Gadya Sangraha Series No.

॥ श्रीः ॥

॥ कादम्बरीसंग्रहः ॥

KADAMBARI SANGRAHA

PURVA BHAGA

FIFTH EDITION

MAHAMAHOPADHYAYA
PANDITHARAJA R. V. KRISHNAMACHARIAR
ABHINAVA BHATTA BANA

VAVILLA RAMASWAMY SASTRULU & SONS / ... PRESS
Madras

1939 Re. 1—8—0.

॥ कादम्बरीसंग्रहः ॥

॥ पूर्वभागः ॥

"अभिनवभट्टबाण-शब्दतर्कालंकारविद्याभूषण-"

"पण्डितराज" बिरुदभाजा वात्स्यचक्रवर्तिना

महामहोपाध्यायेन रायंपेट्टै कृष्णमाचार्येण

समुद्धृत्य संकलितः ।

(पञ्चमं मुद्रणम्)

मदरास् मैलापूर् नगरस्थ

श्रीबालमनोरमामुद्रायन्त्रालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितः

न्यम्] १९३९ [रू. १-८-

V.V.S. Krishnamoorthy

PREFACE.

There are not many prose works in Sanskrit literature; so much so that this paucity is generally believed to be the cause of Sanskrit not being a spoken language. Though this is not the place for an examination of the correctness of this theory, there is no denying the fact that the number of prose works in Sanskrit can be counted on one's fingers. It is also undisputed that of all the authors of extant Sanskrit prose works, Bāṇa is the most famous, and even among Bāṇa's works Kādambarī is admittedly by far the best in point of style, diction, majesty and flow. Its plot is most skilfully woven, its style is most elegant and musical. Its descriptions are always realistic, and its characters are life-like and consistent to a very unusual degree. The feelings and emotions delineated in it are quite natural. In short it is one of the ornaments of Indian classica literature; its study invigorates its readers and refreshes the depressed. On his representation o Kādambarī in particular, Bāṇa has spent all hi wealth of observation, fulness of imagery and keen ness of sympathy. His flight of imagination is such that even after the most exhaustive description h feels that it is not enough and so adds the word इत्येतानि चान्यानि च ।

Even such a masterpiece is, I am afraid, n
widely read and appreciated. In the midst of tl
multifarious subjects to which he has to direct l
attention, the student has not the time enough f
a patient study of the whole work. In some cas
it may be the inability to comprehend the force o
work which has always attracted several of t
best intellects of the East. Even some Pand
allege that since Kādambarī does not treat of a
of the acknowledged sacred personages with t
Purāṇas as its background, it is not worth th
while to waste their precious time and energy o
study of this book. True it is, it would have be
far better if Bāṇa had taken his theme from any
the several Purāṇas which form the fountain
almost all the classical Sanskrit works. But t
story, taken as it is with slight modifications
names from the Brihatkathā, was evidently chos
since it tallied with the author's own life-story
the guise of that of the parrot Vaiśampāyana. T
fact will be clear from a perusal of both Kādamb
and Harshacharita.

Though the Uttarabhāga or the second pa
which is a continuation of the story by the autho
son, is not as great a masterpiece as the Pūrvabl
ga, still it may safely be said that only the son
Bāṇa could have completed the story as he has do

For the past ten years I have been a close ıdent of Kādambarī, and every time I read it, I und new and hidden meanings of several passages hich did not strike me before. So much was I ruck with this richness of meaning and wealth of ıagination that I was constantly trying to find out me method whereby I could present it to the ıblic in such a manner that the readers might ppreciate its real worth without getting tired of ıe long and verbose descriptions contained in it. ı one of my several interviews with Rao Bahadur .. Rangachariar Avl., Professor of Sanskrit and omparative Philology, Presidency College, Madras, e suggested to me the idea of condensing the ncient Sanskrit Prose works, especially Kādambarī nd Harshacharita, in such a way as to suit modern astes, preserving at the same time as much as ossible the very words of the original. Accordingy I most eagerly worked out the idea, since it olved the problem I was brooding upon for a long ime, with the result that I am now able to present his, the first of Gadya Sangraha series to the ublic.

In this Kādambarī Sangraha I have eliminated ıll such descriptive portions as are unnecessarily ong, all pun upon words which are rather uninteesting and also all repetitions which do not exemplify the author's thorough mastery of Sanskrit

ıguage and his skill in using felicitous expressions opportunity affords. But I have used throughout, e very words of Bāṇa (just altering the forms of rbs wherever the work of compilation necessi-;ed it) retaining all such descriptive passages, d elegant similes and metaphors as will interest ɔdern readers. As far as possible I have retained passages, conversational as well as delineatory of elings and emotions. I regret much that pressure space compelled me to strike out some portions of at fine piece of successful realism viz., Śukanāsa's vice to Chandrāpīḍa, (which, by the way, is a asterly review of the dangers to which men in alted positions are of necessity exposed) as also of e excellent description of the old Dravida ıārmika. I have tried my best to keep up in this mpilation, the elegance and the charm of the iginal; how far I have succeeded in my earnest deavours, I leave my readers to judge. In this nnection I may be permitted to print here the tter of Rao Bahadur M. Rangachariar Avl., ritten after a perusal of this work.

Triplicane,
15-3-06

y Dear Pandit,

I am so glad that you have been able to rry out my suggestion regarding the *Kādambari ṁgraha* so well. From what I have known of

your work, I believe it will prove of great use in the hands of Sanskrit students and make it easy for them to appreciate the story as well as the style of *Kādambarī*.

Yours with sincere regards,
M. Rangachar.

If my humble work achieves the above purpose, if it finds a place in the hands of every Sanskrit student and creates in him a taste for the style of Kādambarī, I would consider myself amply rewarded for my labours.

I have generally followed the readings adopted by Dr. Peterson in his edition of Kādambarī, which, I may say, is very carefully edited.

Trichinopoly
21—3—1906.

R. V. KRISHNAMACHARIAR.

PREFACE TO THE FIFTH EDITION.

In this edition of the work, I have carried ou several improvements in punctuation, particularl the quotation marks, which will greatly facilitat an easy understanding of the text. I have grea pleasure in expressing my gratitude to the Pro prietor, Sri Balamanorama Press, Mylapore, Madra for the neat execution of this edition of the boo and the expeditious printing at short notice.

24-7-1939. R. V. KRISHNAMACHARIAI

ing's different limbs and qualities are
e described as being presided over by
rent deities. Consequently सर्वदेवमयस्य
शरीरस्य अनुकरोति. He imitates
ayana who is no other than all the Gods
together. The appropriateness of the
wider brought out.

॥ श्रीः ॥

॥ कादम्बरीसंग्रहः ॥

——:o:——

॥ पूर्वभागः ॥

आसीदशेषनरपतिशिरःसमभ्यर्चितशासनः, पाकशासन इवापरः चतुरुदधिमालामेखलाया भुवो भर्ता, प्रतापानुरागावनतसमस्तसामन्तचक्रः, कर्ता महाश्चर्याणाम्, आहर्ता क्रतूनाम्, आदर्शः सर्वशास्त्राणाम्, उत्पत्तिः कलानाम्, कुलभवनं गुणानाम्, आश्रयो रसिकानाम्, राजा शूद्रको नाम ॥

२ यश्च मनसि धर्मेण, कोपे यमेन, प्रसादे धनदेन, प्रतापे वह्निना, भुजे भुवा, दृशि श्रिया, वाचि सरस्वत्या, मुखे शशिना, बले मरुता, प्रज्ञायां सुरगुरुणा, रूपे मनसिजेन, तेजसि सवित्रा च वसता, सर्वदेवमयस्य प्रकटितविश्वरूपाकृतेरनुकरोति भगवतो नारायणस्य ॥

३ तस्य च राज्ञो जलावगाहनायातजयकुञ्जरकुम्भसिन्दूरसंध्यायमानसलिलया वेत्रवत्या सरिता परिगता विदिशाभिधाना नगरी राजधान्यासीत् ॥

4 स तस्यामवजिताशेषभुवनमण्डलतया विगतराज्यचिन्ताभार-नेर्वृतः, वलयमिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्वहन् , अमरगुरुमपि प्रज्ञयोपहसद्भिरनेककुलक्रमागतैरसकृदालोचितनीतिशास्त्रनिर्मल – मनोभिरलुब्धैः स्निग्धैः प्रबुद्धैश्चामात्यैः परिवृतः, समानवयोविद्या-लंकारैरग्राम्यपरिहासकुशलैरिङ्गिताकारवेदिभिः केसरिकिशोरकै-रेव विक्रमैकरसैरपि विनयव्यवहारिभिरात्मनः प्रतिबिम्बैरिव राजपुत्रैः सह रममाणः प्रथमे वयसि सुखमतिचिरमुवास । तस्य चातिविजिगीषुतया महासत्त्वतया च तृणमिव लघुवृत्ति स्त्रैणमाक-लयतः प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि रूपवतोऽपि संतानार्थिभिर-मात्यैरपेक्षितस्यापि वनिताव्यतिकरस्योपरि द्वेष इवासीत । सत्यपि लावण्यवति विनयवत्यन्वयवति हृदयहारिणि चावरोधजने, स कदाचित्स्वयमारब्धमृदङ्गवाद्यः संगीतकप्रसङ्गेन, कदाचिन्मृगया-व्यापारेण, कदाचित्काव्यप्रबन्धरचनेन, कदाचिच्छास्त्रालापेन कदाचिदाख्यानकाख्यायिकेतिहासपुराणाकर्णनेन, कदाचिदालेख्य विनोदेन, कदाचिद्वीणया, कदाचिद्दर्शनागतमुनिजनचरणशुश्रूषया कदाचिदक्षरच्युतकमात्राच्युतकबिन्दुमतीगूढचतुर्थपादप्रहेलिकाप्र-दानादिभिः, वनितापराङ्मुखः सुहृत्परिवृतो दिवसमनयत् यथैव च दिवसम्, एवमारब्धविविधक्रीडापरिहासचतुरैः सुहृद्भि रुपेतो निशामनैषीत् ॥

5 एकदा तु नातिदूरोदिते भगवति सहस्रमरीचिमालिनि राजानमास्थानमण्डपगतमङ्गनाजनविरुद्धेन वामपार्श्वावलम्बिन कौक्षेयकेण भीषणरमणीयाकृतिः प्रतीहारी समुपसृत्य क्षितितलनि

हितजानुकरकमला सविनयमब्रवीत्—"देव, द्वारस्थिता सुरलोकमारोहतस्त्रिशङ्कोरिव कुपितशतमखहुंकारनिपातिता राजलक्ष्मीर्दक्षिणापथादागता चाण्डालकन्यका पञ्जरस्थं शुकमादाय देवं विज्ञापयति—'सकलभुवनतलसर्वरत्नानामुदधिरिवैकभाजनं देवः। विहंगमश्चायमाश्चर्यभूतो निखिलभुवनतलरत्नमिति कृत्वा देवपादमूलमादायागताहमिच्छामि देवदर्शनसुखमनुभवितुम्' इति। एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणम्" इत्युक्त्वा विरराम। उपजातकुतूहलस्तु राजा समीपवर्तिनां राज्ञामालोक्य मुखानि 'को दोषः। प्रवेश्यताम्' इत्यादिदेश॥

अथ प्रतीहारी नरपतिवचनानन्तरमुत्थाय तां मातङ्गकुमारीं प्रावेशयत्। प्रविश्य च सा नरपतिसहस्रमध्यवर्तिनम्, अवलम्बितस्थूलमुक्ताकलापस्य कनकशृङ्खलानियमितमणिदण्डिकाचतुष्टयस्य गगनसिन्धुफेनपटलपाण्डुरस्य नातिमहतो दुकूलवितानस्याधस्तादिन्दुकान्तमणिपर्यङ्किकानिषण्णम्, उद्धूयमानकनकदण्डचामरकलापम्, अमृतफेनधवले गोरोचनालिखितहंसमिथुनसनाथपर्यन्ते चारुचामरपवनप्रनर्तितदशे दुकूले वसानम्, अतिसुरभिचन्दनानुलेपनधवलितोरःस्थलम्, उपरिविन्यस्तकुङ्कुमस्थासकम्, अमलकलधौतपट्टायतमष्टमीचन्द्रशकलाकारमूर्णासनाथं ललाटदेशमुद्वहन्तम्, अपरिमितपरिवारजनमप्यद्वितीयम्, अविरतप्रवृत्तदानमप्यमदम्, राजानमद्राक्षीत्॥

आलोक्य च सा दूरस्थितैव वेणुलतामादाय नरपतिप्रबोधनार्थमसकृत्सभाकुट्टिममाजघान; येन सकलमेव तद्राजकमेकपदे

न वेणुलताध्वनिना युगपदावलितवदनमवनिपालमुखादाकृष्य चक्षुस्तदभिमुखमासीत् ॥

अवनिपतिस्तु दूरात् 'आलोकय' इत्यभिधाय प्रतीहार्या निर्दिश्यमानां ताम् अनवरतकृतव्यायामतया यौवनापगमेऽप्यशिथिलशरीरसंधिना पुरुषेणाधिष्ठितपुरोभागाम्, आकुलाकुलकाकपक्षधारिणा कनकशलाकानिर्मितं पञ्जरमुद्वहता चाण्डालदारकेणानुगम्यमानाम्, आगुल्फावलम्बिना नीलकञ्चुकेनावच्छन्नशरीराम्, उपरि रक्तांशुकरचितावगुण्ठनाम्, मेखलादाम्ना परिगतजघनस्थलाम्, अतिस्थूलमुक्ताफलघटितेन शुचिना हारेण कृतकण्ठग्रहाम्, श्रियमिव हस्तस्थितकमलशोभाम्, यक्षाधिपलक्ष्मीमिवालकोद्भासिनीम्, अचिरोपरूढयौवनामतिशयरूपाकृतिमनिमेषलोचनो ददर्श ॥

समुपजातविस्मयस्य चाभून्मनसि महीपतेः—"अहो विधातुरस्थाने रूपनिष्पादनप्रयत्नः । तथा हि—यदि नामेयमात्मरूपोपहसिताशेषरूपसंपदुत्पादिता, किमर्थमपगतस्पर्शे कृतं कुले जन्म । मन्ये च, मातङ्गजातिस्पर्शदोषभयादस्पृशतेयमुत्पादिता प्रजापतिना; अन्यथा कथमियमाक्लिष्टता लावण्यस्य । न हि करतलस्पर्शक्लेशितानामवयवानामीदृशी भवति कान्तिः" इत्येवमादि चिन्तयन्तमेव राजानमीषदवगलितकर्णपल्लवावतंसा प्रगल्भवनितेव कन्यका प्रणनाम । कृतप्रणामायां च तस्यां मणिकुट्टिमोपविष्टायां स पुरुषस्तं विहङ्गमादाय पञ्जरगतमेव किंचिदुपसृत्य राज्ञे न्यवेदयत्; अब्रवीच्च—"देव, विदितसकलशास्त्रार्थः, वेदिता गीतश्रुतीनाम्, काव्यनाटकाख्यायिकाख्यानकप्रभृतीनाम-

परिमितानां सुभाषितानामध्येता स्वयं च कर्ता, गजतुरगपुरुषस्त्रीलक्षणाभिज्ञः, सकलभूतलरत्नभूतोऽयं वैशम्पायनो नाम शुकः; सर्वरत्नानां चोदधिरिव देवो भाजनमिति कृत्वैनमादायास्मत्स्वामिदुहिता देवपादमूलमायाता । तदयमात्मीयः क्रियताम्" इत्युक्त्वा नरपतेः पुरो निधाय पञ्जरमसावपससार ॥

अपसृते च तस्मिन्, स विहंगराजो राजाभिमुखो भूत्वा समुन्नमय्य दक्षिणं चरणमतिस्पष्टवर्णस्वरसंस्कारया गिरा कृतजयशब्दो राजानमुद्दिश्यार्यामिमां पपाठ—

स्तनयुगमश्रुस्नातं समीपतरवर्ति हृदयशोकाग्नेः ।
चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥

राजा तु तां श्रुत्वा संजातविस्मयः सहर्षमासन्नवर्तिनमतिवयसमग्रजन्मानमखिलमन्त्रिमण्डले प्रधानममात्यं कुमारपालितनामानमब्रवीत्—"श्रुता भवद्भिरस्य विहंगमस्य स्पष्टता वर्णोच्चारणे, स्वरे च मधुरता ? प्रथमं तावदिदमेव महदाश्चर्यम्, यदयमसंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वारसंस्कारयोगां विशेषसंयुक्तां परिस्फुटाक्षरां गिरमुदीरयति । तत्र पुनरपरम्—अभिमतविषये तिरश्चोऽपि मनुजस्येव संस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि—अनेन समुत्क्षिप्तदक्षिणचरणेनोच्चार्य जयशब्दमियमार्या मामुद्दिश्यातिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पक्षिणः पशवश्च भयाहारनिद्रासंज्ञामात्रवेदिनो भवन्ति । इदं महच्चित्रम्" इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः किंचित्स्मितवदनो नृपमवादीत्—"देव, किमत्र चित्रम् । एते हि शुकशारिकाप्रभृतयो विहंगमविशेषा

ग्राश्रुतां वाचमुच्चारयन्तीत्यधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यजन्मो-
त्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रयत्नेन वा संस्कारातिशय उप-
ायत इति नातिचित्रम् । अन्यत्—एतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवा-
परिस्फुटाभिधाना वागासीत् । अग्निशापात्त्वपरिस्फुटालापता
कानामुपजाता, करिणां च जिह्वापरिवृत्तिः" इति । एवमुच्चार-
येव तस्मिन्, अशिशिरकिरणमम्बरतलस्य मध्यमारूढमावे-
यन्नाडिकाच्छेदप्रहतपटुपटहनादानुसारी मध्याह्नशङ्खध्वनिरुद-
ष्ठत् । तमाकर्ण्य च समासन्नस्नानसमयो विसर्जितराजलोकः
ातिपतिरास्थानमण्डपादुत्तस्थौ ॥

अथ चलति महीपतावन्योन्यमतिरभससंचलनचालिता-
दपत्रभङ्गमकरकोटिपाटितांशुकपटानाम्, गमनप्रणामलालसा-
ामहमहमिकया, वक्षःस्थलप्रेङ्खोलितहारलतानाम्, उत्तिष्ठतामा-
ादतिमहान्संभ्रमो महीपतीनाम् । इतश्चेतश्च निष्पतन्तीनां
न्धदेशावसक्तचामराणां चामरग्राहिणीनां पदे पदे रणित-
गीनां मणिनूपुराणां निनादेन, प्रतीहारीणां च पुरः ससंभ्रमं
मुत्सारितजनानां भवनप्रासादकुञ्जेषूच्चरितप्रतिशब्दतया दीर्घता-
गतेनालोकशब्देन, प्रचलितजनचरणशतसंक्षोभभयादपहाय
सुमप्रकरमुत्पततां च मधुलिहां हुंकृतेन, संक्षोभादतित्वरितपद-
वृत्तैरवनिपतिभिः केयूरकोटिताडितानां क्वणितमुखररत्नदाम्नां च
णिस्तम्भानां रणितेन सर्वतः क्षुभितमिव तदास्थानभवनमभवत् ॥

अथ विसर्जितराजलोकः 'विश्रम्यताम्' इति स्वयमेवाभि-
ाय तां चाण्डालकन्यकाम्, 'वैशम्पायनः प्रवेश्यतामभ्यन्तरम्'

इति ताम्बूलकरङ्कवाहिनीमादिश्य, कतिपयाप्तराजपुत्रपरिवृतो नरपतिरभ्यन्तरं प्राविशत् । अपनीताशेषभूषणश्च दिवसकर इव विगलितकिरणजालः समुपाहृतसमुचितव्यायामोपकरणां व्यायामभूमिमयासीत् । स तस्यां च समानवयोभिः सह राजपुत्रैः कृतमधुरव्यायामः, तत्कालं विरलजनेऽपि राजकुले समुत्सारणाधिकारमुचितमाचरद्भिर्दण्डिभिरुपदिश्यमानमार्गः, गन्धोदकपूर्णकनकमयजलद्रोणीसनाथमध्याम् उपस्थापितस्फाटिकस्नानपीठाम् एकान्तनिहितैरतिसुरभिगन्धसलिलपूर्णैः स्नानकलशैरुपशोभितां स्नानभूमिमगच्छत् ॥

ततश्च तत्र निर्वर्तिताभिषेको विषधरनिर्मोकपरिलघुनी धवले परिधाय धौतवाससी, अतिधवलजलधरच्छेदशुचिना दुकूलपटपल्लवेन कृतशिरोवेष्टनः, संपादितपितृजलक्रियो मन्त्रपूतेन तोयाञ्जलिना दिवसकरमभिप्रणम्य देवगृहमगमत् । उपरचितपशुपतिपूजनश्च निष्क्रम्य देवगृहान्निर्वर्तिताग्निकार्यो विलेपनभूमौ मृगमदकर्पूरकुङ्कुमवाससुरभिणा चन्दनेनानुलिप्तसर्वाङ्गो विरचितामोदिमालतीकुसुमशेखरः कृताम्बरपरिवर्तो रत्नकर्णपूरमात्राभरणः समुचितभोजनैः सह भूपतिभिराहारमभिमतरसास्वादजातप्रीतिरवनिपो निर्वर्तयामास ॥

परिपीतधूमवर्तिरुपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मात्प्रमृष्टमणिकुट्टिमात्प्रदेशादुत्थाय, नातिदूरवर्तिन्या ससंभ्रमप्रधावितया प्रतीहार्या प्रसारितं बाहुमवलम्ब्य, अभ्यन्तरसंचारसमुचितेन परिजनेनानुगम्यमानः, धवलांशुकजवनिकापरिगतपर्यन्ततया

टिकमणिमयभित्तिबद्धमिवोपलक्ष्यमाणम्, अतिसुरभिणा मृग-
भेपरिगतेनामोदिना चन्दनवारिणा सिक्तशिशिरमणिभूमिम्,
कीर्णसालभञ्जिकानिवहेन गन्धसलिलक्षालितेन कलधौतमयेन
भसंचयेन विराजमानम्, कुसुमामोदवासितप्रच्छदपटेन पट्टोप-
नाध्यासितशिरोधाम्ना शयनेन सनाथीकृतवेदिकम् आस्थान-
डपमयासीत्। तत्र च शयनतलनिषण्णः क्षितितलोपविष्टया
ः शनैरुत्सङ्गनिहितासिलतया खड्गवाहिन्या नवनलिनदल-
मलेन करसंपुटेन संवाह्यमानचरणस्तत्कालोचितदर्शनैरवनि-
ाभिरमात्यैर्मित्रैश्च सह तास्ताः कथाः कुर्वन्मुहूर्तमिवासांचक्रे।
ा नातिदूरवर्तिनीम् 'अन्तःपुराद्वैशम्पायनमादायागच्छ' इति
पजाततद्वृत्तान्तप्रश्नकुतूहलो राजा प्रतीहारीमादिदेश॥

अथ मुहूर्तादिव वैशम्पायनः प्रतीहार्या गृहीतपञ्जरः कनकवे-
तावलम्बिना किंचिदवनतपूर्वकायेन सितकञ्चुकावच्छन्नवपुषा
चुकिनानुगम्यमानो राजान्तिकमाजगाम। क्षितितलनिहितकर-
स्तु कञ्चुकी राजानं व्यज्ञापयत्—"देव, देव्यो विज्ञापयन्ति—
देशादेष वैशम्पायनः स्नातः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहार्या
ः" इत्यभिधाय गते च तस्मिन्, राजा वैशम्पायनमपृच्छत्—
च्चिदभिमतमास्वादितमभ्यन्तरे भवता किंचिदशनजातम्' इति।
त्युवाच— "देव, किं वा नास्वादितम्। आमत्तकोकिललोचन-
विर्नीलपाटलः कषायमधुरः प्रकाममापीतो जम्बूफलरसः। हरि-
रभिन्नमत्तमातङ्गकुम्भमुक्तरक्तार्द्रमुक्ताफलत्विंषि खण्डितानि दा-
बीजानि। नलिनीदलहरिन्ति द्राक्षाफलस्वादूनि च दलितानि

स्वेच्छया प्राचीनामलकीफलानि । किं वा प्रलपितेन बहुना । सर्वमेव देवीभिः स्वयं करतलोपनीयमानममृतायते" इति । एवंवादिनो वचनमाक्षिप्य नरपतिरब्रवीत्—"आस्तां तावत्सर्वमेवेदम् । अपनयतु नः कुतूहलम् । आवेदयतु भवानादितः प्रभृति कार्त्स्न्येन आत्मनो जन्म । कस्मिन्देशे भवान्कथं जातः ? केन वा नाम कृतम् ? का माता ? कस्ते पिता ? कथं वेदानामागमः ? कथं शास्त्राणां परिचयः ? कुतः कलाः समासादिताः ? किं जन्मान्तरानुस्मरणम् ? उत वरप्रदानम् ? अथवा विहंगवेषधारी कश्चिच्छन्नं निवससि ? क्व वा पूर्वमुषितम् ? कियद्वा वयः ? कथं पञ्जरबन्धः ? कथं चाण्डालहस्तगमनम् ? इह वा कथमागमनम् ?" इति । वैशम्पायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सबहुमानमवनिपतिना पृष्टो मुहूर्तमिव ध्यात्वा सादरमब्रवीत्—"देव, महतीयं कथा । यदि कौतुकमाकर्ण्यताम्—

अस्ति पूर्वापरजलनिधिवेलावलग्ना मध्यदेशालंकारभूता मेखलेव भुवः, वनकरिकुलमदजलसेकसंवर्धितैरतिविकचधवलकुसुमनिकरमत्युच्चतया तारागणमिव शिखरदेशलग्नमुद्वहद्भिः पादपैरुपशोभिता, मधुमदोपरक्तकेरलीकपोलकोमलच्छविना संचरद्वनदेवताचरणालक्तकरसरञ्जितेनेव पल्लवप्रचयेन संछादिता, प्रेताधिपनगरीव सदासंनिहितमृत्युभीषणा महिषाधिष्ठिता च, कात्यायनीव प्रचलितखड्गभीषणा रक्तचन्दनालंकृता च, क्वचित्प्रलयवेलेव महावराहदंष्ट्रासमुत्खातधरणिमण्डला, क्वचित्समरभूमिरिव शरशतनिचिता, क्वचिन्नारायणमूर्तिरिव तमालनीला, क्वचिद्विराटनगरीव कीचकशतावृता, विन्ध्याटवी नाम ॥

तस्यां च दण्डकारण्यान्तःपाति, सकलभुवनतलख्यातम्, पत्तिक्षेत्रमिव भगवतो धर्मस्य, दक्षिणाशामुखविशेषकस्य सुरलो-देकहुंकारनिपातितनहुषप्रकटप्रभावस्य भगवतो महामुनेरगस्त्य-, भार्यया लोपामुद्रया स्वयमुपरचितालवालकैः करपुटसलिलसे-ांवर्धितैः सुतनिर्विशेषैरुपशोभितं पादपैः, तत्पुत्रेण च गृहीतव्रते-ाढिना गृहीतहरितपर्णपुटेन प्रत्युटजमटता भिक्षां दृढदस्युनाम्ना ात्रीकृतम्, सरिता च गोदावर्या परिगतम्, आश्रमपदमासीत्॥

यत्र च दशरथवचनमनुपालयन्नुत्सृष्टराज्यो रामो महा-नेमगस्त्यमनुचरन्सह सीतया लक्ष्मणोपरचितरुचिरपर्णशालः ावट्यां कंचित्कालं सुखमुवास। यत्र च पीतोद्गीर्णं जलनिधि-ामिव मुनिना निखिलमाश्रमोपान्तवर्तिषु विभक्तं महाह्रदेषु। ायतश्च यस्मिन् दशरथसुतशरनिपातितो योजनबाहोर्बाहुरग-प्रसादनागतनहुषाजगरकायशङ्कामकरोदृषिजनस्य॥

(तस्य चैवंविधस्य संप्रत्यपि प्रकटोपलक्ष्यमाणपूर्ववृत्तान्त-ागस्त्याश्रमस्य नातिदूरे जलनिधिपानप्रकुपितवरुणोत्साहितेना-ायमत्सरात्तदाश्रमसमीपवर्त्यपर इव वेधसा महाजलनिधि-पादितः, अम्बुरुहमधुपानमत्तकलहंसकामिनीकृतकोलाहलम्, नेलोल्लासितकल्लोलशिखरशीकरारब्धदुर्दिनम्, एकदेशावतीर्ण-ेजनापूर्यमाणकमण्डलुकलकलध्वनिमनोहरम्, उदवासिताप-नां देवतार्चनोपयुक्तकुसुमाभिर्लतामण्डपतलस्थितशिखण्डिमण्ड-रब्धताण्डवाभिरनेककुसुमपरिमलवाहिनीभिर्वनराजिभिरुपरुद्ध-म्, अपरसागराशङ्किभिः सलिलमादातुमवतीर्णैर्जलधरैरिव

बहलपङ्कमलिनैर्वनकरिभिरनवरतमापीयमानसलिलम्, अगाधम्, अप्रतिमम्, अपां निधानं पम्पाभिधानं पद्मसरः ॥

तस्यैवंविधस्य पद्मसरसः पश्चिमे तीरे दिग्गजकरदण्डानुकारिणा जरदजगरेण सततमावेष्टितमूलतया बद्धमहालवाल इव, दिक्चक्रवालपरिमाणमिव गृह्णता भुवनान्तरालविप्रकीर्णेन शाखासंचयेन प्रलयकालताण्डवप्रसारितभुजसहस्रमुडुपतिशकलशेखरमिव विडम्बयितुमुद्यतः, परिपीतसागरसलिलैर्गगनागतैः शाखान्तरेषु निलीयमानैः क्षणमम्बुभरालसैरार्द्रीकृतपल्लवैर्जलधरपटलैरप्यदृष्टशिखरदेशः, तुङ्गतया नन्दनवनश्रियमिवावलोकयितुमभ्युद्यतः, नलिननाभ इव वनमालोपगूढः, नवजलधरव्यूह इव नभसि दर्शितोन्नतिः, अखिलभुवनतलावलोकनप्रासाद इव वनदेवतानाम्, अधिपतिरिव दण्डकारण्यस्य, महान् जीर्णः शाल्मलीवृक्षः ॥

तत्र च शाखाग्रेषु कोटरोदरेषु पल्लवान्तरेषु स्कन्धसंधिषु जीर्णवल्कलविवरेषु महावकाशतया विस्रब्धविरचितकुलायसहस्राणि दुरारोहतया विगलितविनाशभयानि नानादेशसमागतानि शुकशकुनिकुलानि प्रतिवसन्ति स्म । यैः परिणामविरलदलसंहतिरपि स वनस्पतिरविरलदलनिचयश्यामल इवोपलक्ष्यते दिवानिशं निलीनैः । ते च तस्मिन्वनस्पतावतिवाह्यातिवाह्य रजनीमात्मनीडेषु, प्रतिदिनमुत्थायोत्थायाहारान्वेषणाय नभसि विरचितपङ्क्तयः, दिवसकररथतुरगप्रभानुलिप्तमिव गगनतलमुपपादयन्तः, संचारिणीमिव मरकतस्थलीं विडम्बयन्तः, सेन्द्रायुधमिवान्तरिक्षमादधाना विचरन्ति स्म शुकशकुनयः । कृताहाराश्च पुनः प्रतिनिवृत्यात्मकुला-

If पुरा or यावत् is added, future tense come

a) वन + पतिः = वनस्पति ∴ here स् becomes

यावस्थितेभ्यः शावकेभ्यो विविधान्फलरसान्कलममञ्जरीविकारांश्च चञ्चुपुटेन दत्त्वा दत्त्वा, अधरीकृतसर्वस्नेहेनासाधारणेन गुरुणापत्यप्रेम्णा तस्मिन्नेव क्रोडान्तर्निहिततनयाः क्षपाः क्षपयन्ति स्म ॥

एकस्मिंश्च जीर्णकोटरे जायया सह निवसतः पश्चिमे वयसि वर्तमानस्य कथमपि पितुरहमेवैको विधिवशात्सूनुरभवम् । अतिप्रबलया चाभिभूता ममैव जायमानस्य प्रसववेदनया जननी मे लोकान्तरमगमत् । अभिमतजायाविनाशशोकदुःखितोऽपि खलु तातः सुतस्नेहादन्तर्निगृह्य पटुप्रसरमपि शोकम्, एकाकी मत्संवर्धनपर एवाभवत् । अतिपरिणतवयाश्च, अवस्रस्तांसदेशशिथिलामपगतोत्पतनसंस्कारां पक्षसंततिमुद्वहन्, उपारूढकम्पतया च संतापकारिणीमङ्गलग्नां जरामिव विधुन्वन्, स्फुटिताग्रकोटिना चञ्चुपुटेन परनीडनिपतिताभ्यः शालिवल्लरीभ्यस्तण्डुलकणानादायादाय तरुमूलनिपतितानि शुककुलावदलितानि फलशकलानि समाहृत्य परिभ्रमितुमशक्तो मह्यमदात् । प्रतिदिवसमात्मना च मदुपभुक्तशेषमकरोदशनम् ॥

एकदा तु प्रभातसंध्यारागलोहिते अपरजलनिधितटमवतरति चन्द्रमसि, व्रजति विशालतामाशाचक्रवाले, आतम्रलाक्षिकतन्तुपाटलाभिरायामिनीभिरशिशिरकिरणदीधितिभिः पद्मरागरत्नशलाकासंमार्जनीभिरिव समुत्सार्यमाणे गगनकुट्टिमकुसुमप्रकरे तारागणे, क्षपाजलजडकेसरं कुसुमनिकरमुदयगिरिशिखरस्थितं सवितारमेवोद्दिश्य पल्लवाञ्जलिभिः समुत्सृजति कानने, धर्मपताकास्विव समुन्मिषन्तीषु तपोवनाग्निहोत्रधूमलेखासु, विघटमानकमलखण्ड-

मधुशीकरासारवर्षिणि निशावसानजातजडिम्नि मन्दमन्दसंचारिणि प्रवाति प्राभातिके मातरिश्वनि, मधुलिहां कुमुदोदरेषु घनघटमानदलपुटनिबद्धपक्षसंहतीनामुच्चरत्सु हुंकारेषु, प्रभातशिशिरमारुताहतमुक्तप्तजतुरसाश्लिष्टपक्ष्ममालमिव सशेषनिद्राजिह्मतारं चक्षुरुन्मीलयत्सु शनैः शनैरूषरशय्याधूसरक्रोडरोमराजिषु वनमृगेषु, विजृम्भमाणे श्रोत्रहारिणि पम्पासरःकलहंसकोलाहले, स्पष्टे जाते प्रत्युषसि, न चिरादिव दिवसाष्टमभागभाजि स्पष्टभासि भास्वति भूते, प्रयातेषु यथाभिमतानि दिगन्तराणि शुककुलेषु, कुलायनिलीननिभृतशावकसनाथेऽपि निःशब्दतया शून्य इव तस्मिन्वनस्पतौ, स्वनीडावस्थित एव ताते, मयि च शैशवादसंजातबलसमुद्भिद्यमानपक्षपुटे तातस्य समीपवर्तिनि कोटरगते, सहसैव तस्मिन्महावने, संत्रासितसकलवनचरः, सरभसमुत्पतत्पतत्रिपक्षपुटशब्दसंततः, भीतकरिपोतचीत्कारपीवरः, परिभ्रमदुद्घोणवनवराहरवघर्घरः, गिरिगुहासुप्तप्रबुद्धसिंहनादोपबृंहितो मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरत् ॥

आकर्ण्य च तमहमश्रुतपूर्वमुपजातवेपथुरर्भकतया जर्जरितकर्णविवरो भयविह्वलः समीपवर्तिनः पितुः प्रतीकारबुद्ध्या जराशिथिलपक्षपुटान्तरमाविशम् ॥

अनन्तरं च सरभसमितो गजयूथपतिलुलितकमलिनीपरिमलः इतः क्रोडकुलदश्यमानभद्रमुस्तारसामोदः, इतो वनमहिषविषाणकोटिकुलिशभिद्यमानवल्मीकधूलिः, इतो वनगजकुलम्, इतो वनमहिषबृन्दम्, इतो मृगपतिनखभिद्यमानकुम्भकुञ्जररसितम्, इयमार्द्रपङ्कमलिना वराहपद्धतिः, इयमभिनवशष्पकबलरसश्यामला

रेणरोमन्थफेनसंहतिः, एषा निपतितरुधिरबिन्दुसिक्तशुष्कपत्र-
टला रुरुपदवी, एष नखकोटिविलिखितविकटपत्रलेखो रुधिर-
टलः करिमौक्तिकदलदन्तुरो मृगपतिमार्गः, इयमटवीवेणिकानु-
ारिणी पक्षचरस्य यूथपतेर्मदजलमलिना संचारवीथी, चमरीप-
द्धतिरियमनुगम्यताम्, त्वरिततरमध्यास्यतामियं वनस्थली, तरुशि-
रमारुह्यताम्, आलोक्यतां दिगियम्, आकर्ण्यतामयं शब्दः,
ह्यतां धनुः, अवहितैः स्थीयताम्, विमुच्यन्तां श्वानः, इत्यन्यो
यमभिवदतो मृगयासक्तस्य महतो जनसमूहस्य तरुगहनान्तरि-
विग्रहस्य क्षोभितकाननं कोलाहलमश्रृणवम् ॥

अथ नातिचिरादिव गिरिविवरविजृम्भिप्रतिशब्दगम्भी-
ग शबरशरताडितानां केसरिणां निनादेन, सरभससारमेयाविलु-
मानावयवानामालोलकातरतरलतारकाणामेणकानां च करुण-
जितेन, तरुशिखरसमुत्पतितानामाकुलाकुलचारिणां च पत्ररथानां
ोलाहलेन, सर्वतः प्रचलितमिव तदरण्यमभवत्। अचिराच्च
शान्ते तस्मिन्मृगयाकलकले, मन्दीभूतभयोऽहमुपजातकुतूहलः
ातुरुत्सङ्गादीषदिव निष्क्रम्य कोटरस्थ एव शिरोधरां प्रसार्य
त्रासतरलतारकः शैशवात्किमिदामिति समुपजातदिदृक्षस्तामेव
ृशं चक्षुः प्राहिणवम् ॥

अभिमुखमापतच्च तस्माद्वनान्तरात्, अन्तकपरिवारामिव
रिभ्रमन्तम्, अशुभकर्मसमूहमिवैकत्र समागतम्, अनवरतशर-
नकरवर्षिरामनिहतखरदूषणबलनिवहमिव तदपध्यानात्पिशाचता-

मुपगतम्, अनेकसहस्रसंख्यम्, अतिभयजननमुत्पातवेतालव्रातमिव शबरसैन्यमद्राक्षम् ॥

मध्ये च तस्यातिमहतः शबरसैन्यस्य, प्रथमे वयसि वर्तमानम्, एकलव्यमिव जन्मान्तरागतम्, आजानुलम्बेन कुञ्जरकरप्रमाणमिव गृहीत्वा निर्मितेन भुजयुगलेनोपशोभितम्, अविरतश्रमाभ्यासादुल्लिखितोदरम्, इभमदमलिनमालानस्तम्भयुगलमुपहसन्तमिवोरुदण्डद्वयेन, उपजातपरिचयैरनुगच्छद्भिः श्रमवशाद्दूरविनिर्गताभिः स्वभावपाटलतया शुष्काभिरपि हरिणशोणितमिव क्षरन्तीभिर्जिह्वाभिरावेद्यमानखेदैः स्थूलवराटकमालिकापरिगतकण्ठैर्महावराहदंष्ट्राप्रहारजर्जरैरल्पकायैरपि महाशक्तित्वादनुपजातकेसरैरिव केसरिकिशोरकैरनेकवर्णैः श्वभिरनुगम्यमानम्, अंशावतारमिव कृतान्तस्य, सहोदरमिव पापस्य, सारमिव कलिकालस्य, मातङ्गकनामानं शबरसेनापतिमपश्यम्। अभिधानं तु पश्चात्तस्याहमश्रौषम् ॥

आसीच्च मे मनसि—"अहो! मोहप्रायमेतेषां जीवितम्, साधुजनविगर्हितं च चरितम्। तथाहि—पुरुषपिशितोपहारे धर्मबुद्धिः। आहारः साधुजननिन्दितो मधुमांसादिः। शास्त्रं शिवारुतम्। समुपदेष्टारः सदसतां कौशिकाः। परिचिताः श्वानः। मित्राणि क्रूरकर्मसाधनानि धनूंषि। क्रूरात्मभिः शार्दूलैः सह संवासः। पशुरुधिरेण देवतार्चनम्। चौर्येण जीवनम्। भूषणानि भुजङ्गमणयः। वनगजमदैरङ्गरागः। यस्मिन्नेव कानने निवसन्ति, तदेवोत्खातमूलमशेषतः कुर्वते" इति चिन्तयत्येव मयि

स शबरसेनापतिरटवीभ्रमणसमुद्भवं श्रममपनिनीषुरागत्य तस्यै शाल्मलीतरोरधश्छायायामुपाविशत् । अन्यतमस्तु शबरयुव ससंभ्रममवतीर्य, तस्मात्करयुगलपरिक्षोभिताम्भसः सरस वैदूर्यद्रवानुकारि अत्यच्छतया स्पर्शानुमेयमम्भः कमलिनीपत्रपुटेन प्रत्यग्रोद्धृताश्च धौतपङ्कनिर्मलमृणालिकाः समुपाहरत् । आपीत सलिलश्च सेनापतिस्ता मृणालिकाः क्रमेणादशत् । अपगतश्रम श्चोत्थाय परिपीताम्भसा सकलेन तेन शबरसैन्येनानुगम्यमान शनैः शनैरभिमतं दिगन्तरमयासीत् ॥

एकतमस्तु जरच्छबरस्तस्मात्पुलिन्दबृन्दादनासादितहरिण पिशितः पिशितार्थी तस्मिन्नेव तरुतले मुहूर्तमिव व्यलम्बत अन्तरिते च शबरसेनापतौ स जीर्णशबरः पिबन्निवास्माकमायूंषि सुचिरमारुरुक्षुस्तं वनस्पतिमा मूलादपश्यत् । उत्क्रान्तामिव तस्मिन्क्षणे तदालोकनभीतानां शुककुलानामसुभिः । किमिव हि दुष्करमकरुणानाम् ? यतः स तमनेकसालतुङ्गमभ्रंकषशाखा-शिखरमपि सोपानैरिवायत्नेनैव पादपमारुह्यताननुपजातोत्पतन-शक्तीन् कांश्चिदल्पदिवसजातान् गर्भच्छविपाटलाञ्छाल्मलीकुसु-मशङ्कामुपजनयतः, कांश्चिदुद्भिद्यमानपक्षतया नालिनसंवार्तिकानु-कारिणः, प्रतीकारासमर्थानेकैकतया फलानीव तस्य वनस्पतेः शाखान्तरेभ्यः कोटरेभ्यश्च शुकशावकानग्रहीत् । अपगतासूंश्च कृत्वा क्षितावपातयत् ॥

Atonce (All on a Sudden)

तातस्तु तं महान्तमकाण्ड एव प्राणहरमप्रतीकारमुपप्लवमुप-नतमालोक्य द्विगुणतरोपजातवेपथुर्मरणभयादुद्भ्रान्ततरलतारकां

दृशमितस्ततो दिक्षु विक्षिपन्, पक्षसंपुटेनाच्छाद्य मां तत्कालोचितं प्रतीकारं तदेव मन्यमानः, स्नेहपरवशो मद्रक्षणाकुलः किंकर्तव्यताविमूढः क्रोडविभागेन मामवष्टभ्य तस्थौ । असावपि पापः क्रमेण शाखान्तरैः संचरमाणः, कोटरद्वारमागत्य जीर्णासितभुजंगभोगभीषणं प्रसार्य वामबाहुम्, अतिनृशंसो मुहुर्मुहुर्दत्तचञ्चुप्रहारमुत्कूजन्तमाकृष्य तातमपगतासुमकरोत् । मां तु स्वल्पत्वाद्भयसंपिण्डिताङ्गत्वात्सावशेषत्वादायुषः कथमपि पक्षसंपुटान्तरगतं नालक्षयत् । उपरतं च तमवनितले शिथिलशिरोधरमधोमुखममुञ्चत् । अहमपि तच्चरणान्तराले प्रवेशितशिरोधरो निभृतमङ्कनिलीनस्तेनैव सहापतम् । अवशिष्टपुण्यतया तु पवनवशसंपुञ्जितस्य महतः शुष्कपत्रराशेरुपरि पतितमात्मानमपश्यम् । अङ्गानि येन मे नाशीर्यन्त । यावच्चासौ तस्मात्तरुशिखरान्नावतरति, तावदहमवशीर्णपर्णसवर्णत्वादस्फुटोपलक्ष्यमाणमूर्तिः, पितरमुपरतमुत्सृज्य, नृशंस इव प्राणपरित्यागयोग्येऽपि काले बालतया कालान्तरभुवः स्नेहरसस्यानभिज्ञः, जन्मसहभुवा भयेनैव केवलमभिभूयमानः, किंचिदुपजाताभ्यां पक्षाभ्यामीषत्कृतावष्टम्भो लुठन्नितस्ततः, कृतान्तमुखकुहरादिव विनिर्गतमात्मानं मन्यमानः, नातिदूरवर्तिनस्तमालविटपिनो मूलदेशमाविशम् ॥

अवतीर्य स तेन समयेन क्षितितलविप्रकीर्णान्संहृत्य ताञ्छुकशिशूनेकलतापाशसंयतानाबध्य, सेनापतिगतेनैव वर्त्मना तामेव दिशमगच्छत् । मां तु लब्धजीविताशं प्रत्यग्रपितृमरणशोकशुष्कहृदयमतिदूरपातादायासितशरीरं संत्रासजाता सर्वाङ्गोप-

V. पातुं इच्छा·

[व्य]ापिनी बलवती पिपासा परवशमकरोत् । अनया च काल-
[क]लया सुदूरमतिक्रान्तः स पापकृदिति परिकलय्य, किंचिदुन्न-
मितकंधरो भयचकितया दृशा दिशोऽवलोक्य, तृणेऽपि चलति
[प]ुनः प्रतिनिवृत्त इति तमेव पदे पदे पापकारिणमुत्प्रेक्षमाणो
[नि]ष्क्रम्य तस्मात्तमालतरुमूलात्सलिलसमीपमुपसर्तुं प्रयत्नमकरवम् ॥

V अजातपक्षतया च नातिस्थिरसंचारस्य, मुहुर्मुहुर्मुखेन पत-
[त]ः, मुहुस्तिर्यङ्निपतन्तमात्मानमेकया पक्षपाल्या संधारयतः, क्षिति-
[त]लसंसर्पणश्रमातुरस्य, अनभ्यासवशादेकमपि दत्त्वा पदमनवरत-
[म]ुन्मुखस्य स्थूलस्थूलं श्वसतः, धूलिधूसरस्य संसर्पतो मम समभू-
[न्]मनसि—"[अतिकष्टास्वप्यवस्थासु जीवितनिरपेक्षा न भवन्ति
[ख]लु जगति सर्वप्राणिनां प्रवृत्तयः]। [नास्ति जीवितादन्यदभिमत-
[त]रमिह जगति सर्वजन्तूनाम्]। एवमुपरतेऽपि सुगृहीतनाम्नि ताते A
[य]दहमविकलेन्द्रियः पुनरेव प्राणिमि । धिङ्मामकरुणमतिनिष्ठुर-
[म]कृतज्ञम् । अहो सोढपितृमरणशोकदारुणं येन मया जीव्यते ।
[उ]पकृतमपि नापेक्ष्यते । खलं हि खलु मे हृदयम् । मया हि—
[ल]ोकान्तरगतायामम्बायां नियम्य शोकवेगम्, आ प्रसवदिवसा-
[त्]परिणतवयसापि सता तैस्तैरुपायैर्मत्संवर्धनक्लेशमतिमहान्तमपि
[स्]नेहवशादगणयता यत्तातेन परिपालितः, तत्सर्वमेकपदे विस्मृतम् ।
अतिकृपणाः खल्वमी प्राणाः । यदुपकारिणमपि तातमद्यापि क्वापि
[ग]च्छन्तं नानुगच्छन्ति । सर्वथा न कंचिन्न खलीकरोति जीवित- 228 Construction
तृष्णा । यदीदृगवस्थमपि मामयमायासयति जलाभिलाषः । मन्ये
च, अगणितपितृमरणशोकस्य निर्घृणतैव केवलमियं मम सलिल-

बुद्धिः । अद्यापि दूर एव सरस्तीरम् । अस्फुटानि हि श्रूयन्ते सारसितानि । दिवसस्य चेयमतिकष्टा दशा वर्तते । रविरम्बरमध्यवर्ती स्फुरन्तमातपमनवरतमनलधूलिनिकरमिव विकिरति । अधिकामुपजनयति तृषामातपस्पर्शसंतप्तपांसुपटलदुर्गमा ः । अतिप्रबलपिपासावसन्नानि गन्तुमल्पमपि मे नालमङ्गा । अप्रभुरस्म्यात्मनः । सीदति मे हृदयम् । अन्धकारतामुति चक्षुः । अपि नाम खलो विधिरनिच्छतोऽपि मे मरणपपादयेत्" इत्येवं चिन्तयत्येव मयि—तस्मात्सरसो नातिर्तिनि तपोवने जाबालिर्नाम महातपा मुनिः प्रतिवसति स्म । रयश्च हारीतनामा तापसकुमारकः सनत्कुमार इव सर्वावदातचेताः, सवयोभिरपरैस्तपोधनकुमारकैरनुगम्यमानस्तेपथा, सकलविषयोपभोगनिवृत्त्यर्थमुपपादितेन ललाटपट्टकेत्येनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेणालंकृतः, विषाणशिखरोत्खातामुद्वहतमृदमुपजातपरिचयेन नीवारमुष्टिसंवर्धितेन तपोवनमृगेणानुः, तदेव कमलसरः सिषणासुरुपागमत् ॥

प्रायेणाकारणमित्राण्यतिकरुणार्द्राणि च सदा खलु भवन्ति चेतांसि । यतः स मां तदवस्थमालोक्य समुपजात: समीपवर्तिनमृषिकुमारकमन्यतममब्रवीत्—"अयं कथमपि शिशुरसंजातपक्षपुट एव तरुशिखरादस्मात्परिच्युतः । श्येनपरिभ्रष्टेन वानेन भवितव्यम् । तथा हि—अतिदवीयस्तयतस्य, अल्पावशेषजीवितोऽयमामीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मुखेति । मुहुर्मुहुरत्युल्बणं श्वसिति । मुहुर्मुहुश्चञ्चुपुटं विवृणोति

न शक्नोति शिरोधरां धारयितुम् । तदेहि । यावदेवायमसुभिर्न वियुज्यते, तावदेव गृहाणेमम् । अवतारय सलिलसमीपम्" इत्यभिधाय तेन मां सरस्तीरमनाययत् । उपसृत्य च जलसमीपमादाय स्वयं मां मुक्तप्रयत्नमुत्तानितमुखमङ्गुल्या कतिचित्सलिलबिन्दूनपाययत् । अम्भःक्षोदकृतसेकं च समुपजातनवीनप्राणमुपतटप्ररूढस्य नलिनीपलाशस्य जलशिशिरायां छायायां निधाय, समुचितमकरोत्स्नानविधिम् । अभिषेकावसाने च प्रत्यग्रभग्नैरुन्मुखो रक्तारविन्दैर्भगवते सवित्रे दत्त्वार्घमुदातिष्ठत् । आगृहीतधौतधवलवल्कलश्च मां गृहीत्वा तपोवनाभिमुखं शनैरगच्छत् ॥

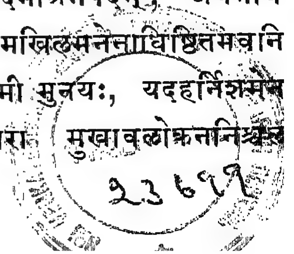
अनतिदूरमिव गत्वा दिशि दिशि सदासंनिहितकुसुमफलैस्तारकावर्षमिवाधर्मविनाशपिशुनं कुसुमनिकरमनिलचलितमनवरतमतिधवलमुत्सृजद्भिः काननैरुपगूढम्, अनवरताज्याहुतिप्रीतैश्चित्रभानुभिः सशरीरमेव मुनिजनममरलोकं निनीषुभिरुद्धूयमानधूमलेखाच्छलेन आबध्यमानस्वर्गमार्गगमनसोपानसेतुमिवोपलक्ष्यमाणम्, अनवरतश्रवणगृहीतवषट्कारवाचालशुककुलम्, परिचितशाखामृगकराकृष्टिनिष्कास्यमानप्रवेश्यमानजरदन्धतापसम्, उपचर्यमाणातिथिवर्गम्, उद्दिश्यमानश्राद्धकल्पम्, व्याख्यायमानयज्ञविद्यम्, आलोच्यमानधर्मशास्त्रम्, वाच्यमानविविधपुस्तकम्, विचार्यमाणसकलशास्त्रार्थम्, अदृष्टपूर्वं कलिकालस्य, अपरिचितम् अनृतस्य, अश्रुतपूर्वम् अनङ्गस्य, अतिरमणीयमपरमिव ब्रह्मलोकमाश्रममपश्यम् ॥

यत्र च मलिनता हविर्धूमेषु न चरितेषु, मुखरागः शुकेषु

न कोपेषु, तीक्ष्णता कुशाग्रेषु न स्वभावेषु, चञ्चलता कदलीदलेषु न मनःसु ॥

तस्य चैवंविधस्य मध्यभागमण्डलमलंकुर्वाणस्य रक्ताशोकतरोरधश्छायायामुपविष्टम्, आयामिनीभिः पलितपाण्डुराभिरमरलोकमारोढुं पुण्यरज्जुभिरिवोपसंगृहीताभिर्जटाभिरुपशोभमानम्, अतिचपलानामिन्द्रियाश्वानामन्तः संयमनरज्जुभिरिवातताभिः कण्ठनाडीभिर्निरन्तरसंबद्धकंधरम्, स्थैर्येणाचलानां गाम्भीर्येण सागराणां तेजसा सवितुः संविभागमिव कुर्वाणम्, वैनतेयमिव स्वप्रभावोपात्तद्विजाधिपत्यम्, शंतनुमिव प्रियसत्यव्रतम्, भगवन्तं जाबालिमपश्यम् ॥

अवलोक्य चाहमचिन्तयम्—"अहो प्रभावस्तपसाम्। इयमस्य शान्तापि मूर्तिरुत्तप्तकनकावदाता परिस्फुरन्ती सौदामनीव चक्षुषः प्रतिहन्ति तेजांसि। सततमुदासीनापि महाप्रभावतया भयमिवोपजनयति प्रथमोपगतस्य। नित्यमसहिष्णु तपस्विनां तनुतपसामपि तेजः प्रकृत्या भवति। किमुत सकलभुवनतलवन्दितचरणानामनवरततपःक्षपितमलानां करतलामलकफलवदखिलं जगदालोकयतां दिव्येन चक्षुषा भगवतामेवंविधानामघक्षयकारिणाम्। पुण्यानि हि नामग्रहणान्यपि महामुनीनाम्, किं पुनर्दर्शनानि। धन्यमिदमाश्रमपदम्, अयमधिपतिर्यत्र। अथवा भुवनतलमेव धन्यमखिलमनेनाधिष्ठितमवनितलकमलयोनिना। पुण्यभाजः खल्वमी मुनयः, यदहर्निशमेनमपरमिव नलिनासनमपगतान्यव्यापाराः मुखावलोकननिश्चलः

दृष्टयः पुण्याः कथाः शृण्वन्तः समुपासते । चतुर्मुखमुखकमल वासिभिश्चतुर्भिर्वेदैः सुचिरादिव द्वितीयमिदमपरमुचितमासादित स्थानम् । नियतमिह सर्वात्मना कृतावस्थितिना भगवता परि भूतकलिकालविलसितेन धर्मेण न स्मर्यते कृतयुगस्य । धरणि तलमनेनाधिष्ठितमालोक्य न वहति नूनमिदानीं सप्तर्षिमण्डलनि वासाभिमानमम्बरतलम् । प्रायो महाभूतानामपि दुरभिभवानि भवन्ति तेजांसि । सर्वतेजस्विनामयं चाग्रणीः । द्विसूर्यमिवाभाति जगदनेनाधिष्ठितं महात्मना । एष प्रवाहः करुणारसस्य, संतरण सेतुः संसारसिन्धोः, आधारः क्षमाम्भसाम्, परशुस्तृष्णालता गहनस्य, दिवसकरो मोहान्धकारस्य, कुलभवनम् आचाराणाम्, आयतनं मङ्गलानाम्, प्रतिपक्षः कलिकालस्य, कोशस्तपसः, सखा सत्यस्य, क्षेत्रमार्जवस्य, प्रभवः पुण्यसंचयस्य, अवशो विषयाणाम्, अनभिमुखः सुखानाम् । अस्य भगवतः प्रसादा-देवोपशान्तवैरमपगतमत्सरं तपोवनम् । अहो प्रभावो महात्म-नाम् । अत्र हि शाश्वतिकमपहाय विरोधम्, उपशान्तात्मान-स्तिर्यञ्चोऽपि तपोवनवसतिसुखमनुभवन्ति । तथा हि—एष विशति शिखिनः कलापमातपाहतो निःशङ्कमहिः । अयमुत्सृज्य मातरमजातकेसरैः केसरिशिशुभिः सहोपजातपरिचयः प्रक्षर-त्क्षीरधारमापिबति कुरङ्गशावकः सिंहीस्तनम्" इति ॥

एवं चिन्तयन्तमेव मां तस्यामेवाशोकतरोरधश्छायाया-मेकदेशे स्थापयित्वा, हारीतः पादावुपगृह्य कृताभिवादनः पितुर-नतिसमीपवर्तिनि कुशासने समुपाविशत् । आलोक्य तु माम्,

सर्वे एव मुनयः 'कुतोऽयमासादितः शुकशिशुः' इति तम
ीनमपृच्छन्। असौ तु तानब्रवीत्— अयं मया स्नातुमितो गतं
कमलिनीसरस्तीरतरुनीडपतितः शुकशिशुर्दूरनिपतनविह्वलतनु
पावशेषायुरासादितः। तपस्विदुरारोहतया च तस्य वनस्पते
ाक्यते स्वनीडमारोपयितुमिति जातदयेनानीतः। तद्यावद
मप्ररूढपक्षतिरक्षमोऽन्तरिक्षमुत्पतितुम्, तावदत्रैव कस्मिंश्चि
श्रमतरुकोटरे मुनिकुमारकैरस्माभिश्चोपनीतेन नीवारकणनिक
फलरसेन च संवर्ध्यमानो धारयतु जीवितम्। अनाथपरिपाल
हि धर्मोऽस्मद्विधानाम्। उद्भिन्नपक्षतिस्तु गगनतलसंचरणसम
यास्यति, यत्रास्मै रोचिष्यते। इहैव वोपजातपरिचयः स्थास्यति
इत्येवमादिकमस्मत्संबद्धमालापमाकर्ण्य किंचिदुपजातकुतूह
भगवाञ्जाबालिरीषदावलितकंधरो मामतिप्रशान्तया दृष्ट्या द्
सुचिरमुपजातप्रत्यभिज्ञान इव पुनः पुनर्विलोक्य, 'स्वस्यैवावि
यस्य फलमनेनानुभूयते' इत्यवोचत्। स हि भगवान्कालत्र
दर्शी तपःप्रभावाद्दिव्येन चक्षुषा सर्वमेव करतलगतमिव जग
वलोकयति। वेत्ति जन्मान्तराण्यतीतानि। कथयत्यागामिन
प्यर्थम्। यतः सर्वैव सा तापसपरिषच्छ्रुत्वा विदिततत्प्रभ
'कीदृशोऽनेनाविनयः कृतः, किमर्थं वा कृतः, जन्मान्तरे
कोऽयमासीत्' इति कौतूहलिन्यभवत्। उपनाथितवती च
भगवन्तम्—"आवेदय, प्रसीद भगवन्, कीदृशस्याविन
फलमनेनानुभूयते। कश्चायमासीज्जन्मान्तरे। विहगजातौ कथ
संभवः। किमभिधानो वायम्। अपनयतु नः कुतूहल

आश्चर्याणां हि सर्वेषां भगवान् प्रभवः" इति ॥

एवमुपयाच्यमानस्तु तपोधनपरिषदा स महामुनिः प्रत्यवदत्—"अतिमहदिदमाश्चर्यमाख्यातव्यम् । अल्पशेषमहः । प्रत्यासीदति च नः स्नानसमयः । भवतामप्यतिक्रामति देवार्चनविधिवेला । तदुत्तिष्ठन्तु भवन्तः । सर्व एव तावदाचरन्तु यथोचितं दिवसव्यापारम् । अपराह्णसमये भवतां पुनः कृतमूलफलाशनानां विस्रब्धोपविष्टानामादितः प्रभृति सर्वमावेदयिष्यामि—योऽयम्, यच्चानेन कृतमपरास्मिञ्जन्मनि, इह लोके यथास्य संभूतिः । अयं च तावदपगतक्लमः क्रियतामाहारेण । नियतमयमप्यात्मनो जन्मान्तरोदन्तं स्वप्नोपलब्धमिव मयि कथयति सर्वमशेषतः स्मरिष्यति" इत्यभिदधदेवोत्थाय सह मुनिभिः स्नानादिकमुचितं दिवसव्यापारमकरोत् ॥

अनेन च समयेन परिणतो दिवसः । अपरसागराम्भसि पतिते दिनकरे पतनवेगोत्थितमम्भःशीकरनिकरमिव तारागणमम्बरमधारयत् । क्षयमुपगतायां संध्यायां तद्विनाशदुःखिता कृष्णाजिनमिव विभावरी तिमिरोद्गममभिनवमवहत् । अपहाय मुनिजनहृदयानि सर्वमन्यदन्धकारतां तिमिरमनयत् । विगलितसकलोदयरागं रजनिकरबिम्बमम्बरापगावगाहधौतसिन्दूरमैरावतकुम्भस्थलमिव तत्क्षणमलक्ष्यत । शनैः शनैश्च दूरोदिते भगवति हिमततिस्रुति, सुधाधूलिपटलेनेव धवलीकृते चन्द्रातपेन जगति, अर्धयाममात्रावखण्डितायां विभावर्याम्, हारीतः कृताहारं मामादाय सर्वैस्तैः सह मुनिभिरुपसृत्य, चन्द्रातपोद्भासिनि तपोवनै-

कदेशे वेत्रासनोपविष्टं पितरमवोचत्—"हे तात, सकलेयमाश्चर्य-श्रवणकुतूहलाकलितहृदया समुपस्थिता तापसपरिषदाबद्धमण्डला प्रतीक्षते । व्यपनीतश्रमश्च कृतोऽयं पतत्रिपोतः । तदावेद्यताम्, यदनेन कृतमपरास्मिञ्जन्मनि, कोऽयमभूत्, भविष्यति च" इति एवमुक्तस्तु स महामुनिरग्रतः स्थितं मामवलोक्य, तांश्च सर्वाने-काग्राञ्छ्रवणपरान्मुनीन्बुद्ध्वा, शनैः शनैरब्रवीत् । श्रूयतां यदि कुतूहलम् ॥

अस्ति सकलत्रिभुवनललामभूता, आत्मनिवासोचिता भगवता महाकालाभिधानेन प्रमथनाथेनापरेव पृथिवी समुत्पादिता, द्वितीयपृथिवीशङ्कया च जलनिधिनेव रसातलगम्भीरेण जलपरिखावलयेन परिवृता, पशुपतिनिवासप्रीत्या गगनपरिसरो-ल्लेखिशिखरमालेन कैलासगिरिणेव सुधासितेन प्राकारमण्डलेन परिगता, प्रकटशङ्खशुक्तिमुक्ताप्रवालमरकतमणिराशिभिश्चामीकर-चूर्णवालुकानिकरचितैरायामिभिरगस्त्यपरिपीतसलिलैः सागरैरिव महाविपणिपथैरुपशोभिता, सततप्रवृत्ताध्ययनध्वनिधौतकल्मषा, भगवतो महाकालस्य शिरसि सुरसरितमालोक्य समुपजातेर्ष्य-येव सततसमाबद्धतरङ्गभ्रुकुटिलेखया सिप्रया परिक्षिप्ता, सकल-भुवनख्यातयशसा हरजटाचन्द्रेणेव कोटिसारेण मैनाकेनेवा-विदितपक्षपातेन जिनधर्मेणेव जीवानुकम्पिना वदान्येन दक्षेण स्मितपूर्वाभिभाषिणा शिक्षिताशेषदेशभाषेण महाभारतपुराण-रामायणानुरागिणा बृहत्कथाकुशलेन श्रुतरागिणा सुभाषितव्य-सनिना विलासिजनेनाधिष्ठिता, सशैलेव प्रासादैः, सशाखानगरेव

महाभवनैः, गरुडमूर्तिरिवाच्युतस्थितिरमणीया, विजितामरलोकद्युतिरवन्तिषूज्जयिनी नाम नगरी ॥

यस्यां च निशि निशि पवनविलोलैर्दुकूलपल्लवैरुल्लसद्भिर्मालवीमुखकमलकान्तिलज्जितस्येन्दोः कलङ्कमिवापनयन्तो दूरप्रसारितोर्ध्वध्वजभुजाः प्रासादा लक्ष्यन्ते। यस्यां सुरासुरचूडामणिमरीचिचुम्बितचरणनखमयूखोऽन्धकारातिर्भगवानुत्सृष्टकैलासवासप्रीतिर्महाकालाभिधानः स्वयं निवसति ॥

तस्यां चैवंविधायां नगर्याम्, नलनहुषययातिधुन्धुमारभरतभगीरथदशरथप्रतिमः, फलितशक्तित्रयः, नीतिशास्त्राखिन्नबुद्धिः, अधीतधर्मशास्त्रः, तृतीय इव तेजसा कान्त्या च सूर्याचन्द्रमसोः, दशरथ इव सुमित्रोपेतः, पशुपतिरिव महासेनानुगतः, अवतार इव धर्मस्य, प्रतिनिधिरिव पुरुषोत्तमस्य, परिहृतप्रजापीडो राजा तारापीडो नामाभूत् ॥

यं च रतिप्रलापजनितदयार्द्रहृदयहरनिर्मितमपरं मकरकेतुममंस्त लोकः। यस्य च दिष्टवृद्धिमिव शुश्राव, उपदेशमिव जग्राह, मङ्गलमिव बहु मेने, मन्त्रमिव जजाप, आगमवचनमिव न विसस्मार चरितं जनः ॥

तस्य च राज्ञो निखिलशास्त्रकलावगाहगम्भीरबुद्धिः, आ शैशवादुपारूढनिर्भरप्रेमरसः, नीतिशास्त्रप्रयोगकुशलः, महत्स्वपि कार्यसंकटेष्वविषण्णधीः, धाम धैर्यस्य, स्थानं स्थितेः, सेतुः सत्यस्य, धाता धर्मस्य, बृहस्पतिरिव सुनासीरस्य, वसिष्ठ इव

दशरथस्य, सर्वकार्येष्वाहितमतिः, अमात्यो ब्राह्मणः शुकनासो नामासीत् ॥

यस्यानेकचारपुरुषसहस्रसंचारनिचिते चतुरुदधिवलयपरिक्षेपप्रमाणे धरणितले भवन इवाविदितमहरहः समुच्छ्वसितमपि राज्ञां नासीत् ॥

स राजा बाल एव सुरकुञ्जरकरपीवरेण राजलक्ष्मीलीलोपधानेन बाहुना विजित्य सप्तद्वीपवलयां वसुंधराम्, तस्मिञ्शुकनासनाम्नि मन्त्रिणि सुहृदीव राज्यभारमारोप्य, सुस्थिताः प्रजाः कृत्वा, शिथिलितपृथिवीव्यापारः, प्रायो विषयसुखान्यनुबभूव ॥

शुकनासोऽपि महान्तं तं राज्यभारमनायासेनैव प्रज्ञाबलेन बभार । यथैव राजा सर्वकार्याण्यकार्षीत्, तद्वदसावपि द्विगुणीकृतप्रजानुरागश्चक्रे ॥

एवं तस्य राज्ञो मन्त्रिविनिवेशितराज्यभारस्य यौवनसुखमनुभवतः कालो जगाम । भूयसा च कालेनान्येषामपि जीवलोकसुखानां प्रायः सर्वेषामन्तं ययौ । एकं तु सुतमुखदर्शनसुखं न लेभे । यथा यथा च यौवनमतिचक्राम, तथा तथा विफलमनोरथस्यानपत्यताजन्मावर्धतास्य संतापः। नरपतिसहस्रपरिवृतमप्यसहायमिव, चक्षुष्मन्तमप्यन्धमिव, आत्मानममन्यत ॥

अथ तस्य, चन्द्रलेखेव हरजटाकलापस्य, कौस्तुभप्रभेव कैटभारातिवक्षःस्थलस्य, चन्दनवनराजिरिव मलयस्य, फणामणिशिखेव शेषस्य, भूषणमभूत्त्रिभुवनविस्मयजननी सकलान्तःपुरप्रधानभूता महिषी विलासवती नाम ॥

एकदा च स तदावासगतः, तां चिन्तास्तिमितदृष्टिना शोकमूकेन परिजनेन परिवृताम्, अनतिदूरवर्तिनीभिश्चान्तःपुरवृद्धाभिराश्वास्यमानाम्, अविरलाश्रुबिन्दुपाताद्रींकृतदुकूलाम्, अनलंकृताम्, वामकरतलविनिहितमुखकमलाम्, असंयताकुलालकाम्, सुनिबिडपर्यङ्किकोपविष्टां रुदतीं ददर्श ॥

कृतप्रत्युत्थानां च तां तस्यामेव पर्यङ्किकायामुपवेश्य, स्वयं चोपविश्य, अविज्ञातबाष्पकारणः, भीतभीत इव करतलेन विगतबाष्पाम्भःकणौ कुर्वन्कपोलौ, भूपालस्तामवादीत्—'देवि, किमर्थमन्तर्गतगुरुशोकमन्थरमशब्दं रुद्यते । ग्रथ्नन्ति हि मुक्ताफलजालकमिव बाष्पबिन्दुनिकरमेतास्तव पक्ष्मपङ्क्तयः । किमर्थं च कृशोदरि, नालंकृताऽसि ? बालातप इव रक्तारविन्दकोशयोः किमिति न पातितश्चरणयोरलक्तकरसः? केन कारणेन न विभूषिता हारेण शिरोधरा ? इमां च केन हेतुना मानिनि, धारयस्यनुपरचितगोरोचनाबिन्दुतिलकामसंयमितालकिनीं ललाटरेखाम् ? प्रसीद, निवेदय देवि, दुःखनिमित्तम् । किं क्वचिन्मयापराद्धम्, अन्येन वा केनचिदस्मदुपजीविना परिजनेन ? अतिनिपुणमपि चिन्तयन्न पश्यामि खलु स्खलितमल्पमप्यात्मनस्त्वद्विषये । त्वदायत्तं हि मे जीवितं च राज्यं च । कथ्यतां सुन्दरि, शुचः कारणम्" इत्येवमभिधीयमाना विलासवती यदा न किंचित्प्रतिवचः प्रतिपेदे, तदा विवृद्धबाष्पहेतुमस्याः परिजनमपृच्छत् ॥ Remove ए८

अथ तस्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनी सततप्रत्यासन्ना मकरिका नाम राजानमुवाच—'देव, कुतो देवादल्पमपि परिस्खलितम् ।

अभिमुखे च देवे का शक्तिः परिजनस्यान्यस्य वा कस्यचिदपर
द्धुम् । किं तु विफला किल चिरमस्मीत्ययमस्या देव्याः संतापः
सुमहांश्च कालः संतप्यमानायाः । प्रथममपि स्वामिनी शयनस्ना
भोजनभूषणपरिग्रहादिषु समुचितेष्वपि दिवसव्यापारेषु कथं क
मपि परिजनप्रयत्नात्प्रवर्त्यमाना सशोकैवासीत् । देवहृदयपीड
परिजिहीर्षया न दर्शितवती विकारम् । अद्य तु चतुर्दशीति भ
वन्तं महाकालमर्चितुमितो गतया तत्र महाभारते वाच्यमा
श्रुतम्—'अपुत्राणां किल न सन्ति लोकाः शुभाः; पुन्ना
नरकात्त्रायत इति पुत्रः' इति । एतच्छ्रुत्वा भवनमागत्य परिजने
सशिरःप्रणाममभ्यर्थ्यमानापि नाहारमभिनन्दति, न भूषणपरि
ग्रहमाचरति, नोत्तरं प्रतिपद्यते, केवलमविरलबाष्पबिन्दुकलु
मुखी रोदिति । एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणम्" इत्यभिधाय विरराम

विरतवचनायां च तस्यां भूमिपालस्तूष्णीं मुहूर्तमिव स्थित
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य निजगाद—"देवि, किमत्र क्रियतां दैवाय
वस्तुनि । अतिमात्रमलं रुदितेन । न वयमनुग्राह्याः प्रायो देवत
नाम् । आत्मजपरिष्वङ्गामृतास्वादसुखस्य नूनमभाजनमस्माकं हृ
यम् । अन्यस्मिञ्जन्मनि न कृतमवदातं कर्म । जन्मान्तरकृतं हि क
फलमुपनयति पुरुषस्येह जन्मनि । न हि शक्यं दैवमन्यथा कर्तु
भियुक्तेनापि । यावन्मानुष्यके शक्यमुपपादयितुं तावत्सर्वमुपपा
ताम् । अधिकां कुरु देवि, गुरुषु भक्तिम् । द्विगुणामुपपादय दे
तासु पूजाम् । ऋषिजनसपर्यासु दर्शितादरा भव । परं हि दै
मृषयः । यत्नेनाराधिता यथासमीहितफलानामतिदुर्लभाना

वराणां दातारो भवन्ति । श्रूयते हि–पुरा चण्डकौशिकप्रभावान्मगधेषु बृहद्रथो नाम राजा जरासंधं नाम तनयं लेभे । दशरथश्च राजा परिणतवया विभण्डकमहामुनिसुतस्य ऋश्यशृङ्गस्य प्रसादादवाप चतुरः पुत्रान् । अन्ये च राजर्षयस्तपोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतास्वादसुखभाजो बभूवुः । अमोघफला हि महामुनिसेवा भवति । 'अहमपि खलु देवि, कदा समुपारूढगर्भभरालसामापाण्डुमुखीं देवीं द्रक्ष्यामि । कदा मे तनयजन्ममहोत्सवानन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः । कदा हारिद्रवसनधारिणी सुतसनाथोत्सङ्गा मामानन्दयिष्यति देवी । कदा सर्वौषधिपिञ्जरजटिलकेशः, निहितरक्षाघृतबिन्दुनि तालुनि विन्यस्तगौरसर्षपोन्मिश्रभूतिलेशः, गोरोचनाचित्रकण्ठसूत्रग्रन्थिः, उत्तानशयः, दशनशून्यस्मिताननः पुत्रको जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम् । कदा गोरोचनाकपिलद्युतिः, अन्तःपुरिकाकरतलपरंपरासंचार्यमाणमूर्तिः, अशेषजनवन्दितः, मङ्गलप्रदीप इव मे शोकान्धकारमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः । कदा च क्षितिरेणुधूसरो मण्डयिष्यति मम हृदयेन दृष्ट्या च सह परिभ्रमन्भवनाङ्गणम् । कदा मातुश्चरणयुगलरागोपयुक्तशेषेण पिण्डालक्तकरसेन वृद्धकञ्चुकिनां विडम्बयिष्यति मुखानि' इत्येतानि च अन्यानि च मनोरथशतानि चिन्तयतोऽन्तः संतप्यमानस्य प्रयान्ति मे रजन्यः । मामपि दहत्येवायमहर्निशमनल इवानपत्यतासमुद्भवः शोकः । शून्यमिव मे प्रतिभाति जगत् । अफलमिव पश्यामि राज्यम् । अप्रतिविधेये तु विधातरि किं करोमि । तन्मुच्यतामयं देवि, शोकानुबन्धः । आधीयतां धैर्ये धर्मे च धीः । धर्मपरायणा-

नां हि सदा समीपसंचारिण्यः कल्याणसंपदो भवन्ति" इत्येवमभिधाय, सलिलमादाय स्वयमाननमस्याः साश्रुलेखं ममार्ज । पुनः पुनश्च प्रियशतमधुराभिः शोकापनोदनिपुणाभिर्धर्मोपदेशगर्भाभिर्वाग्भिराश्वास्य, सुचिरं स्थित्वा, नरेन्द्रो निर्जगाम ॥

निर्गते च तस्मिन्, मन्दीभूतशोका विलासवती यथाक्रियमाणाभरणपरिग्रहादिकमुचितं दिवसव्यापारमन्वतिष्ठत् । ततः प्रभृति सुतरां देवताराधनेषु ब्राह्मणपूजासु गुरुजनसपर्यासु चादरवती बभूव । यद्यच्च किंचित्कुतश्चिच्छुश्राव, गर्भतृष्णया तत्तत्सर्वं चकार । न महान्तमपि क्लेशमजीगणत् । अनवरतदह्यमानगुग्गुलुबहुलधूपान्धकारितेषु चण्डिकागृहेषु धवलाम्बरशुचिमूर्तिरुपोषिता हरितकुशोपच्छदेषु मुसलशयनेषु सुष्वाप । पुण्यसलिलपूर्णैर्विविधकुसुमफलोपेतैः क्षीरतरुपल्लवलाञ्छनैः सर्वरत्नगर्भैः शातकुम्भकुम्भैर्गोकुलेषु वृद्धगोपवनिताकृतमङ्गलानां लक्षणसंपन्नानां गवामधः सस्नौ । प्रतिदिवसमुत्थायोत्थाय सर्वरत्नोपेतानि हैमानि तिलपात्राणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ । महानरेन्द्रालिखितमण्डलमध्यवर्तिनी विविधबलिदानानन्दितदिग्देवतानि बहुलपक्षचतुर्दशीनिशासु चतुष्पथे स्नपनमङ्गलानि भेजे । प्रसिद्धेषु नागकुलह्रदेषु ममज्ज । अश्वत्थप्रभृतीनुपपादितपूजान्महावनस्पतीन्कृतप्रदक्षिणा ववन्दे । दोलायमानमणिवलयेन पाणियुगलेन स्नाता स्वयमखण्डसिक्थसंपादितं रजतपात्रे परिगृहीतं वायसेभ्यो दध्योदनबलिमदात् । स्वयमुपहृतपिण्डपात्रान्भक्तिप्रवणेन मनसा सिद्धादेशान्नग्नक्षपणकान्पप्रच्छ । विप्रश्निकावचनानि बहु मेने । निमित्तज्ञानुपचचार ।

शकुनज्ञानविदामादरमदर्शयत् । अनेकवृद्धपरंपरागमागतानि रहस्यान्यङ्गीचकार । दर्शनागतं द्विजजनमात्मजदर्शनोत्सुका वेदश्रुतीरकारयत् । अनवरतवाच्यमानाः पुण्यकथाः शुश्राव । गोरोचनालिखितभूर्जपत्रगर्भान्मन्त्रकरण्डकानुवाह । परिजनोऽपि चास्याः सततमुपश्रुत्यै निर्जगाम । तन्निमित्तानि च जग्राह । शिवाभ्यो मांसबलिपिण्डमनुदिनं निशि समुत्ससर्ज । स्वप्नदर्शनाश्चर्याण्याचार्याणामाचचक्षे । चत्वरेषु शिवबलिमुपजहार ॥

एवं च गच्छति काले, कदाजिद्राजा क्षीणभूयिष्ठायां रजन्याम्, स्वप्ने सितप्रासादशिखरस्थिताया विलासवत्या आनने सकलकलापरिपूर्णमण्डलं शशिनं प्रविशन्तमद्राक्षीत्। प्रबुद्धश्चोत्थाय, तस्मिन्नेव क्षणे समाहूय, शुकनासाय तं स्वप्नमकथयत् । स तं समुपजातहर्षः प्रत्युवाच—"देव, संपन्नाः सुचिरादस्माकं प्रजानां च मनोरथाः । कतिपयैरेवाहोभिरसंदेहमनुभवति स्वामी सुतमुखकमलावलोकनसुखम् । अद्य खलु मयापि निशि स्वप्ने धौतसकलवाससा शान्तमूर्तिना दिव्याकृतिना द्विजेन विकचं पुण्डरीकमुत्सङ्गे देव्या मनोरमाया निहितं दृष्टम् । आवेदयन्ति हि प्रत्यासन्नमानन्दमग्रपातीनि शुभानि निमित्तानि । अवितथफलाश्च प्रायो निशावसानसमयदृष्टा भवन्ति स्वप्नाः । सर्वथा न चिरेण मान्धातारमिव धौरेयं सर्वराजर्षीणां भुवनानन्दहेतुमात्मजं जनयिष्यति देवी; येनेयमविच्छिन्नसंताना भविष्यति कुलसंततिः स्वामिनः" इति । एवमभिदधानमेव तं करेण गृहीत्वा नरेन्द्रः प्रविश्याभ्यन्तरमुभाभ्यामपि ताभ्यां स्वप्नाभ्यां विलासवतीमानन्दयांचकार ॥

कतिपयदिवसापगमे च देवताप्रसादात्सरसीमिव प्रतिमाशशी विवेश गर्भो विलासवतीम्। शनैः शनैश्च प्रतिदिनमुपचीयमानगर्भा मन्दं मन्दं संचचार। मुहुर्मुहुरनुबद्धविजृम्भिकमाजिह्मितलोचना सालसं निशश्वास। तथावस्थां तामहरहः स्वयमनेकरसवाञ्छितपानभोजनामालोक्य, इङ्गितकुशलः परिजनो विज्ञातवान्॥

अथ तस्याः सर्वपरिजनप्रधानभूता कुलवर्धना नाम महत्तरिका, प्रशस्ते दिवसे प्रदोषवेलायाम्, अभ्यन्तरास्थानमण्टपगतम्, अनन्तरमुत्तुङ्गवेत्रासनोपविष्टेन समुपारूढविस्रम्भनिर्भरास्तास्ताः कथाः शुकनासेन सह कुर्वाणं भूमिपालमुपसृत्य, रहः कर्णमूले विदितं विलासवतीगर्भवृत्तान्तमकार्षीत्॥

तेन तु तस्या वचनेनाश्रुतपूर्वेणासंभाव्येनामृतरसेनेव सिक्तसर्वाङ्गस्य राज्ञः शुकनासमुखे तत्क्षणं पपात चक्षुः। अनालोकितपूर्वं तु हर्षप्रकर्षमभिसमीक्ष्य भूपतेः, कुलवर्धनां च स्मितविकसितमुखीमागतां दृष्ट्वा, तस्य चार्थस्य सततं मनसि विपरिवर्तमानत्वादविदितवृत्तान्तोऽपि तत्कालोचितमपरमतिमहतो हर्षस्य कारणमपश्यन्, शुकनासः स्वयमुत्प्रेक्ष्य समुत्सर्पितासनः समीपतरमुपसृत्य नातिप्रकाशमाबभाषे—"देव, किमस्ति किंचित्तस्मिन्स्वप्रदर्शने सत्यम्? अत्यन्तमुत्फुल्ललोचना हि कुलवर्धना दृश्यते। देवस्यापीदमानन्दजलपरिप्लुतं तरलतारकं विकसदावेदयति महत्प्रहर्षकारणमीक्षणयुगलम्। उपारूढमहोत्सवश्रवणकुतूहलमुत्सुकोत्सुकं क्लाम्यति मे मनः। तदावेदयतु देवः किमिदम्" इत्युक्तवति तस्मिन्, राजा विहस्याब्रवीत्—"यदि सत्यमनया यथा कथितं

तथा, सर्वमवितथं स्वप्नदर्शनम् । अहं तु न श्रद्दधे । कुतोऽस्माकमियती भाग्यसंपत् । अभाजनं हि वयमीदृशानां प्रियवचनश्रवणानाम् । अवितथवादिनीमप्यहं कुलवर्धनामेवंविधानां कल्याणानामसंभावितमात्मानं मन्यमानः, विपरीतामिवाद्य पश्यामि । तदुत्तिष्ठ, स्वयमेव गत्वा किमत्र सत्यमिति देवीं पृष्ट्वा ज्ञास्यामि" इत्यभिधाय विसृज्य सकलनरेन्द्रलोकम्, उन्मुच्य स्वाङ्गेभ्यो भूषणानि कुलवर्धनायै दत्त्वा, सह शुकनासेनोत्थाय, हर्षविशेषनिर्भरेण त्वर्यमाणो मनसा, पुरः संसर्पिणीनामनिललोलस्थूलशिखानां प्रदीपिकानामालोकेन समुत्सार्यमाणकक्ष्यान्तरतिमिरसंहतिरन्तःपुरमयासीत् ॥

तत्र च सुकृतरक्षासंविधाने नवसुधानुलेपनधवलिते प्रज्वलितमङ्गलप्रदीपे पूर्णकलशाधिष्ठितद्वारपक्षके वासभवने, भूतिलिखितपत्रलताकृतरक्षापरिक्षेपं शिरोभागविन्यस्तधवलनिद्रामङ्गलकलशं गर्भोचितं शयनतलमधिशयानाम्, कनकपात्रपरिगृहीतैरविच्छिन्नाविरलावस्थितदधिलवैरग्रथितकुसुमाञ्जलिसनाथैः पूर्णभाजनैर्गोरोचनामिश्रगौरसर्षपैश्च सलिलाञ्जलिभिश्चाचारकुशलेनान्तःपुरजरतीजनेन क्रियमाणावतरणकमङ्गलां विलासवतीं ददर्श ॥

संभ्रमपरिजनप्रसारितकरतलावलम्बनावष्टम्भेन वामजानुविन्यस्तहस्तपल्लवमुत्तिष्ठन्तीं विलासवतीम् 'अलमलमत्यादरेण । देवि, नोत्थातव्यम्' इत्यभिधाय सह तया तस्मिन्नेव शयनीये पार्थिवः समुपाविशत् । प्रमृष्टचामीकरचारुपादे धवलोपच्छदे चासन्ने शयनान्तरे शुकनासोऽपि न्यषीदत् ॥

अथ तामुपारूढगर्भामालोक्य, हर्षभरमन्थरेण मनसा प्रस्तुतपरिहासो राजा 'देवि, शुकनासः पृच्छति—यदाह कुलवर्धना किमपि, तत्किं तथैव' इत्युवाच । अथाव्यक्तस्मितच्छुरितकपोलाधरलोचना लज्जया विलासवती तत्क्षणमधोमुखी तस्थौ ॥

ततः क्रमेण यथासमीहितगर्भदोहदसंपादनप्रमुदिता, पूर्णे प्रसवसमये, पुण्येऽहनि, अनवरतगलन्नाडिकाकलितकालकलैर्बहिरागृहीतच्छायैर्गणकैर्गृहीते लग्ने, प्रशस्तायां वेलायाम्, सकललोकहृदयानन्दकारिणं विलासवती सुतमसूत ॥

तस्मिञ्जाते, सरभसमितस्ततः प्रधावितस्य परिजनस्य चरणशतसंक्षोभचलितक्षितितलः, विस्फार्यमाणान्तःपुरजनाभरणझंकारमनोहरः, पूर्णपात्राहरणविलुप्यमानवसनभूषणः, राजकुले दिष्टवृद्धिसंभ्रमोऽतिमहानभूत् । अनन्तरं च मङ्गलपटहपटुरवसंवर्धितेन अनेकजनसहस्रकलकलबहुलेन त्रिभुवनमापूरयता उत्सवकोलाहलेन सान्तःपुराः सप्रकृतयः सराजलोकाः सबालवृद्धा ननृतुरागोपालमुन्मत्ता इव हर्षनिर्भराः प्रजाः ॥

पार्थिवस्तु तनयाननदर्शनोत्सवहृतहृदयोऽपि, दिवसवशेन मौहूर्तिकगणोपदिष्टे प्रशस्ते मुहूर्ते, निवारितनिखिलपरिजनः, शुकनासद्वितीयः, मणिमयमङ्गलकलशयुगलाशून्येन संनिहितकनकमयहलमुसलयुगेन वन्दनमालान्तरालघटितघण्टागणेन द्वारदेशेन विराजमानम्, उभयतश्च द्वारपक्षकयोर्मर्यादानिपुणेन हरिद्राद्रवविच्छुरणपरिपिञ्जराम्बरधारिणीं भगवतीं षष्ठीदेवीं कुर्वता विन्य-

स्तालक्तकपटलपाटलमध्यमभागौ सूर्याचन्द्रमसावाबध्नता चन्दन-जलधवलितेषु भित्तिशिखरभागेषु पद्मरागविचित्रचेलचीरकलाप-चिह्नामापीतपिष्टपङ्काङ्कितां वर्धमानपरम्परामन्यानि च प्रसवगृह-मण्डनमङ्गलानि संपादयता पुरन्ध्रिवर्गेण समधिष्ठितम्, उपद्वार-संयतविविधगन्धकुसुममालालंकृतजरच्छागम्, अध्ययनमुखर-द्विजगणविप्रकीर्यमाणशान्त्युदकलवम्, अनेकवृद्धाङ्गनारब्धसूति-कामङ्गलगीतिकामनोहरम्, अविच्छिन्नपठ्यमाननारायणनामसह-स्रम्, सूतिकागृहमपश्यत् । अम्भः पावकं च स्पृष्ट्वा विवेश ॥

प्रविश्य च प्रसवपरिक्षामपाण्डुमूर्तेरुत्सङ्गगतं विलास-वत्याः, स्वप्रभासमुदयोपहतगर्भगृहप्रदीपप्रभम्, अपरित्यक्तगर्भ-रागत्वादुदयपरिपाटलमण्डलमिव सवितारम्, अपरसंध्यालोहि-तबिम्बमिव चन्द्रमसम्, विद्रुमकिसलयदलैरिव बालातपच्छेदैरिव पद्मरागरश्मिभिरिव रचितावयवम्, उद्भासमानैः सहजभूषणै-रिव महापुरुषलक्षणैरुपेतम्, आह्लादहेतुमात्मजं ददर्श । विगत-निमेषनिश्चलपक्ष्मणा चक्षुषा पिबन्निव मनोरथसहस्रप्राप्तदर्शनं सस्पृहमीक्षमाणस्तनयाननं मुमुदे । कृतकृत्यं चात्मानं मेने । समृद्धमनोरथः शुकनासस्तु शनैः शनैरङ्गप्रत्यङ्गान्यस्य निरूपयन्, प्रीतिविस्तारितलोचनो भूमिपालमवादीत्—"देव, पश्य पश्य—अस्य कुमारस्य गर्भसंपीडनवशादपरिस्फुटावयवशोभस्यापि माहा-त्म्यमाविर्भावयन्ति चक्रवर्तिचिह्नानि । तथा हि—अस्य संध्यांशु-रक्तबालशशिकलाकारे ललाटपट्टे नलिननालभङ्गतन्तुतन्वीयमूर्णा परिस्फुरति । रक्तोत्पलकलिकालोहिततलौ भगवतो विष्टरश्रवस

इव शङ्खचक्रचिह्नौ प्रशस्तलेखालाञ्छितौ करौ । एष च दुन्दुभेरिवातिगम्भीरः स्वरयोगोऽस्य रुदतः श्रूयते" इति ॥

एवं कथयत्येव तस्मिन्, ससंभ्रमापसृतेन राजलोकेन दत्तमार्गः, त्वरितगतिरागत्य, मङ्गलनामा पुरुषः पादयोः प्रणम्य राजानं व्यजिज्ञपत्—"देव, दिष्ट्या वर्धसे । प्रतिहतास्ते शत्रवः । चिरं जीव । जय च पृथिवीम् । त्वत्प्रसादादत्रभवतः शुकनासस्यापि ज्येष्ठायां ब्राह्मण्यां मनोरमाभिधानायां तनयो जातः । श्रुत्वा देवः प्रमाणम्" इति ॥

अथ नृपतिरमृतवृष्टिप्रतिममाकर्ण्य तद्वचनं प्रत्यवदत्—'अहो कल्याणपरंपरा । सत्योऽयं जनप्रवादः—यद्विपद्विपदम्, संपत्संपदमनुबध्नातीति' इत्यभिधाय प्रीतिविकसितमुखः सरभसमालिङ्ग्य विहसन् स्वयमेव शुकनासस्योत्तरीयं पूर्णपात्रं जहार उत्थाय च तथैव तेन चारणगणेन विविधमुखवाद्यकृतकोलाहलेन पठता गायता चानुगम्यमानः, शुकनासभवनं गत्वा द्विगुणतरमुत्सवमकारयत् ॥

अतिक्रान्ते च षष्ठीजागरे, प्राप्ते दशमेऽहनि, पुण्ये मुहूर्ते, गाः सुवर्णं च कोटिशो ब्राह्मणसात्कृत्वा, "मातुरस्य मया परिपूर्णमण्डलश्चन्द्रः स्वप्ने मुखकमलमाविशन्दृष्टः" इति स्वप्नानुरूपमेव राजा स्वसूनोः चन्द्रापीड इति नाम चकार । अपरेद्युः शुकनासोऽपि कृत्वा ब्राह्मणोचिताः सकलाः क्रियाः, राजानुमतमात्मजस्य विप्रजनोचितं वैशम्पायन इति नाम चक्रे । क्रमेण कृतचूडाकरणादिबालक्रियाकलापस्य शैशवमतिचक्राम चन्द्रापीडस्य ॥

तारापीडः क्रीडाव्यासङ्गविघातार्थं बहिर्नगरादनुसिप्रम् अर्धक्रोशमात्रायामम्, अतिमहता तुहिनगिरिशिखरमालानुकारिणा सुधाधवलेन प्राकारमण्डलेन परिवृतम्, अधःकल्पितव्यायामशालं विद्यामन्दिरमकारयत्। सर्वविद्याचार्याणां च संग्रहे प्रयत्नमतिमहान्तमन्वतिष्ठत् ॥

तत्रस्थं च तं केसरिकिशोरकमिव पञ्जरगतं कृत्वा प्रतिषिद्धनिर्गमम्, आचार्यकुलपुत्रप्रायपरिजनपरिवारम्, अपनीताशेषशिशुजनक्रीडाव्यासङ्गम्, अनन्यमनसम्, अखिलविद्योपादानार्थमाचार्येभ्यश्चन्द्रापीडं शोभने दिवसे वैशम्पायनद्वितीयमर्पयांबभूव। प्रतिदिनं चोत्थायोत्थाय सह विलासवत्या विरलपरिजनस्तत्रैव गत्वैनमालोकयामास राजा ॥

चन्द्रापीडोऽप्यनन्यहृदयतया तथा नियन्त्रितो राज्ञा, अचिरेणैव कालेन यथास्वमात्मकौशलं प्रकटयद्भिः पात्रवशादुपजातोत्साहैराचार्यैरुपदिश्यमानाः सर्वा विद्या जग्राह। तथा हि—पदे, वाक्ये, प्रमाणे, धर्मशास्त्रे, राजनीतिषु, व्यायामविद्यासु, सर्वेष्वप्यायुधविशेषेषु, रथचर्यासु, गजपृष्ठेषु, तुरंगमेषु, वीणावेणुमुरजप्रभृतिषु वाद्येषु, भरतादिप्रणीतेषु नृत्तशास्त्रेषु, नारदीयप्रभृतिषु गान्धर्ववेदविशेषेषु, शकुनिरुतज्ञाने, यन्त्रप्रयोगे, विषापहरणे, सुरङ्गोपभेदे, तरणे, लङ्घने, प्लुतिषु, आरोहणे, सर्वलिपिषु, सर्वदेशभाषासु, अन्येष्वपि कलाविशेषेषु परं कौशलमवाप ॥

सहजा चास्याजस्रमभ्यस्यतो वृकोदरस्येव शैशव एवावि-

बभूव सर्वलोकविस्मयजननी महाप्राणता । एकैकेन कृपाणप्रहारेण बाल एव तालतरून्मृणालदण्डानिव लुलाव । दशपुरुषसंवाहनयोग्येन चायोदण्डेन श्रममकरोत् । ऋते च महाप्राणतायाः सर्वाभिरन्याभिः कलाभिरनुचकार तं वैशम्पायनः । चन्द्रापीडस्य तु सकलकलाकलापपरिचयबहुमानेन शुकनासगौरवेण सहपांसुक्रीडनतया च सर्वविस्रम्भस्थानं द्वितीयमिव हृदयं वैशम्पायनः परं मित्रमासीत् । निमेषमपि तेन विना स्थातुमेकाकी न शशाक वैशम्पायनोऽपि तं न क्षणमपि विरहयांचकार ॥

एवं तस्य सर्वविद्यापरिचयमाचरतश्चन्द्रापीडस्य यौवनारम्भः प्रादुर्भवन् रमणीयस्यापि द्विगुणां रमणीयतां पुपोष । लक्ष्म्या सह वितस्तार वक्षःस्थलम् । बन्धुजनमनोरथैः सहापूर्यतोरुदण्डद्वयम् । स्वरेण सह गम्भीरतामाजगाम हृदयम् ॥

एवं च क्रमेण समारूढयौवनारम्भं परिसमाप्तसकलकलाविज्ञानम् अधीताशेषविद्यं चावगम्य, अनुमोदितमाचार्यैश्चन्द्रापीडमानेतुं राजा बलाधिकृतं वलाहकनामानमाहूय प्राहिणोत् ॥

स गत्वा विद्यागृहं द्वाःस्थैः समावेदितः प्रविश्य, शिरसा प्रणम्य, सविनयमासने राजपुत्रानुमतो न्यषीदत् । स्थित्वा च मुहूर्तमात्रं वलाहकश्चन्द्रापीडमुपसृत्य दर्शितविनयो व्यजिज्ञपत्—"कुमार, महाराजः समाज्ञापयति—'पूर्णा नो मनोरथाः अधीतानि शास्त्राणि । शिक्षिताः सकलाः कलाः । गतोऽसि सर्वास्वायुधविद्यासु परां प्रतिष्ठाम् । अनुमतोऽसि निर्गमाय विद्यागृहात्सर्वाचार्यैः । उपगृहीतशिक्षमवगतसकलकलाकलाप

पौर्णमासीशशिनमिव नवोद्गतं पश्यतु त्वां जनः । दर्शनं प्रति त समुत्सुकान्यतीव सर्वाण्यन्तःपुराणि । अयमत्र भवतो दशमं वत्सरो विद्यागृहमधिवसतः । प्रविष्टोऽसि षष्ठमनुभवन्वर्षम् एवं संपिण्डितेनामुना षोडशेन प्रवर्धसे । तदद्यप्रभृति निर्गत दर्शनोत्सुकाभ्यो दत्त्वा दर्शनमखिलाभ्यो मातृभ्यः, अभिवाद्य च गुरून्, अपगतानियन्त्रणो यथासुखमनुभव राज्यसुखानि । संमा नय राजलोकम् । पूजय द्विजातीन् । परिपालय प्रजाः । आनन्दय बन्धुवर्गम् ।’ अयं च ते त्रिभुवनैकरत्नमनिलगरुडसमजव इन्द्रा युधनामा तुरंगमः प्रेषितो महाराजेन द्वारि तिष्ठति । एष खलु देवस्य पारसीकाधिपतिना त्रिभुवनाश्चर्यमिति कृत्वा ‘जलधि जलादुत्थितमयोनिजमिदमश्वरत्नमासादितं मया महाराजाधिरोह णयोग्यम्’ इति संदिश्य प्रहितः । तदयमनुगृह्यतामधिरोहणेन इदं च विनयोपपन्नानां कुलक्रमागतानां राजपुत्राणां सहस्रं परि चर्यार्थमनुप्रेषितं तुरंगमाधिरूढं द्वारि प्रणामलालसं प्रतिपालयति’ इत्यभिधाय विरतवचसि वलाहके, चन्द्रापीडः पितुराज्ञां शिरसि कृत्वा, नवजलधरध्वानगम्भीरया गिरा ‘प्रवेश्यतामिन्द्रायुधः’ इति निर्जिगमिषुरादिदेश ॥

अथ वचनानन्तरमेव प्रवेशितम्, उभयतः खलीनकनककट कावलग्नाभ्यां पदे पदे कृताकुञ्चनप्रयत्नाभ्यां पुरुषाभ्यामवकृष्य माणम्, ऊर्ध्वकरपुरुषप्राप्यपृष्ठभागम्, अतिनिष्ठुरेण मुहुर्मुहुः प्रक म्पितोदररन्ध्रेण हेषारवेण निर्भर्त्सयन्तमिवालीकवेगदुर्विदग्धं गरु त्मन्तम्, उत्कीर्णमिव जङ्घासु, विस्तारितमिवोरसि, श्लक्ष्णीकृत

मेव मुखे, त्रैलोक्यसंचरणसहायमिव मारुतस्य, वेगसब्रह्मचारि-
ामिव मनसः, सकलभुवनार्घार्हमश्वातिशयमिन्द्रायुधमद्राक्षीत् ।

दृष्ट्वा च तमदृष्टपूर्वमशेषलक्षणोपपन्नमश्वरूपातिशयम्,
नतिधीरप्रकृतेरपि चन्द्रापीडस्य पस्पर्श विस्मयो हृदयम् । आसी-
ास्य मनसि—"सरभसविवर्तनवालितवासुकिभ्रमितमन्दरेण
ाभ्रता जलनिधिजलम्, इदमश्वरत्नमनभ्युद्धरता, किं नाम रत्नमु-
द्धृतं सुरासुरलोकेन । उच्चैःश्रवसा विस्मितहृदयो वञ्चितः खलु
ालनिधिना शतमखः । मन्ये च भगवतो नारायणस्य चक्षुर्गो-
चरतामियता कालेन नायमुपगतः, येनाद्यापि तां गरुडारोहण-
यसनितां न परित्यजति । अहो खल्वतिशयितत्रिदशराजसमृद्धि-
रेयं तातस्य राज्यलक्ष्मीः, यदेवंविधान्यपि सकलत्रिभुवनदुर्लभानि
त्नान्युपकरणतामुपगच्छन्ति । अतितेजस्वितया महाप्राणतया च
ादैवतेवेयमस्याकृतिर्यत्सत्यमारोहणे शङ्कामिव मे जनयति ।
वतान्यपि हि मुनिशापवशादुज्झितनिजशरीरकाणि शापवच-
ोपनीतानि शरीरान्तराण्यध्यासत एव । असंशयमनेनापि महा-
मना केनापि शापभाजा भवितव्यम् । आवेदयतीव मदन्तःकरण-
ास्य दिव्यताम्" इति विचिन्तयन्नेवारुरुक्षुरासनादुदतिष्ठत् ॥

मनसा च, तं तुरंगममनुपसृत्य 'महात्मन्नर्वन्, योऽसि
ोऽसि । नमोऽस्तु ते । सर्वथा मर्षणीयोऽयमारोहणातिक्रमोऽ-
माकम् । अपरिगतानि दैवतान्यप्यनुचितपरिभवभाञ्जि भवन्ति'
त्यामन्त्रयांबभूव । विदिताभिप्राय इव स तमिन्द्रायुधश्चटुल-
शरःकेसरसटाहत्याकुणिताकेकरतारकेण तिर्यक्चक्षुषा विलोक्य

हेषारवमकरोत् । अथानेन मधुरहेषितेन दत्तारोहणाभ्यनुज्ञ इवे न्द्रायुधमारुरोह चन्द्रापीडः । समारुह्य तं प्रादेशमात्रमिव त्रैलोक्य मखिलं मन्यमानो निर्गत्य, अतिनिष्ठुरेण खुरपुटानां रवेण हेषिते च बधिरीकृतसकलभुवनविवरमदृष्टपर्यन्तमश्वसैन्यमपश्यत् । त सागरजलमिव चन्द्रोदयेन चन्द्रापीडनिर्गमेन सकलमेव संचचु लाश्वीयम् । अहमहमिकया च प्रणामलालसाः सरभसापनीता पत्रशून्यशिरसः परस्परोत्पीडनकुपिततुरंगमनिवारणायस्ता राज पुत्रास्तं पर्यवारयन्त । एकैकशश्च प्रतिनामग्रहणमावेद्यमाना वल हकेन ते दूरावनतैः शिरोभिः प्रणेमुः ॥

चन्द्रापीडस्तु तान्सर्वान्मानयित्वा यथोचितम्, अनन्तर तुरंगमाधिरूढेनानुगम्यमानो वैशम्पायनेन, स्थूलमुक्ताकलापजाल कावृतेनोपरि चिह्नीकृतं केसरिणमुद्वहतातिमहता कार्तस्वरदण्डे ध्रियमाणेनातपत्रेण निवारितातपः, जय जीवेति च मधुरवचस मङ्गलप्रायमनवरतमुच्चैः पठता वन्दिजनेन स्तूयमानः, नगराभि मुखः प्रतस्थे ॥

क्रमेण च तं समासादितविग्रहमनङ्गमिवावतीर्णं नगरमार्ग मनुप्राप्तमवलोक्य, सर्व एव परित्यक्तसकलव्यापारो जनः सम जनि । "अहो वयमतिपुण्यभाजः, यदिमाममानुषीमस्याकृति मन्तःसमारूढप्रीतिरसनिष्यन्दाविस्तारितेन लोचनयुगलेनानिवारि ताः पश्यामः । सफला नोऽद्य जाता जन्मवत्ता । सर्वथा नमोऽस्त रूपान्तरधारिणे भगवते चन्द्रापीडच्छद्मने पुण्डरीकेक्षणाय" इति वदन्नारचितप्रणामाञ्जलिर्नगरलोकः प्रणनाम । सर्वतश्च समप

घृतकवाटपुटप्रकटवातायनसहस्रतया चन्द्रापीडदर्शनकुतूहलान्नगरमपि समुन्मीलितलोचननिवहमिवाभवत् । क्रमेण च चन्द्रापीडो राजद्वारमासाद्य तुरंगमादवततार ॥

अवतीर्य च करतलेन करे वैशम्पायनमवलम्ब्य, पुरः सविनयं प्रस्थितेन वलाहकेनोपदिश्यमानमार्गः, त्रिभुवनमिव पुञ्जीभूतम्, आगृहीतकनकवेत्रलतैः सितवारबाणधारिभिः महाप्रमाणैर्दिवानिशमालिखितैरिवोत्कीर्णैरिव तोरणस्तम्भनिषण्णैर्द्वारपालैरनुज्झितद्वारदेशम्, अन्तर्गतायुधनिवहाभिराशीविषकुलसंकुलाभिः पातालगुहाभिरिवातिगम्भीराभिरायुधशालाभिरुपेतम्, अनवरतसंगीतमृदङ्गध्वनिमामीलितलोचनत्रिभागेण वामदशनकोटिनिषण्णहस्तेन निश्चलकर्णतालेनाकर्णयता गन्धमादननाम्ना गन्धहस्तिना सनाथीकृतैकदेशम्, उज्ज्वलपट्टकम्बलपटप्रावारितपृष्ठैश्च भूपालवल्लभैर्मन्दुरागतैस्तुरंगमैरुद्भासितम्, अधिकरणमण्डपगतैश्चार्यवेषैरत्युच्चवेत्रासनोपविष्टैर्धर्ममयैरिव धर्माधिकारिभिर्महापुरुषैरधिष्ठितम्, अधिगतसकलग्रामनगरनामभिरेकभवनमिव जगदखिलमालोकयद्भिरालिखितसकलभुवनव्यापारतया धर्मराजनगरव्यतिकरमिव दर्शयद्भिरधिकरणलेखकैरालिख्यमानशासनशतसहस्रम्, आस्थानमण्डपगतेन च यथोचितासनोपविष्टेन भावयता नरपतिकृतकाव्यसुभाषितानि गृह्णता कविगुणान् मूर्धाभिषिक्तेन सामन्तलोकेनाधिष्ठितम्, एकदेशनिषण्णचामीकरशृङ्खलासंयतश्वगणम्, अनेककुब्जकिरातवर्षवरबधिरवामनकमूकसंकुलम्, इभपतिमदपरिमलामर्षजृम्भितैश्च निष्कूजद्भिः पञ्जरकेसरि-

भिरुद्भास्यमानम्, जलधरसनाथमिव कृष्णागुरुधूमपटलैः, सब
लातपमिव रक्ताशोकैः, सतारागणमिव मुक्ताकलापैः, सवर्षासम
यमिव धारागृहैः, सतडिल्लतमिव हेममयीभिर्मयूरयष्टिभिः, सगृ
दैवतमिव सालभञ्जिकाभिः, उत्कृष्टकविगद्यमिव विविधवर्णश्रेणि
प्रतिपाद्यमानाभिनवार्थसंचयम्, संध्यासमयमिव दृश्यमानचन्द्र
पीडोदयम्, बलभद्रमिव कादम्बरीरसविशेषवर्णनाकुलम्, दिव्य
मुनिगणमिव कलापिसनाथश्वेतकेतुशोभितं राजकुलं विवेश ॥

ससंभ्रमोपगतैश्च कृतप्रणामैः प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्य
मानमार्गः, पदे पदे चाभ्यन्तरविनिर्गताभिराचारकुशलाभिरन्त
पुरवृद्धाभिः क्रियमाणावतरणमङ्गलः, भुवनान्तराणीव विविध
प्राणिसहस्रसंकुलानि सप्त कक्ष्यान्तराण्यतिक्रम्य, कुलक्रमागतैः
दात्तान्वयैरनुरक्तैः सर्वतः शरीररक्षाधिकारनियुक्तैः पुरुषै
परिवृतम्, हंसधवलशयनतले निषण्णं पितरमपश्यत् ॥

'आलोकय' इति च प्रतीहारवचनानन्तरमतिदूरावनते
शिरसा कृतप्रणामम् 'एह्येहि' इत्यभिदधानः, दूरादेव प्रसारित
भुजयुगलः, तं पिता विनयावनतमालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्तः
पितुश्चरणपीठसमीपे पिण्डीकृतमुत्तरीयमात्मताम्बूलकरङ्कवाहिन्या
सत्वरमासनीकृतम् 'अपनय' इति शनैर्वदन्नग्रचरणेन समुत्सार्य
चन्द्रापीडः क्षितितल एव निषसाद । अनन्तरनिहिते चास्यास
राज्ञा सुतनिर्विशेषमुपगूढो वैशम्पायनो न्यषीदत् । मुहूर्तमि
स्थित्वा 'गच्छ वत्स, पुत्रवत्सलां मातरमभिवाद्य दर्शनलालस
यथाक्रमं सर्वा जननीर्दर्शनेनानन्दय' इति विसर्जितः पित्रा, स

नयमुत्थाय, निवारितपरिजनः, वैशम्पायनद्वितीयः, अन्तःपुर-प्रवेशयोग्येन राजपरिजनेनोपदिश्यमानवर्त्मा अन्तःपुरमाययौ ॥

तत्र धवलकञ्चुकावच्छन्नशरीरैरनेकशतसंख्यैः समन्तात्परिवृतां शुद्धान्तान्तर्वंशिकैः, अतिप्रशान्ताकाराभिश्च कषायरक्ताम्बरधारिणीभिर्भूतपूर्वाः पुण्याः कथाः कथयन्तीभिर्जरत्प्रव्रजिताभिर्विनोद्यमानाम्, समुपसृत्य मातरं ननाम ॥

Give the meaning of

सा तु तंससंभ्रममुत्थाप्य, सत्यप्याज्ञासंपादनदक्षे पार्श्वपरिवर्तिनि परिजने स्वयमेव कृतावतरणका, हृदयेनान्तःशुभशतान्यभिध्यायन्ती, मूर्धन्युपाघ्राय, तं सुचिरमाशिश्लेष । अनन्तरं च तथैव कृतयथोचितसमुपचारमाश्लिष्टवैशम्पायना स्वयमुपविश्य विनयादवनितले समुपविशन्तमाकृष्य बलादनिच्छन्तमपि चन्द्रापीडमुत्सङ्गमारोपितवती । ससंभ्रमपरिजनोपनीतायामासन्द्यामुपविष्टे च वैशम्पायने, चन्द्रापीडं पुनःपुनरालिङ्ग्य, ललाटदेशे वक्षसि भुजशिखरयोश्च मुहुर्मुहुः करतलेन परामृशन्ती विलासवती तमवादीत्—"वत्स, कठिनहृदयस्ते पिता, येनेयमाकृतिरीदृशी त्रिभुवनलालनीया क्लेशमतिमहान्तमियन्तं कालं लम्भिता । कथमसि सोढवानतिदीर्घामिमां गुरुजनयन्त्रणाम् । अहो बालस्यापि सतः कठोरस्येव ते महद्धैर्यम् । अहो विगलितशिशुजनक्रीडाकौतुकलाघवमर्भके त्वयि हृदयम् । अहो गुरुजनस्योपरि भक्तिरसाधारणी । सर्वथा यथा पितुः प्रसादात्समस्ताभिरुपेतो विद्याभिरालोकितोऽसि, एवमचिरेणैव कालेनानुरूपाभिर्वधूभिरुपेतमालोकयिष्यामि" इत्येवमभिधाय लज्जास्मितावनतं

कपोले पर्यचुम्बदेनम् । एवं च तत्रापि नातिचिरमेव स्थित्व क्रमेण सर्वान्तःपुराणि दर्शनेनानन्दयामास । निर्गत्य च रा कुलद्वारावस्थितमिन्द्रायुधमारुह्य तथैव तेन राजपुत्रलोकेना गम्यमानः, शुकनासं द्रष्टुमयासीत् ॥

समन्ततो विविधशास्त्राञ्जनोन्मीलितबुद्धिलोचनैः शाक्यश निशासनपथधौरेयै रक्तपटैः पाशुपतैर्द्विजैश्च दिवानिशमासेव्यमा शुकनासगृहद्वारमासाद्य, राजकुल इव राजपुत्रो बाह्याङ्गण ए तुरंगादवततार । द्वारदेशावस्थापिततुरंगश्च वैशम्पायनमवलम्ब्य नवनवसुधावदातप्रासादसहस्रनिरन्तरं द्वितीयमिव राजकुलं शुक नासभवनं विवेश । प्रविश्य चानेकनरेन्द्रसहस्रमध्योपविष्टमपरमि पितरमुपदर्शितविनयो दूरावनतेन मौलिना शुकनासं ववन्दे ॥

शुकनासस्तं ससंभ्रममुत्थायानुपूर्व्येणोत्थितराजलोकः साद रमभिमुखदत्ताविरलपदः प्रहर्षविस्फारितलोचनागतानन्दजलकण सह वैशम्पायनेन प्रेम्णा गाढमालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्त सादरोपनीतमपहाय रत्नासनम्, अवनावेव राजपुत्रः समुप विशत् । तदनु च वैशम्पायनः ॥

समुपविष्टे च राजपुत्रे शुकनासवर्जमन्यदखिलमवनिपाल चक्रमुज्झितनिजासनमवनितलमभजत । स्थित्वा च तूष्णीं क्षणमि शुकनासः समुद्गतप्रीतिपुलकैरङ्गैरावेद्यमानहृदयहर्षप्रकर्षः, तमब्र वीत्—"तात चन्द्रापीड, अद्य खलु देवस्य तारापीडस्य समाप्त विद्यमुपारूढयौवनमालोक्य भवन्तम्, सुचिराद्भुवनराज्यफल प्राप्तिरुपजाता । अद्य समृद्धाः सर्वा गुरुजनाशिषः । अद्य फलि

तमनेकजन्मान्तरोपात्तमवदातं कर्म । अद्य प्रसन्नाः कुलदेवताः । न ह्यपुण्यभाजां भवादृशास्त्रिभुवनविस्मयहेतवः पुत्रतां प्रतिपद्यन्ते । केदं वयः । केयममानुषी शक्तिः । क चेदमशेषविद्याग्रहणसामर्थ्यम् । अहो, धन्याः प्रजाः, यासां भरतभगीरथप्रतिमो भवानुत्पन्नः पालयिता । किं खलु कृतमवदातं कर्म वसुंधरया, ययासि भर्ता समासादितः । सर्वथा कल्पकोटीर्महावराह इव दंष्ट्रावलयेन वह बाहुना वसुंधराभारं सह पित्रा" इत्यभिधाय च, स्वयमाभरणवसनकुसुमाङ्गरागादिभिरभ्यर्च्य विसर्जयांचकार ॥

विसर्जितश्चोत्थायान्तःपुरं प्रविश्य, दृष्ट्वा वैशम्पायनमातरं मनोरमाभिधानाम्, निर्गत्य समारुह्येन्द्रायुधम्, पित्रा पूर्वकल्पितं प्रतिच्छन्दकमिव राजकुलस्य कुमारो भवनं जगाम । गत्वा च श्रीमण्डपावस्थिते शयने मुहूर्तमुपविश्य, सह तेन राजपुत्रलोकेनाभिषेकादिकमशनावसानमकरोद्दिवसविधिम् । अभ्यन्तरे च स्वशयनीयगृह एवेन्द्रायुधस्यावस्थानमकल्पयत् ॥

एवंप्रायेण चास्योदन्तेन तदहः परिणतिमुपययौ । गगनतलादवतरन्त्या दिवसश्रियः पद्मरागनूपुरमिव स्वप्रभापिहितरन्ध्रं रविमण्डलमुन्मुक्तपादं पपात । कमलिनीपरिमलपरिचयागतालिमालाकुलितकण्ठं कालपाशैरिव चक्रवाकमिथुनमाकृष्यमाणं विजघटे ॥

क्रमेण च प्रतीचीकर्णपूररक्तोत्पले लोकान्तरमुपगते भगवति गभस्तिमालिनि, कमलिनीनिपीतमातपमुन्मूलयितुमन्धकार-

पल्लवेष्विव विशत्सु रक्तकमलोदराणि मधुकरकुलेषु, शनैः शनैश्च गलिते संध्यारागे, दिक्षु दिक्षु विक्षिप्तेषु संध्यादेवतार्चनबलिपिण्डेषु, कृतराजस्वस्त्ययनेषु निष्क्रामत्सु पुरोहितेषु, प्रज्वलितदीपिकासहस्रप्रतिबिम्बचुम्बितेषु कृतविकचचम्पकदलोपहारेष्विव मणिभूमिकुट्टिमेषु, सूर्यकान्तमणिभ्य इव संक्रान्तानलेषु ज्वलत्सु मानिनीनां शोकविधुरेषु हृदयेषु, प्रवृत्ते प्रदोषसमये, चन्द्रापीडो राजकुलं गत्वा पितुः समीपे मुहूर्तं स्थित्वा, दृष्ट्वा च विलासवतीम्, आगत्य स्वभवनम्, शयनतलमधिशिश्ये ॥

प्रभातायां च निशीथिन्याम्, समुत्थाय समभ्यनुज्ञातः पित्रा, अभिनवमृगयाकौतुकावकृष्यमाणहृदयः, भगवत्यनुदित एव सहस्ररश्मौ, आरुह्येन्द्रायुधम्, अग्रतो बालेयप्रमाणानाकर्षद्भिश्चामीकरशृङ्खलाभिः कौलेयकान् कोदण्डपाणिभिः श्वपोषकैरनवरतकृतकोलाहलैः प्रधावद्भिर्द्विगुणीक्रियमाणगमनोत्साहः, बहुगजतुरगपदातिपरिवृतो वनं ययौ। तत्र च कर्णान्तावकृष्टमुक्तैर्नाराचैर्वनवराहान् केसरिणः कुरङ्गकांश्च सहस्रशो जघान। अन्यांश्च जीवत एव महाप्राणतया स्फुरतो जग्राह ॥

समारूढे च मध्यमह्नः सवितरि, वनात्, स्नानोत्थितेनेव श्रमसलिलबिन्दुवर्षमनवरतमुज्झता श्रमशिथिलमुखगलितफेनिलरुधिरलवेनेन्द्रायुधेनोह्यमानः, दूरविच्छिन्नेन पदातिपरिजनेन शून्यीकृतपुरोभागः, प्रजवितुरंगमाधिरूढैरल्पावशिष्टैः सह राजपुत्रैः 'एवं मृगपतिः, एवं वराहः, एवं शरभः' इति तमेव मृगयावृत्तान्तमुच्चारयन्, स्वभवनमाजगाम ॥

अवतीर्य च तुरंगमात्ससंभ्रमप्रधावितपरिजनोपनीं समुपविश्यासने, वारवाणमवतार्य, अपनीय च शेषं तुरंगमाधिरोहणोचितं वेषपरिग्रहम्, इतस्ततः प्रचलिततालवृन्तपवनापनीयमानश्रमो मुहूर्तं विशश्राम । विश्रम्य च मणिरजतकनककलशशतसनाथां स्नानभूमिमगात् । निर्वर्तिताभिषेकव्यापारस्य च कृतदेवतार्चनस्याङ्गरागभूमौ समुपविष्टस्य, राज्ञा विसर्जितराजकुलपरिचारिकाः पटलकविनिहितानि विविधान्याभरणानि माल्यान्यङ्गरागान्वासांसि चादाय, पुरतस्तस्योपतस्थुः, उपनिन्युश्च । यथाक्रममादाय च ताभ्यः प्रथमं स्वयमुपलिप्य वैशम्पायनम्, उपरचिताङ्गरागः, दत्त्वा च समीपवर्तिभ्यो यथार्हमाभरणवसनाङ्गरागकुसुमानि, आहारमण्डपमगच्छत् ॥

तत्र च द्विगुणीकृतकुथासनोपविष्टः, समीपोपविष्टेन तद्गुणोपवर्णनपरेण वैशम्पायनेन यथार्हभूमिभागोपवेशितेन राजपुत्रलोकेन 'इदमस्मै दीयताम्, इदमस्मै दीयताम्' इति प्रसादविशेषदर्शनसंवर्धितसेवारसेनाहारविधिमकरोत् । उपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मिन्मुहूर्तमिव स्थित्वा, इन्द्रायुधसमीपमगमत् तत्र चानुपविष्ट एव तद्गुणोपवर्णनप्रायालापाः कथाः कृत्वा स्वयमेवेन्द्रायुधस्य पुरो यवसमाकीर्य निर्गत्य राजकुलमयासीत् तेनैव क्रमेणावलोक्य राजानम्, आगत्य निशामनैषीत् ॥

अपरेद्युश्च प्रभातसमय एव सर्वान्तःपुराधिकृतम्, अनुमार्गागतया शक्रगोपकालोहितरागेणांशुकेन रचितावगुण्ठनया समसुवृत्ततुङ्गनासिकया विकसितपुण्डरीकधवललोचनया महानु

भावाकारयानुगम्यमानं कन्यकया, कैलासनामानं कञ्चुकिन-मायान्तमपश्यत् ॥ Junior over

स कृतप्रणामः समुपसृत्य क्षितितलनिहितदक्षिणकरो वि-ज्ञापयामास—"कुमार, महादेवी विलासवती समाज्ञापयति—"इयं खलु कन्यका महाराजेन पूर्वं कुलूतराजधानीमवजित्य कुलूतेश्वरदुहिता पत्रलेखाभिधाना बालिका सती बन्दीजनेन सहा-नीयान्तःपुरपरिचारिकामध्यमुपनीता । सा मया विगतनाथा राजदुहितेति समुपजातस्नेहया दुहितृनिर्विशेषमियन्तं कालमुप-लालिता संवर्धिता च । तदियमिदानीमुचिता भवतस्ताम्बूलकरङ्क-वाहिनीति कृत्वा मया प्रेषिता । न चास्यामायुष्मता परिजन-सामान्यदृष्टिना भवितव्यम् । स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो निवा-रणीया । सुहृदिव सर्वविस्रम्भेष्वभ्यन्तरीकरणीया । दीर्घकाल-संवर्धितस्नेहतया सुतायामिव हृदयमस्यामस्ति मे । नियतं स्वयमे-वेयमतिविनीततया कतिपयैरेव दिवसैः कुमारमाराधयिष्यति । अविदितशीलश्चास्याः कुमार इति संदिश्यते । सर्वथा तथा कल्याणिना प्रयतितव्यम्, यथेयमतिचिरमुचिता परिचारिका ते भवति" इत्यभिधाय विरतवचसि कैलासे, कृताभिजातप्रणामां पत्रलेखामनिमिषलोचनं सुचिरमालोक्य, चन्द्रापीडः 'यथाज्ञाप-यत्यम्बा,' इत्येवमुक्त्वा कञ्चुकिनं प्रेषयामास ॥

पत्रलेखा तु ततः प्रभृति दर्शनेनैव समुपजातसेवारसा, न दिवा, न रात्रौ, न सुप्तस्य, नासीनस्य, नोत्थितस्य, न भ्रमतः, न राजकुलगतस्य, छायेव राजसूनोः पार्श्वं मुमोच । चन्द्रापीडस्यापि

तस्यां दर्शनादारभ्य प्रतिक्षणमुपचीयमाना महती प्रीतिरासीत् आत्महृदयादव्यतिरिक्तामिव चैनां सर्वविस्रम्भेष्वमन्यत ॥

एवं समतिक्रामत्सु केषुचिद्दिवसेषु, राजा चन्द्रापीडस्य यौवराज्याभिषेकं चिकीर्षुः, प्रतीहारानुपकरणसंभारसंग्रहार्थमादिदेश ॥

समुपस्थितयौवराज्याभिषेकं च तं कदाचिद्दर्शनार्थमागतमारूढविनयमपि विनीततरमिच्छञ्शुकनासः सविस्तरमुवाच— "तात चन्द्रापीड, विदितवेदितव्यस्याधीतसर्वशास्त्रस्य ते नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति । केवलं च निसर्गत एवाभानुभेद्यम् अप्रदीपप्रभापनेयम् अतिगहनं तमो यौवनप्रभवम् । अपरिणामोपशमं दारुणो लक्ष्मीमदः । कष्टमनञ्जनवर्तिसाध्यमपरमैश्वर्यतिमिरान्धत्वम् इत्यतो विस्तरेणाभिधीयसे । गर्भेश्वरत्वम्, अभिनवयौवनत्वम्, अप्रतिमरूपत्वम्, अमानुषशक्तित्वं चेति महतीयं खल्वनर्थपरंपरा । सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनम् । किमुत समवायः । यौवनारम्भे च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः । अपहरति च वात्येव शुष्कपत्रं समुद्भूतरजोभ्रान्तिरतिदूरमात्मेच्छया यौवनसमये पुरुषं प्रकृतिः । नाशयति च दिङ्मोह इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु । भवादृशा एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम् । अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुखमुपदेशगुणाः । गुरुवचनममलमपि सलिलमिव महदुपजनयति श्रवणास्थितं शूलमभव्यस्य । इतरस्य तु करिण इव शङ्खाभरणमाननशोभासमुद-

यमधिकतरमुपजनयति । हरति च सकलमतिमलिनमप्यन्धकार-मिव दोषजातं प्रदोषसमयनिशाकर इव गुरूपदेशः । अयमेव चानास्वादितविषयरसस्य ते काल उपदेशस्य । कुसुमशरशरप्रहा-रजर्जरिते हि हृदये जलमिव गलत्युपदिष्टम् । अकारणं च भवति दुष्प्रकृतेरन्वयः श्रुतं वा विनयस्य । चन्दनप्रभवो न दहति किमनलः? किंवा प्रशमहेतुनापि न प्रचण्डतरीभवति बडवानलो वारिणा? गुरूपदेशश्च नाम पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षममजलं स्नानम्, अनुपजातपलितादिवैरूप्यमजरं वृद्धत्वम्, असुवर्णविर-चनमग्राम्यं कर्णाभरणम् । विशेषेण तु राज्ञाम् । विरला हि तेषामुपदेष्टारः । प्रतिशब्दक इव राजवचनमनुगच्छति जनो भयात् । उद्दामदर्पश्वयथुस्थगितश्रवणविवराश्चोपदिश्यमानमपि ते न शृण्वन्ति । शृण्वन्तोऽपि च गजनिमीलितेनावधीरयन्तः, खेदयन्ति हितोपदेशदायिनो गुरून् । अहंकारदाहज्वरमूर्च्छान्ध-कारिता विह्वला हि राजप्रकृतिः ॥

आलोकयतु तावत्कल्याणाभिनिवेशी लक्ष्मीमेव प्रथमम् । इयं हि लक्ष्मीः क्षीरसागरात्, इन्दुशकलादेकान्तवक्रताम्, उच्चैःश्रवसश्चञ्चलताम्, कालकूटान्मोहनशक्तिम्, मदिराया मदम्, कौस्तुभमणेरतिनैष्ठुर्यम् इत्येतानि सहवासपरिचयवशाद्विरहविनो-दचिह्नानि गृहीत्वैवोद्गता । न ह्येवंविधमपरमपरिचितमिह जगति किंचिदस्ति, यथेयमनार्या । लब्धापि खलु दुःखेन परिपाल्यते । दृढगुणपाशसंदाननिस्पन्दीकृतापि नश्यति । न परिचयं रक्षति । नाभिजनमीक्षते । न कुलक्रममनुवर्तते । न शीलं पश्यति । न

Genetive Absolute

श्रुतमाकर्णयति । न धर्ममनुरुध्यते । न त्यागमाद्रियते । न विशेषज्ञतां विचारयति । गन्धर्वनगरलेखेव पश्यत एव नश्यति । अद्याप्यारूढमन्दरपरिवर्तभ्रान्तिजनितसंस्कारेव परिभ्रमति । पारुष्यमिवोपशिक्षितुमसिधारासु निवसति । दिवसकरगतिरिव प्रकटितविविधसंक्रान्तिः । पातालगुहेव तमोबहुला । प्रावृडिवाचिरद्युतिकारिणी । स्वल्पसत्त्वमुन्मत्तीकरोति । सरस्वतीपरिगृहीतमीर्ष्ययेव नालिङ्गति जनम् । गुणवन्तमपवित्रमिव न स्पृशति । उदारसत्त्वममङ्गलमिव न बहु मन्यते । सुजनमनिमित्तमिव न पश्यति । अभिजातमहिमिव लङ्घयति । शूरं कण्टकमिव परिहरति । दातारं दुःस्वप्नमिव न स्मरति । विनीतं पातकिनमिव नोपसर्पति । मनस्विनमुन्मत्तमिवोपहसति ॥

यथा यथा चेयं चपला दीप्यते, तथा तथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म केवलमुद्वमति । तथा हि—इयं संवर्धनवारिधारा तृष्णाविषवल्लीनाम्, व्याधगीतिरिन्द्रियमृगाणाम्, परामर्शधूमलेखा सच्चरितचित्राणाम्, विभ्रमशय्या मोहदीर्घनिद्राणाम्, आवासदरी दोषाशीविषाणाम्, अकालप्रावृट् गुणकलहंसकानाम्, प्रस्तावना कपटनाटकस्य, राहुजिह्वा धर्मेन्दुमण्डलस्य ॥

न हि तं पश्यामि, यो ह्यपरिचितयानया न निर्भरमुपगूढः, यो वा न विप्रलब्धः । नियतमियमालेख्यगतापि चलति, श्रुतापि व्यतिसंधत्ते, चिन्तितापि वञ्चयति । एवंविधयापि चानया दुराचारया कथमपि दैववशेन परिगृहीता विक्लवा भवन्ति राजानः, सर्वाविनयाधिष्ठानतां च गच्छन्ति । तथाहि—अभिषेकसमय

एवैषां मङ्गलकलशजलैरिव प्रक्षाल्यते दाक्षिण्यम्। अग्निकार्यधूमेनेव मलिनीभवति हृदयम्। उष्णीषपट्टबन्धेनेवाच्छाद्यते जरागमनस्मरणम्। आतपत्रमण्डलेनेवापवार्यते परलोकदर्शनम्। चामरपवनैरिवापह्रियते सत्यवादिता। वेत्रदण्डैरिवोत्सार्यन्ते गुणाः। तथाहि—केचिद्धनलवलाभावलेपविस्मृतजन्मानः, विविधविषयग्रासलालसैः पञ्चभिरप्यनेकसहस्रसंख्यैरिवेन्द्रियैरायास्यमानाः, प्रकृतिचञ्चलतया लब्धप्रसरेणैकेनापि शतसहस्रतामिवोपगतेन मनसाकुलीक्रियमाणा विह्वलतामुपयान्ति। धनोष्मणा पच्यमाना इव विचेष्टन्ते। गाढप्रहाराहता इवाङ्गानि न धारयन्ति। कुलीरा इव तिर्यकपरिभ्रमन्ति। अधर्मभग्नगतयः पङ्गव इव परेण संचार्यन्ते। मृषावादविपाकसंजातमुखरोगा इवातिकृच्छ्रेण जल्पन्ति। आसन्नमृत्यव इव बन्धुजनमपि नाभिजानन्ति। उत्कुपितलोचना इव तेजस्विनो नेक्षन्ते। कालदष्टा इव महामन्त्रैरपि न प्रतिबुध्यन्ते। तृष्णाविषमूर्च्छिताः कनकमयमिव सर्वं पश्यन्ति। इषव इव पानवर्धिततैक्ष्ण्याः परप्रेरिता विनाशयन्ति। श्मशानाग्नय इवातिरौद्रभूतयः। श्रूयमाणा अपि प्रेतपटहा इवोद्वेजयन्ति। चिन्त्यमाना अपि महापातकाध्यवसाया इवोपद्रवमुपजनयन्ति। अनुदिवसमापूर्यमाणाः पापेनेवाध्मातमूर्तयो भवन्ति। तदवस्थाश्च वल्मीकतृणाग्रावस्थिता जलबिन्दव इव पतितमप्यात्मानं नावगच्छन्ति॥

अपरे तु स्वार्थनिष्पादनपरैर्धनपिशितग्रासगृध्रैरास्थाननलिनीधूर्तबकैः, द्यूतं विनोद इति, मृगया श्रम इति, पानं विलास इति,

गुरुवचनावधीरणम् अपरप्रणेयत्वमिति, परिभवसहत्वं क्षमेति, स्वच्छन्दता प्रभुत्वमिति, देवावमाननं महासत्त्वतेति, तरलता उत्साह इति, दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिरन्तः स्वयमपि विहसद्भिः प्रतारणकुशलैर्धूर्तैरमानुषोचिताभिः स्तुतिभिः प्रतार्यमाणाः, वित्तमदमत्तचित्ताः, निश्चेतनतया तथैवेत्यात्मन्यारोपितालीकाभिमानाः, मर्त्यधर्माणोऽपि दिव्यांशावतीर्णमिव सदैवतमिवातिमानुषमात्मानमुत्प्रेक्षमाणाः, प्रारब्धदिव्योचितचेष्टानुभावाः, सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति। आत्मविडम्बनां चानुजीविना जनेन क्रियमाणामभिनन्दन्ति। मनसा देवताध्यारोपणप्रतारणादन्तःप्रविष्टापरभुजद्वयमिवात्मबाहुयुगलं संभावयन्ति। त्वगन्तरिततृतीयलोचनं स्वललाटमाशङ्कन्ते। दर्शनप्रदानमप्यनुग्रहं गणयन्ति। दृष्टिपातमप्युपकारपक्षे स्थापयन्ति। संभाषणमपि संविभागमध्ये कुर्वन्ति। आज्ञामपि वरप्रदानं मन्यन्ते। स्पर्शमपि पावनमाकलयन्ति। मिथ्यामाहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यः। न पूजयन्ति द्विजातीन्। न मानयन्ति मान्यान्। नाभ्युत्तिष्ठन्ति गुरून्। अनर्थकायासान्तरितविषयोपभोग इत्युपहसन्ति विद्वज्जनम्। जरावैक्लव्यप्रलपितमिति पश्यन्ति वृद्धजनोपदेशम्। आत्मप्रज्ञापरिभव इत्यसूयन्ति सचिवोपदेशाय। कुप्यन्ति हितवादिने। सर्वथा तमभिनन्दन्ति, तमालपन्ति, तं पार्श्वे कुर्वन्ति, तेन सह सुखमवतिष्ठन्ते, तस्य वचनं शृण्वन्ति, तत्र वर्षन्ति, योऽहर्निशमनवरतमुपरचिताञ्जलिरधिदैवतमिव विगतान्यकर्तव्यः स्तौति, यो वा माहात्म्यमुद्भावयति ॥

किं वा तेषां सांप्रतम्, येषामतिनृशंसप्रायोपदेशनिर्घृणं कौटिल्यशास्त्रं प्रमाणम्, अभिचारक्रियाक्रूरैकप्रकृतयः पुरोधसो गुरवः, परातिसंधानपरा मन्त्रिण उपदेष्टारः, सहजप्रेमार्द्रहृदयानुरक्ता भ्रातर उच्छेद्याः ॥

तदेवंप्रायेऽतिकुटिलकष्टचेष्टासहस्रदारुणे राज्यतन्त्रेऽस्मिन्, महामोहकारिणि च यौवने, कुमार, तथा प्रयतेथाः ; यथा नोपहस्यसे जनैः, न निन्द्यसे साधुभिः, न धिक्क्रियसे गुरुभिः, नोपालभ्यसे सुहृद्भिः, न शोच्यसे विद्वद्भिः । यथा च न प्रहस्यसे विटैः, न प्रतार्यसे कुशलैः, नावलुप्यसे सेवकवृकैः, न प्रलोभ्यसे वनिताभिः, नापह्रियसे सुखेन । कामं भवान्प्रकृत्यैव धीरः, पित्रा च महता प्रयत्नेन समारोपितसंस्कारः । तरलहृदयमप्रतिबुद्धं च मदयन्ति धनानि । तथापि भवद्गुणसंतोषो मामेवं मुखरीकृतवान् । इदमेव च पुनः पुनरभिधीयसे—विद्वांसमपि सचेतनमपि महासत्त्वमप्यभिजातमपि धीरमपि प्रयत्नवन्तमपि पुरुषमियं दुर्विनीता खलीकरोति लक्ष्मीरिति । सर्वथा कल्याणैः पित्रा क्रियमाणमनुभवतु भवान्यौवराज्याभिषेकमङ्गलम् । कुलक्रमागतामुद्वह पूर्वपुरुषैरूढां धुरम् । अवनमय द्विषतां शिरांसि । उन्नमय बन्धुवर्गम् । अभिषेकानन्तरं च प्रारब्धदिग्विजयः परिभ्रमन्विजितामपि तव पित्रा सप्तद्वीपभूषणां पुनर्विजयस्व वसुंधराम् । अयं च ते कालः प्रतापमारोपयितुम् । आरूढप्रतापो हि राजा त्रैलोक्यदर्शीव सिद्धादेशो भवति" इत्येतावदभिधायोपशशाम ॥

उपशान्तवचसि शुकनासे, चन्द्रापीडस्ताभिरमलाभिरुप-

देशवाग्भिः प्रक्षालित इवोन्मीलित इव पवित्रीकृत इवोद्भासित इव प्रीतहृदयो मुहूर्तं स्थित्वा स्वभवनमाजगाम ॥

ततः कतिपयदिवसापगमे च, राजा स्वयमुत्क्षिप्तमङ्गलकलशः सह शुकनासेन, पुण्येऽहनि, पुरोधसा संपादिताशेषराज्याभिषेकमङ्गलम् अनेकनरपतिसहस्रपरिवृतः, सर्वेभ्यस्तीर्थेभ्यः सर्वाभ्यो नदीभ्यः सर्वेभ्यश्च सागरेभ्यः समाहृतेन सर्वौषधिभिः सर्वफलैः सर्वमृद्भिः सर्वरत्नैश्च परिगृहीतेनानन्दबाष्पजलमिश्रेण मन्त्रपूतेन वारिणा सुतमभिषिषेच । अभिषेकसलिलार्द्रदेहं च तं लतेव पादपान्तरं निजपादपमुज्झत्यपि तारापीडं तत्क्षणमेव संचक्राम राज्यलक्ष्मीः । अनन्तरमखिलान्तःपुरपरिवृतया च प्रेमार्द्रहृदयया विलासवत्या स्वयमा पादतलादामोदिना चन्दनेनानुलिप्तमूर्तिः, तत्कालप्रतिपन्नवेत्रदण्डेन पित्रा स्वयं पुरः प्रारब्धसमुत्सारणः, सभामण्डपमुपगम्य, काञ्चनमयं शशीव मेरुशृङ्गं चन्द्रापीडः सिंहासनमारुरोह ॥

आरूढस्य चास्य कृतयथोचितसकलराजलोकसंमानस्य मुहूर्तं स्थित्वा दिग्विजयप्रयाणशंसी प्रस्थानदुन्दुभिरामन्थरं दध्वान । ततो दुन्दुभिरवमाकर्ण्य 'जय जय' इति च सर्वतः समुद्घुष्यमाणजयशब्दः, सिंहासनात्सह द्विषतां श्रिया संचचाल चन्द्रापीडः । समन्तात्ससंभ्रमोत्थितैरनुगम्यमानो नरपतिसहस्रैः, आस्थानमण्डपान्निरगात् । निर्गत्य च पूर्वारूढया पत्रलेखया समध्यासितामुचितमङ्गल्यालङ्कारां करेणुकामधिरुह्य, मुक्ताफलजालिना शतशलाकेनातपत्रेण निवार्यमाणातपो निर्गन्तुमारेभे ॥

विनिर्गतश्च बहुलसिन्दूररेणुपाटलेन क्षितितलदोलायमान-स्थूलमुक्ताकलापावचूलेन सितकुसुममालाजालशबलशिरसा संलग्न-संध्यातपेन तिर्यगावर्जितश्वेतगङ्गाप्रवाहेण तारागणदन्तुरितशिखर-शिलातलेन मेरुगिरिणेव गन्धमादनेनानुगम्यमानः, कनकालङ्कार-प्रभाकल्माषितावयवेन च समाकृष्यमाणेनेन्द्रायुधेन सनाथीकृत-पुरोभागः, शनैः शनैः प्रथममेव शातक्रतवीमाशामभिप्रतस्थे ॥

उच्चलितस्य चास्य, स्वभवनादुपपादितप्रस्थानमङ्गलः, धवल-दुकूलवासाः, सितकुसुमाङ्गरागः, महता बलसमूहेन नरेन्द्रवृन्दै-श्चानुगम्यमानः, धृतधवलातपत्रः, द्वितीय इव युवराजः, त्वरित-पदसंचारिण्या करिण्या वैशम्पायनः समीपमाजगाम । आगत्य च रजनिकर इव रवेरासन्नवर्ती बभूव । अनन्तरमितश्चेतश्च 'निर्गतो युवराजः' इति समाकर्ण्य प्रधावतां बलानां भरेण तत्क्षणमाचकम्पे मेदिनी । क्षणेन च तुरगमयमिव महीतलम्, कुञ्जरमयमिव दिक्चक्रवालम्, आतपत्रमण्डलमयमिवान्तरिक्षम्, इभमदगन्धमय इव समीरणः, भूपालमयीव प्रजासृष्टिः, आभर-णांशुमयीव वृष्टिः, किरीटमय इव दिवसः, जयशब्दमयमिव त्रिभुवनमभवत् ॥

बलबहुलकोलाहलभीता इव धवलध्वजनिवहनिरन्तरावृता ययुः क्वापि दश दिशः । मलिनावनिरजःसंस्पर्शशङ्कितमिव समद-गजघटावचूलसहस्रसंरुद्धमतिदूरमम्बरतलमपससार । प्रबलवेत्रि-वेत्रलतासमुत्सार्यमाणा इव तुरगखुररजोधूसरताभीता इवार्ककि-रणा मुमुचुः पुरोभागम् । इभकरशीकरनिर्वापणत्रस्त इवातपत्र-

संछादितातपो दिवसो ननाश। क्रमेण प्रसर्पतो बलस्य पुरः प्रधावतां जनकदम्बकानां कोलाहलेन, तारतरदीर्घेण च काहलानां निनादेन, खुररवविमिश्रेण च वाजिनां हेषारवेण, अनवरतकर्णतालस्वरसंपृक्तेन च दन्तिनामाडम्बररवेण, मङ्गलशङ्खशब्दसंवर्धितध्वनीनां च प्रयाणपटहानां निनादेन, मुहुर्मुहुरितस्ततस्ताड्यमानानां डिण्डिमानां च निस्वनेन, जर्जरीकृतश्रवणपुटस्य मूर्च्छेवाभवज्जनस्य ॥

क्रमेण च विकचकुवलयवनमिव नवोदकेन गगनतलमवष्टभ्यमानमलक्ष्यत क्षीरोदफेनपाण्डुना क्षितिक्षोदेन । बहुलरजोधूसरितमशिशिरकिरणबिम्बमवचूलचामरामिव निष्प्रभमभवत् । दुकूलपट्टधवला कदलिकेव कलुषतामाजगाम गगनापगा । नरपालबलभरमतिगुरुमसहमाना पुनरिव भारावतारणार्थममरलोकमारुरोह रजोमिषेण मही ॥

अथ दन्तिनां दिशि दिशि करविवरविनिःसृतैः शीकरासारैः हेषारवविप्रकीर्णैश्च वाजिनां लालाजललवजालकैरुपशमिते रजसि, पुनरुपजातालोकासु दिक्षु, सागरसलिलादिवोन्मग्नमालोक्य तदपरिमाणं बलम् , उपजातविस्मयः सर्वतो दत्तदृष्टिर्वैशम्पायनश्चन्द्रापीडमाबभाषे—"युवराज, किं न जितं देवेन महाराजाधिराजेन तारापीडेन, यज्जेष्यसि । का दिशो न वशीकृताः, या वशीकरिष्यसि । कानि दुर्गाणि न प्रसाधितानि, यानि प्रसाधयिष्यसि । कानि रत्नानि नोपार्जितानि, यान्युपार्जयिष्यसि । कैर्न विरचितः शिरसि बालकमलकुड्मलकोमलः सेवाञ्जलिः ।

कैर्न घृष्टाः पादपीठे चूडामणयः। कैर्न प्रतिपन्ना वेत्रलताः। कैर्नोद्धूतानि चामराणि। कैर्नोच्चारिता जयशब्दाः। एते हि दशरथभगीरथभरतदिलीपालर्कमान्धातृप्रतिमाः कुलाभिमानशालिनः सोमपायिनो मूर्धाभिषिक्ताः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाश्चूडामणिपल्लवैरुद्वहन्ति मङ्गल्यां भवच्चरणरजःसंहतिम्। एतानि चाप्यमीषामाप्लावितदशदिगन्तरालानि सैन्यानि भवन्तमुपासते। तथा हि—पश्य पश्य यस्यां यस्यां दिशि विक्षिप्यते चक्षुः, तस्यां तस्यां रसातलमिवोद्गिरति, वसुधेव सूते, ककुभ इव वमन्ति, गगनमिव वर्षति, दिवस इव सृजति बलानि। अपरिमितबलभराक्रान्ता, मन्ये, स्मरति महाभारतसमरसंक्षोभस्याद्य क्षितिः। एष शिखरदेशेषु स्खलितमण्डलो ध्वजान् गणयन्निव कुतूहलाद्भ्रमति कदलिकावनान्तरेषु मयूखमाली। सर्वथा चित्रम्, यन्नाद्य विघटितसकलकुलशैलसंधिबन्धा सहस्रशः शकलीभवति बलभरेण धरित्री, यद्वा बलभरपीडितवसुधाधारणविधुरा न चलन्ति फणिनां पत्युः फणाभित्तयः" इति ॥

एवं वदत एव तस्य युवराजः, तृणमयप्राकारमन्दिरसहस्रसंबाधामुल्लासितधवलपटमण्डपशतशोभिनीमावासभूमिमवाप। तस्यां चावतीर्य राजवत्सर्वाः क्रियाश्चकार। सर्वैश्च तैः समेत्य नरपतिभिरमात्यैश्च विविधाभिः कथाभिर्विनोद्यमानः, तं दिवसमशेषमभिनवपितृवियोगजन्मना शोकवेगेनायास्यमानहृदयः, दुःखेनात्यवाहयत्। अतिवाहितदिवसश्च यामिनीमपि, स्वशयनीयस्य नातिदूरे निहितशयननिषण्णेन वैशम्पायनेन, अन्यतश्च समीपे

क्षितितलविन्यस्तकुथप्रसुप्तया पत्रलेखया सह, अन्तरा पितृसक्तम्, अन्तरा मातृसंबद्धम्, अन्तरा शुकनासमयं कुर्वन्नालापम्, नात्युपजातनिद्रः प्रायेण जाग्रदेव निन्ये। प्रत्यूषे चोत्थाय, तेनैव क्रमेणानवरतप्रयाणकैः, प्रतिप्रयाणकमुपचीयमानेन सेनासमुदायेन जर्जरयन्वसुंधराम्, चूर्णयन्काननानि, समीकुर्वन्विषमाणि प्रातिष्ठत। शनैः शनैश्च स्वेच्छया परिभ्रमन्, नमयन्नुन्नतान्, उन्नमयन्नतान्, आश्वासयन्भीतान्, रक्षन् शरणागतान्, उन्मूलयन् विटपकान्, उत्सादयन्कण्टकान्, अभिषिञ्चन्स्थानस्थानेषु राजपुत्रान्, समर्जयन्रत्नानि, प्रतीच्छन्नुपायनानि, गृह्णन्करान्, आदिशन्देशव्यवस्थाः, स्थापयन्स्वचिह्नानि, कुर्वन्कीर्तनानि, लेखयन् शासनानि, पूजयन्नग्रजन्मनः, प्रणमन्मुनीन्, पालयन्नाश्रमान्, जनयञ्जनानुरागम्, प्रकाशयन्विक्रमम्, आरोपयन्प्रतापम्, उपचिन्वन्यशः, विस्तारयन्गुणान्, प्रख्यापयन्सच्चरितम्, पृथिवीं विचचार। प्रथमं प्राचीम्, ततस्त्रिशङ्कुतिलकाम्, ततो वरुणलाञ्छनाम्, अनन्तरं सप्तर्षिताराशबलां दिशं विजिग्ये। वर्षत्रयेण चात्मीकृताशेषद्वीपान्तरं सकलमेव चतुरम्भोधिखातवलयपरिखाप्रमाणं बभ्राम महीमण्डलम्। ततः क्रमेणावजितसकलभुवनतलः, प्रदक्षिणीकृत्य वसुधां परिभ्रमन्, कदाचित्कैलाससमीपचारिणां हेमकूटधाम्नां किरातानां सुवर्णपुरं नाम निवासस्थानं नातिविप्रकृष्टं पूर्वजलनिधेर्जित्वा जग्राह। तत्र च निखिलधरणितलपर्यटनखिन्नस्य निजबलस्य विश्रामहेतोः कतिपयान्दिवसानतिष्ठत्॥

एकदा तु तत्रस्थ एवेन्द्रायुधमारुह्य, मृगयानिर्गतो विचरन्

स्याचिरादपक्रान्तस्य च महतो वनगजयूथस्य चरणोत्थापितै पङ्कपटलैरार्द्रीकृतं मार्गमद्राक्षीत् ॥

उपजातजलाशयशङ्कश्च तं प्रतीपमनुसरन्, उद्ग्रीवद्रष्टव्यैरुपरि छत्रमण्डलाकारैः सरलसालसल्लकीप्रायैरविरलैरपि निःशाखतया विरलैरिवोपलक्ष्यमाणैः पादपैरुपेतेन गन्धपाषाणपरिमलामोदिना वेत्रलताप्रतानप्ररूढवेणुना कैलासतलेन कंचिदध्वानं गत्वा तस्यैव कैलासशिखरिणः पूर्वोत्तरे दिग्भागेऽत्यायतं तरुखण्डं ददर्श तं च कमलमधुपानमत्तानां श्रोत्रहारिभिः कलहंसानां कोलाहलैराहूयमान इव प्रविवेश ॥

प्रविश्य च तस्य तरुखण्डस्य मध्यभागे मणिदर्पणमिव त्रैलोक्यलक्ष्म्याः, स्फटिकभूमिगृहमिव वसुंधरादेव्याः, निर्गमनमार्गमिव सागराणाम्, त्रिभुवनपुण्यराशिमिव सरोरूपेणावस्थितम्, वैदूर्यगिरिजालमिव सलिलाकारेण परिणतम्, आपूर्णपर्यन्तमप्यन्तः स्पष्टदृष्टसकलवृत्तान्ततया रिक्तमिवोपलक्ष्यमाणम्, प्रतिमानिभेनान्तःप्रविष्टं सकाननशैलनक्षत्रग्रहचक्रवालं त्रिभुवनमुद्भिन्नपङ्कजेनोदरेण नारायणमिव बिभ्राणम्, असकृत्पितामहपरिपूरितकमण्डलुपरिपूतजलम्, अनेकशो वालखिल्यकदम्बककृतसंध्योपासनम्, बहुशः सलिलावतीर्णसावित्रीभग्नदेवतार्चनकमलसहस्रम्, सहस्रशः सप्तर्षिमण्डलस्नानपवित्रीकृतम्, क्वचिद्वरुणहंसोपात्तकमलवनमकरन्दम्, क्वचित्त्र्यम्बकवृषभविषाणकोटिखण्डिततटशिलाखण्डम्, क्वचिद्यममहिषशृङ्गशिखरविक्षिप्तफेनपिण्डम्, क्वचिदैरावतदशनमुसलखण्डितकुमुदखण्डम्, अदृष्टान्तम्, अति-

मनोहरम्, आह्लादनं दृष्टेः, अच्छोदं नाम सरो दृष्टवान् ॥

आलोकमात्रेणैवापगतश्रमो दृष्ट्वा मनस्येवमकरोत्—"अहो निष्फलमपि मे तुरगमुखमिथुनानुसरणमेतदालोकयत सरः सफलतामुपगतम् । अद्य परिसमाप्तमीक्षणयुगलस्य द्रष्टव्य दर्शनफलम् । आलोकितः खलु रमणीयानामन्तः । दृष्ट आह्लाद नीयानामवधिः । वीक्षिता मनोहराणां सीमान्तलेखा । प्रत्यक्षीकृत प्रीतिजननानां परिसमाप्तिः । विलोकिता दर्शनीयानामवसान भूमिः । इदमुत्पाद्य सरःसलिलममृतरसमुत्पादयता वेधसा पुन रुक्ततामिव नीता स्वसृष्टिः । इदमपि खल्वमृतमिव सर्वेन्द्रियाह्ला दनसमर्थम्—अतिविमलतया चक्षुषः प्रीतिमुपजनयति । शिशिर तया स्पर्शसुखमुपहरति । कमलसुगन्धितया घ्राणमाप्याययति हंसमुखरतया श्रुतिमानन्दयति । स्वादुतया रसनामाह्लादयति नियतं चास्यैव दर्शनतृष्णया न परित्यजति भगवान्कैलासनिवा सव्यसनमुमापतिः । न खलु सांप्रतमाचरति जलशयनदोह देवो रथाङ्गपाणिः, यदिदममृतरससुरभिसलिलमपहाय, लवण रसपरुषपयस्युदन्वति स्वपिति । नूनं चेदं न प्रथममासीत्सरः येन प्रलयवराहघोणाभिघातभीता भूतधात्री कलशयोनिपानपरि कलितसकलसलिलं सागरमवतीर्णा; अन्यथा यद्यत्रागाधानेक पातालगम्भीराम्भसि निमग्ना भवेन्महासरसि, किमेकेन महा वराहसहस्रैरपि नासादिता भवेत् । नूनं चास्मादेव सलिललेश मादायादाय महाप्रलयेषु प्रलयपयोदाः प्लावयन्ति भुवनान्तराणि मन्ये च, यत्सृष्टेरर्वाक्सलिलमयं ब्राह्माण्डरूपमादौ भुवनमभूत्

तदिदं पिण्डीभूय सरोऽव्यपदेशेनावस्थितम्" इति विचारयन्नेव, तस्य शिलाशकलकर्कशवालुकाप्रायम्, विद्याधरोद्धृतसनालकुमुदकलापार्चितानेकचारुसैकतलिङ्गम्, दक्षिणं तीरमासाद्य तुरगादवततार ॥

अवतीर्य च व्यपनीतपर्याणमिन्द्रायुधमकरोत्। क्षितितललुठितोत्थितं च गृहीतकतिपययवसग्रासं सरोऽवतार्य, पीतसलिलमिच्छया स्नातं चोत्थाप्य, अन्यतमस्य समीपवर्तिनस्तरोर्मूलशाखायामपगतखलीनं हस्तपाशशृङ्खलया कनकमय्या चरणौ बद्ध्वा पुनरपि सलिलमवततार। ततश्च प्रक्षालितकरयुगलश्चातक इव कृत्वा जलमयमाहारं सरःसलिलादुदगात्। प्रत्यग्रभग्नशिशिरैश्च समृणालकैर्जलकणिकाचितैः कमलिनीपलाशैर्लतामण्डपपरिक्षिप्ते शिलातले स्रस्तरमास्तीर्य, निधाय शिरसि पिण्डीकृतमुत्तरीयम्, निषसाद। मुहूर्तं विश्रान्तश्च, तस्य सरस उत्तरे तीरप्रदेशे समुच्चरन्तम्, उन्मुक्तकबलेन निश्चलश्रवणपुटेन तन्मुखीभूतेनोद्ग्रीवेणेन्द्रायुधेन प्रथममाकर्णितम्, श्रुतिसुभगं वीणातन्त्रीझंकारमिश्रममानुषं गीतशब्दमशृणोत्। श्रुत्वा च, 'कुतोऽत्र विगतमर्त्यसंपाते प्रदेशे गीतध्वनेः संभूतिः' इति समुपजातकौतुकः, कमलिनीपत्रस्रस्तरादुत्थाय, तामेव गीतसंपातसूचितां दिशं चक्षुः प्राहिणोत्। अतिदवीयस्तया तु तस्य प्रदेशस्य, प्रयत्नव्यापृतलोचनोऽपि विलोकयन्न किंचिद्ददर्श। तमेव केवलमनवरतं गीतशब्दं शुश्राव। कुतूहलवशाच्च गीतध्वनिप्रभवजिज्ञासया कृतगमनबुद्धिः, दत्तपर्याणमिन्द्रायुधमारुह्य, प्रियगीतैः प्रथम-

प्रस्थितैरप्रार्थितैरपि वनहरिणैरुपदिश्यमानवर्त्मा, पश्चिमया स
स्तीरवनलेखया, निमित्तीकृत्य तं गीतध्वनिमभिप्रतस्थे ॥

क्रमेण च संमुखागतैरच्छनिर्झरजलकणजालजनितज
मभिः पुण्यैः कैलासमारुतैरभिनन्द्यमानः, गत्वा च तं प्रदेशम्
शुकशतमुखनखशिखरशकलितफलस्फीतैः, जलधरजललुब्धमुग्ध
चातकध्वानमुखरिततमालखण्डैः, इभकलभकोल्लूनपल्लववेल्लि
लवलीवलयैः, अविरलफलनिकरावनतनालिकेरवनैः, अन्तरान्त
कैलासतरङ्गिणीतरङ्गितसिकतिलतलभूमिभागैः पादपैः परिवृतम्
चन्द्रप्रभनाम्नस्तस्य सरसः पश्चिमे तीरे कैलासपादस्य भूतलभा
संनिविष्टम्, भगवतः शूलपाणेः शून्यं सिद्धायतनमपश्यत् ॥

तच्च प्रविश्याद्राक्षीत्, चतुःस्तम्भस्फटिकमण्डपिकात
प्रतिष्ठितम्, अमलमुक्ताशिलाघटितलिङ्गम्, अशेषत्रिभुवनवन्दि
चरणम्, चराचरगुरुम्, चतुर्मुखम्, भगवन्तं त्र्यम्बकम् ॥

तस्य च दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्याभिमुखीमासीनाम्, उपर
तब्रह्मासनाम्, अतिविस्तारिणा सर्वदिङ्मुखप्लावकेनातिदीर्घका
संचितेन तपोराशिनेव विसर्पता देहप्रभावितानेन सगिरिकान
दन्तमयमिव तं प्रदेशं कुर्वतीम्, पञ्चमहाभूतमयमपहाय द्रव्य
त्मकमङ्गनिष्पादनोपकरणकलापं धवलगुणेनेव केवलेनोत्पादिता
क्षीरोदधिदेवतामिव सहवासपरिचितहरचन्द्रलेखोत्कण्ठाकृष्टा
त्रयीमिव कलियुगध्वस्तधर्मशोकगृहीतवनवासाम्, श्वेतद्वीपलक्ष्म
मिवान्यद्वीपावलोकनकुतूहलागताम्, धर्महृदयादिव निर्गता
शङ्खादिवोत्कीर्णाम्, मुक्ताफलादिवाकृष्टाम्, इयत्तामिव धवलिम्

जटापाशग्रथितमुत्तमाङ्गेन मणिमयं नामाङ्कमीश्वरचरणद्वयमुद्वहन्तीम्, अयुग्मलोचनसकाशात्प्रसादलब्धेन चूडामणिचन्द्रमयूखजालेनेव मण्डलीकृतेन ब्रह्मसूत्रेण पवित्रीकृतकायाम्, उत्सङ्गगतां च स्वसुतामिव सूक्ष्मशङ्खखण्डिकाङ्गुलीयकपूरिताङ्गुलिना त्रिपुण्ड्रकावशेषभस्मपाण्डुरेण प्रकोष्ठबद्धशङ्खखण्डकेन दन्तमयीं दक्षिणकरेण वीणामास्फालयन्तीम्, सुमधुरया च गीत्या देवं विरूपाक्षमुपवीणयन्तीम्, प्रत्यक्षामिव गन्धर्वविद्याम्, निर्ममाम्, निरहंकाराम्, निर्मत्सराम्, अमानुषाकृतिम्, दिव्यत्वादपरिज्ञायमानवयःप्रमाणामप्यष्टादशवर्षदेशीयामिवोपलक्ष्यमाणाम्, प्रतिपन्नपाशुपतव्रतां कन्यकां ददर्श ॥

ततोऽवतीर्य, तरुशाखायां बद्ध्वा तुरङ्गमम्, उपसृत्य भगवते भक्त्या प्रणम्य त्रिलोचनाय, तामेव दिव्ययोषितमनिमेषपक्ष्मणा निश्चलनिबद्धलक्ष्येण चक्षुषा पुनर्निरूपयामास। उदपादि चास्य तस्या रूपसंपदा कान्त्या प्रशान्त्या चाविर्भूतविस्मयस्य मनसि— "अहो जगति जन्तूनामसमर्थितोपनतान्यापतन्ति वृत्तान्तान्तराणि। तथा हि—मया मृगयायां यदृच्छया निरर्थकमनुबध्नता तुरंगमुखमिथुनम्, अयमतिमनोहरो मानवानामगम्यो दिव्यजनसंचरणोचितः प्रदेशो वीक्षितः। अत्र च सलिलमन्वेषयता हृदयहारि सिद्धजनोपस्पृष्टजलं सरो दृष्टम्। तत्तीरलेखाविश्रान्तेन चामानुषं गीतमाकर्णितम्। तच्चानुसरता मानुषदुर्लभदर्शना दिव्यकन्यकेयमालोकिता। न हि मे संशीतिरस्या दिव्यतां प्रति। आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम्। कुतश्च मर्त्यलोके

संभूतिरेवंविधानां गन्धर्वध्वनिविशेषाणाम् । तद्यदि मे सह दर्शनपथान्नापयाति, नारोहति वा कैलासशिखरम्, नोत्पत वा गगनतलम्, ततः 'का त्वम्, किमभिधाना वा, किम प्रथमे वयसि प्रतिपन्ना व्रतम् ?' इति सर्वमेतदेनामुपसृत पृच्छामि । अतिमहानयमवकाश आश्चर्याणाम्" इत्यवध तस्यामेव स्फटिकमण्डपिकायामन्यतमं स्तम्भमाश्रित्य समुपविष्ट गीतसमाप्त्यवसरं प्रतीक्षमाणस्तस्थौ ॥

अथ गीतावसाने सा कन्यका समुत्थाय प्रदक्षिणीकृ कृतहरप्रणामा, परिवृत्य चन्द्रापीडमाबभाषे—"स्वागतमतिथये कथमिमां भूमिमनुप्राप्तो महाभागः । तदुत्तिष्ठ । आगम्यताम अनुभूयतामतिथिसत्कारः" इति । एवमुक्तस्तु तया संभाषणम त्रेणैवानुगृहीतमात्मानं मन्यमानः, उत्थाय भक्त्या कृतप्रणाम 'भगवति, यथाज्ञापयसि' इत्यभिधाय दर्शितविनयः शिष्य तां व्रजन्तीमनुवव्राज । व्रजंश्च समर्थयामास—"हन्त, तावन्न मां दृष्ट्वा तिरोभूता । कृतं हि मे कुतूहलेन प्रश्नाशया हृदि पद यथा चेयमस्यास्तपस्विजनदुर्लभदिव्यरूपाया अपि दाक्षिण्यातिश प्रतिपत्तिरभिजाता विभाव्यते ; तथा संभावयामि नियतमिय खिलमात्मोदन्तमभ्यर्थ्यमाना मया कथयिष्यति" इति । एवं कृतमतिः पदशतमात्रमिव गत्वा, अन्तःस्थापितमणिकमण्ड मण्डलाम्, एकान्तावलम्बितयोगपट्टिकाम्, विशाखिकाशिखर बद्धनालिकेरीफलवल्कलमयधौतोपानद्युगोपेताम्, शङ्खमयेन भि कपालेनाधिष्ठिताम्, संनिहितभस्मालाबुकां गुहामद्राक्षीत् । तस्य

मनभिभवनीयामात्मीयां कुर्वन्ति । सर्वथा न हि कंचन न स्पृशन्ति शरीरधर्माणमुपतापाः । बलवती हि द्वंद्वानां प्रवृत्तिः । इदमपरमधिकतरमुपजनितमतिमहन्मनसि मे कौतुकमस्या बाष्पसलिलपातेन । न ह्यल्पीयसा शोककारणेन क्षेत्रीक्रियन्ते एवंविधा मूर्तयः । न हि क्षुद्रनिर्घातपाताभिहता चलति वसुधा" इति संवर्धितकुतूहलश्च शोकस्मरणहेतुतामुपगतमपराधिनमिवात्मानमवगच्छन्, उत्थाय प्रस्रवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनोदकमुपनिन्ये। सा तु तदनुरोधादविच्छिन्नबाष्पजलधारासंतानापि किंचित्कषायितोदरे प्रक्षाल्य लोचने, वल्कलोपान्तेन वदनमपमृज्य, दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य, शनैः प्रत्यवादीत्—"राजपुत्र, किमनेनातिनिर्घृणहृदयाया मम मन्दभाग्यायाः पापाया जन्मनः प्रभृति वैराग्यवृत्तान्तेनाश्रवणीयेन श्रुतेन । तथापि यदि महत्कुतूहलम्, तत्कथयामि । श्रूयताम्—

एतत्प्रायेण कल्याणाभिनिवेशिनः श्रुतिविषयतामापतितमेव—यथा विबुधसद्मन्यप्सरसो नाम कन्यकाः सन्ति । तासां चतुर्दश कुलानि । एकं भगवतः कमलयोनेर्मनसः समुत्पन्नम् । अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम् । अन्यदग्नेरुद्भूतम् । अन्यत्पवनात्प्रसूतम् । अन्यदमृतान्मथ्यमानादुत्थितम् । अन्यज्जलाज्जातम् । अन्यदर्ककिरणेभ्यो निर्गतम् । अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निष्पतितम् । अन्यद्भूमेरुद्भूतम् । अन्यत्सौदामनीभ्यः प्रवृत्तम् । अन्यन्मृत्युना निर्मितम् । अपरं मकरकेतुना समुत्पादितम् । अन्यत्तु, दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानां कन्यकानां मध्ये द्वे सुते मुनिररिष्टा च

बभूवतुः, ताभ्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । एवमेतान्येकत्र चतुर्दश कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसंभवं तदेव कुलद्वयं जातम् । तत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातॄणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम । स किल सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणानन्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वतो हेमकूटो नाम निवासः । तत्र च तद्भुजयुगपरिपालितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चेदं चैत्ररथं नामातिमनोहरं काननं निर्मितम् । इदं चाच्छोदाभिधानमतिमहत्सरः खानितम् । अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् । अरिष्टायास्तु पुत्रस्तुम्बुरुप्रभृतीनां सोदर्याणां षण्णां ज्येष्ठो हंसो नाम जगद्विदितो गन्धर्वः, तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासादितवान् । अपरिमितगन्धर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः । यत्तु तत्सोममयूखसंभूतानामप्सरसां कुलम्, तस्मात्किरणजालानुसारगलितेन सकलेनेव रजनिकरकलाकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवननयनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीति नाम्ना हिमकरकिरणावदातवर्णा कन्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपतिर्हंसः प्रणयिनीमकरोत् । सा तु हंसेन संयोजिता सदृशसमागमोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतवती । निखिलान्तःपुरस्वामिनी च तस्याभवत् ॥

तयोश्च तादृशयोर्महात्मनोरहमीदृशी विगतलक्षणा शोकाय केवलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना । तातस्त्वन-

पत्यतया सुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन मज्जन्माभिनन्दितवान्
अवाप्ते च दशमेऽहनि कृतयथोचितसमाचारो महाश्वेतेति यथार्थमेव नाम कृतवान् । साहं पितृभवने बालतया कलमधुरप्रलापिनी वीणेव गन्धर्वाणामङ्कादङ्कं संचरन्ती, अविदितस्नेहशोकायासमनोहरं शैशवमतिनीतवती । क्रमेण च कृतं मे वपुषि वसन्त इव मधुमासेन, मधुमास इव नवपल्लवेन, नवपल्लव इव कुसुमेन कुसुम इव मधुकरेण, मधुकर इव मदेन, नवयौवनेन पदम् ॥

अथ विजृम्भमाणनवनलिनवनेषु सकलजीवलोकहृदयानन्ददायकेषु मधुमासदिवसेषु, एकदाहमम्बया सह मधुमासविस्तारितशोभं प्रोत्फुल्लनवनलिनकुमुदकुवलयकह्लारमिदमच्छोदं सरः स्नातुमभ्यागमम् । अत्र च बहुलकुसुमरजःपटलमग्नकलहंसपदलेखमतिरमणीयमिदं तीरतरुतलमिति स्निग्धमनोहरतरोद्देशदर्शनलोभाक्षिप्तहृदया सह सखीजनेन व्यचरम् ॥

एकस्मिंश्च प्रदेशे झटिति वनानिलेनोपनीतम्, निर्भरविकसितेऽपि काननेऽभिभूतान्यकुसुमपरिमलम्, विसर्पन्तम्, अहमहमिकया मधुकरकुलैरनुबध्यमानम्, अनाघ्रातपूर्वममानुषलोकोचितं कुसुमगन्धमभ्यजिघ्रम् । 'कुतोऽयम्' इत्युपारूढकुतूहला चाहं मुकुलितलोचना तेन कुसुमगन्धेन मधुकरीवाकृष्यमाणा कतिचित्पदानि गत्वा, हरहुताशनेन्धनीकृतमदनशोकविधुरं वसन्तमिव तपस्यन्तम्, अतितेजस्वितया प्रचलतटिल्लतापञ्जरमध्यगतमिव विभाव्यमानम्, एकेन सनालबकुलफलाकारं कमण्डलुम् अपरेण च स्फटिकाक्षमालिकां करेण कलयन्तम्, आत्मतेजस

विजित्य सवितारमागृहीतेन परिवेषमण्डलेनेव मौञ्जीमेखलागुणेन परिक्षिप्तजघनभागम्, अलंकारमिव ब्रह्मचर्यस्य, यौवनमिव धर्मस्य, विलासमिव सरस्वत्याः, स्वयंवरपतिमिव सर्वविद्यानाम्, संकेतस्थानमिव सर्वश्रुतानाम्, आत्मानुरूपेण सवयसा परेण देवतार्चनकुसुमान्युच्चिन्वता तापसकुमारेणानुगतम्, अतिमनोहरं स्नानार्थमागतं मुनिकुमारकमपश्यम् ॥

तेन च कर्णावतंसीकृतां कृत्तिकातारास्तबकानुकारिणीमदृष्टपूर्वां कुसुममञ्जरीमद्राक्षम् । अस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदो नन्वयं परिमल इति मनसा निश्चित्य तं तपोधनयुवानमीक्षमाणाहमचिन्तयम्—"अहो रूपातिशयनिष्पादनोपकरणकोशस्याक्षीणता विधातुः । यत्त्रिभुवनाद्भुतरूपसंभारं भगवन्तं कुसुमायुधमुत्पाद्य, तदाकारातिरिक्तरूपराशिरयमपरो मुनिमायामयो मकरकेतुरुत्पादितः । मन्ये च, सकलजगन्नयनानन्दकरं शशिबिम्बं विरचयता, लक्ष्मीलीलावासभवनानि कमलानि सृजता, प्रजापतिना प्रथममेतदाननाकारकरणकौशलाभ्यास एव कृतः । अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तुविरचनायाः कारणम् । अलीकं चेदम्, यथा किल—सकलाः कलाः कलावतो बहुलपक्षे क्षीयमाणस्य सुषुम्नानाम्ना रश्मिना रविरापिबतीति । मन्ये—ताः खल्वस्य गभस्तयः समस्ता वपुरिदमाविशन्तीति । कुतोऽन्यथा रूपापहारिणि क्लेशबहुले तपसि वर्तमानस्येदं लावण्यम्" इति विचिन्तयन्तीमेव मामविचारितगुणदोषविशेषो रूपैकपक्षपाती

उच्छ्वसितैः सह विस्मृतनिमेषेण किंचिदामुकुलितपक्ष्मणा दक्षिणेन चक्षुषा सस्पृहमापिबन्तीव, किमपि याचमानेव, हा हा किमिदमसांप्रतमतिह्रेपणमकुलकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतमिति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानाम्, स्तम्भितेव, लिखितेव, केनापि विधृतेव, निस्पन्दसकलावयवा तमतिचिरं व्यलोकयम्। अनन्तरं च मेऽन्तर्मदनावकाशमिव दातुमाहितसंताना निरीयुः श्वासमरुतः। स्वेदसलिललवलेखाक्षालितेवागलल्लज्जा ॥

आसीच्च मम मनसि—"शान्तात्मनि दूरीकृतविषयव्यतिकरेऽस्मिञ्जने मां निक्षिपता किमिदमनार्येणासदृशमारब्धं मनसिजेन। एवं च नामातिमूढं हृदयमङ्गनाजनस्य। यदनुरागविषययोग्यतामपि विचारयितुं नालम्। क्वेदमतिभास्वरं धाम तेजसां तपसां च। क्व च प्राकृतजनाभिनन्दितानि मन्मथपरिस्पन्दितानि। नियतमयं मामेवं मकरलाञ्छनेन विडम्ब्यमानामुपहसति मनसा। चित्रं चेदम्—यदहमेवमवगच्छन्त्यपि न शक्नोम्यात्मनो विकारमुपसंहर्तुम्। कथमनेन क्षणेनाकारमात्रालोकनाकुलीभूतमेवमस्वतन्त्रतामुपैत्यन्तःकरणम्। यावदेव सचेतनास्मि, यावदेव च न परिस्फुटमनेन विभाव्यते मे मदनदुश्चेष्टितलाघवमेतत्, तावदेवास्मात्प्रदेशादपसर्पणं श्रेयः। कदाचिदनभिमतस्मरविकारदर्शनकुपितोऽयं शापाभिज्ञां करोति माम्। अदूरकोपा हि मुनिजनप्रकृतिः" इत्यवधार्य, अपसर्पणाभिलाषिण्यहमभवम्। अशेषजनपूजनीया चेयं जातिरिति कृत्वा तस्मै प्रणाममकरवम् ॥

अथ कृतप्रणामायां मयि, दुर्लङ्घशासनतया भगवतो मनोभुवः, अविनयबहुलतया चाभिनवयौवनस्य, चपलतया च मनोवृत्तेः, तथा भवितव्यतया च तस्य तस्य वस्तुनः, किं बहुना, मम मन्दभाग्यदौरात्म्यात्, अस्य चेदृशस्य क्लेशस्य विहितत्वात्, तमपि मद्विकारदर्शनापहृतधैर्यं प्रदीपमिव पवनस्तरलतामनयदनङ्गः । तया तु तस्यातिप्रकटया विकृत्या द्विगुणीकृतमदनावेशा, तत्क्षणमहमवर्णनयोग्यां कामप्यवस्थामन्वभवम् ॥

प्राप्तप्रसरा चोपसृत्य तं द्वितीयमस्य सहचरं मुनिबालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छम्—"भगवन्, किमभिधानः? कस्य चायं तपोधनयुवा? किंनाम्नस्तरोरियमनेनावतंसीकृता कुसुममञ्जरी? जनयति हि मे मनसि महत्कौतुकमस्याः समुत्सर्पन्नसाधारणसौरभोऽयमनाघ्रातपूर्वो गन्धः" इति । स तु मामीषद्विहस्याब्रवीत्—"बाले, किमनेन पृष्टेन प्रयोजनम् । अथ कौतुकमावेदयामि । श्रूयताम्—

अस्ति खलु सकलत्रिभुवनप्रख्यातकीर्तिः, महामुनिर्दिव्यलोकनिवासी श्वेतकेतुर्नाम । तस्य च कदाचिद्देवतार्चनकमलान्युद्धर्तुं मन्दाकिनीमवतरतस्त्रिभुवनसुन्दरं रूपमास्वादयन्त्या मन्मथविकृताया विकचपुण्डरीकोपविष्टाया देव्या लक्ष्म्याः सद्य एव कुमार एष समुदपादि । ततस्तमुत्सङ्गेनादाय सा 'भगवन्, गृहाण, तवायमात्मजः' इत्युक्त्वा तस्मै श्वेतकेतवे ददौ । असावपि बालजनोचिताः सर्वाः क्रियाः कृत्वा, तस्य पुण्डरीकसंभवतया तदेव पुण्डरीक इति नाम चक्रे । प्रतिपादितव्रतं च तमागृहीतसकलविद्याकलापमकार्षीत् । सोऽयम् ॥

कमलकनिष्ठिकानखशिखरेणाभिलिख्य, 'इयं पत्रिका त्वया तस्
कन्यकायै प्रच्छन्नमेकाकिन्यै देया' इत्यभिधायार्पितवान्" इत्यु
क्त्वा च सा, ताम्बूलभाजनादाकृष्य तामदर्शयत्। अहं तु तस्य
करतलादादाय तां वल्कलपट्टिकां तस्यामिमामभिलिखितामार्यं
मपश्यम्—

दूरं मुक्तालतया बिससितया विप्रलोभ्यमानो मे।
हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः॥

अनया च मे दृष्ट्वा दोषविकारोपचयः सुतरामक्रिय
मनसः, येनाकुलीक्रियमाणा सरिदिव पूरेण विह्वलतामभ्या
गमम्। तां च द्वितीयदर्शनेन समासादितत्रैलोक्यराज्याभिषेका
मिव मन्यमाना, कपोलयोरलकलताभङ्गेषु च सोपग्रहं स्पृशन्ती
विपरीतमिव परिजनस्वामिसंबन्धमुपदर्शयन्ती, "तरलिके, कथः
कथं स त्वया दृष्टः, किं किमभिहितासि तेन, कियन्तं कालमव
स्थितासि तत्र, कियदनुसरन्नस्मानसावागतः" इति पुनः पुन
पर्यपृच्छम्। अनयैव च कथया तया सह तस्मिन्नेव प्रासादे
तथैव प्रतिषिद्धाशेषपरिजनप्रवेशा दिवसमत्यवाहयम्॥

अथ लोहितायति गगनतलोपान्तावलम्बिनि रविबिम्बे,
मुकुलितरक्तपङ्कजपुटप्रविष्टमधुकरावलीषु रविविरहमूर्च्छान्धका
रितहृदयास्विव प्रारब्धनिमीलनासु पद्मिनीषु, सा छत्रग्राहिणी
समागत्याकथयत्—'भर्तृदारिके, तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरो द्वारि
तिष्ठति, कथयति च—अक्षमालामुपयाचितुमागतोऽस्मि' इति॥

अहं तु मुनिकुमारनामग्रहणादेव स्थानस्थितापि गतेव

द्वारदेशम्, समुपजाततदागमनाशङ्का समाहूयान्यतमं कञ्चुकिनम् 'गच्छ, प्रवेश्यताम्' इत्यादिश्य प्राहिणवम् ॥

अथ मुहूर्तादिव तं तस्य मकरकेतनस्येव वसन्तसमयम्, वसन्तसमयस्येव दक्षिणानिलम्, अनुरूपं सखायमृषिकुमारकं कपिञ्जलनामानमागच्छन्तमपश्यम् । अन्तिकमुपगतस्य चास्य पर्याकुलमिव शून्यमिवाकारमलक्षयम् । उत्थाय च कृतप्रणामा सादरं स्वयमासनमुपाहरम् । उपविष्टस्य च बलादनिच्छतोऽपि प्रक्षाल्य चरणौ उपमृज्योत्तरीयांशुकपल्लवेन, अव्यवधानायां भूमावेव तस्यान्तिके समुपाविशम् । अथ मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव, स तस्यां मत्समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुरपातयत् । अहं तु विदिताभिप्राया दृष्ट्वैव 'भगवन्, अव्यतिरिक्तेयमस्मच्छरीरात् । अशङ्कितमभिधीयताम्' इत्यवोचम् ॥

एवमुक्तश्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत्—"राजपुत्रि, किं ब्रवीमि । वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया । क्व कन्दमूलफलाशी शान्तो वननिरतो मुनिजनः । क्वायमनुपशान्तजनोचितो विषयोपभोगाभिलाषकलुषो रागप्रायः प्रपञ्चः । सर्वमेवानुपपन्नम् । आलोकय, किमारब्धं दैवेन । अयत्नेनैव खलूपहासास्पदतामीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं वल्कलानां सदृशम् । उताहो जटानां समुचितम् । किं तपसोऽनुरूपम् । आहोस्विद्धर्मोपदेशाङ्गमिदम् । अपूर्वेयं विडम्बना । केवलमवश्यकथनीयमिदम् । अपर उपायो न दृश्यते । अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते । अन्यच्छरणं नालोक्यते । अन्या गतिर्नास्ति ।

अकथ्यमाने च, महाननर्थोपनिपातो जायते। प्राणपरित्यागेनापि रक्षणीयाः सुहृदसव इति कथयामि ॥

अस्ति—भवत्याः समक्षमेव स मया तथा निष्ठुरमुपदर्शितकोपेनाभिहितः। तथा चाभिधाय परित्यज्य तम्, तस्मात्प्रदेशादुपजातमन्युः, उत्सृष्टकुसुमावचयः, अन्यं प्रदेशमगमम्। अपयातायां भवत्यां मुहूर्तमिव स्थित्वा, 'एकाकी किमयमिदानीमाचरति' इति संजातवितर्कः, प्रतिनिवृत्य, विटपान्तारितविग्रहः, तं प्रदेशं व्यलोकयम्। यावत्तत्र तं नाद्राक्षम्, आसीच्च मे मनस्येवम्—'किंनु मदनपरायत्तचित्तवृत्तिस्तामेवानुसरन् गतो भवेत्? गतायां च तस्यां लब्धचेतनो लज्जमानो न शक्नोति मे दर्शनपथमुपगन्तुम्? आहोस्वित्कुपितः परित्यज्य मां गतः? उतान्वेषयन्मामेव प्रदेशमन्यमितः समाश्रितः स्यात्?' इत्येवं विकल्पयन्, कंचित्कालमतिष्ठम्। तेन तु जन्मनः प्रभृत्यनभ्यस्तेन तस्य क्षणमप्यदर्शनेन दूयमानः पुनरचिन्तयम्—'स कदाचिद्धैर्यस्खलनविलक्षः किंचिदनिष्टमपि समाचरेत्। न हि किंचिन्न क्रियते ह्रिया। तन्न युक्तमेनमेकाकिनं कर्तुम्' इत्यवधार्य, अन्वेष्टुमादरमकरवम्। अन्वेषयंश्च यथा यथा नापश्यं तम्, तथा तथा सुहृत्स्नेहकातरेण मनसा तत्तदशोभनमाशङ्कमानः, तरुलतागहनानि चन्दनवीथिकालतामण्डपान् सरःकूलानि च वीक्षमाणः, निपुणमितस्ततो दत्तदृष्टिः, सुचिरं व्यचरम् ॥

अथैकस्मिन्सरःसमीपवर्तिनि निरन्तरतया कुसुममय इव मधुकरमय इव परभृतमय इव मयूरमय इवातिमनोहरे वसन्त-

ःमभूमिभूते लतागहने कृतावस्थानम्, उत्सृष्टसकलव्यापारतया खितमिव उत्कीर्णमिव स्तम्भितमिव उपरतमिव प्रसुप्तमिव गसमाधिस्थमिव निश्चलमपि स्ववृत्ताच्चलितम्, शापप्रदानभया- ग्रादत्तदर्शनेन कुसुमायुधेन संताप्यमानम्, अतिनिस्पन्दतया ;यनिवासिनीं प्रियां द्रष्टुमन्तःप्रविष्टैरिवासह्यसंतापसंत्रासप्रलीनै- त्र मनःक्षोभप्रकुपितैरिवोन्मुच्य गतैरिन्द्रियैः शून्यीकृतशरीरम्, ःपन्दनिमीलितेनेक्षणयुगलेन बाष्पजलदुर्दिनमुत्सृजन्तम्, अलि- ग्रहनिपीयमानपरिमलैरुपरि पतद्भिश्चम्पककुड्मलैस्तप्तशरशल्य- रेव सधूमैः कुसुमशरेण ताड्यमानम्, प्रभातचन्द्रमिव पाण्डु- ा परिगृहीतम्, निदाघगङ्गाप्रवाहमिव कृशिमानमागतम्, अन्त- ानलं चन्दनविटपमिव म्लायन्तम्, अन्यमिव, अदृष्टपूर्वमिव, परिचितमिव, जन्मान्तरमिवोपगतम्, परां कोटिमधिरूढं ःमथावेशस्य, अनभिज्ञेयपूर्वाकारं तमहमद्राक्षम् ॥

अपगतनिमेषेण चक्षुषा तदवस्थं चिरमुद्वीक्ष्य समुपजात- षादो वेपमानेन हृदयेनाचिन्तयम्—'एवं नामायमतिदुर्विषह- ो मकरकेतुः । येनानेन क्षणेनायमीदृशमवस्थान्तरमप्रतीकार- ानीतः । कथमेवमेकपदे व्यर्थीभवेदेवंविधो ज्ञानराशिः । अहो । महच्चित्रम् । तथा नामायमा शैशवाद्धीरप्रकृतिरस्खलितवृत्ति- । चान्येषां च मुनिकुमारकाणां स्पृहणीयचरित आसीत् । अद्य ातर इव परिभूय ज्ञानम्, अविगणय्य तपःप्रभावम्, उन्मूल्य म्भीर्यम्, मन्मथेन जडीकृतः । सर्वथा दुर्लभं यौवनमस्खलि- ;' इति । उपसृत्य च तस्मिन्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविश्य,

अंसदेशावसक्तपाणिः, तमनुन्मीलितलोचनमेव 'सखे पुण्डरीक, कथय किमिदम्' इत्यपृच्छम् ॥

अथ सुचिरसंमीलनालग्नमिव कथमपि प्रयत्नेनानवरतरोदनवशादुपजातारुणभावमश्रुजलपटलपूरप्लावितमुत्कुपितमिव सवेदनमिव स्वच्छांशुकान्तरितरक्तकमलवनच्छायं चक्षुरुन्मील्य, मन्थरया दृष्ट्या सुचिरं विलोक्य माम्, आयततरं निश्वस्य लज्जाविशीर्यमाणविरलाक्षरम्, 'सखे कपिञ्जल, विदितवृत्तान्तोऽपि किं मां पृच्छसि' इति कृच्छ्रेण शनैः शनैरवदत्। अहं तु तदाकर्ण्य, तदवस्थयैव, 'अप्रतीकारविकारोऽयम्, तथापि सुहृदा सुहृदसन्मार्गप्रवृत्तो यावच्छक्ति सर्वात्मना निवारणीयः' इति मनसावधार्य, अब्रवम्—'सखे पुण्डरीक, सुविदितमेतन्मम। केवलमिदमेव पृच्छामि। यदेतदारब्धं भवता, किमिदं गुरुभिरुपदिष्टम्? उत धर्मशास्त्रेषु पठितम्? उत धर्मार्जनोपायोऽयम्? उतापरस्तपसां प्रकारः? उत स्वर्गगमनमार्गोऽयम्? उत व्रतरहस्यमिदम्? उत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम्? आहोस्विदन्यो नियमप्रकारः? कथमेतद्युक्तं भवतो मनसापि चिन्तयितुम्, किं पुनराख्यातुमीक्षितुं वा। किमप्रबुद्ध इवानेन मन्मथहतकेनोपहासास्पदतां नीयमानमात्मानं नावबुध्यसे। मूढो हि मदनेनायास्यते। का वा सुखाशा साधुजननिन्दितेष्वेवंविधेषु प्राकृतजनबहुमतेषु भवतः। स खलु धर्मबुद्ध्या विषलतावनं सिञ्चति, कुवलयमालेति निस्त्रिंशलतामालिङ्गति, कृष्णागरुधूमलेखेति कृष्णसर्पमवगूहते, रत्नमिति ज्वलन्तमङ्गारमभिस्पृशति, मूढो विषयोपभोगेष्वनिष्टानु-

बन्धिषु यः सुखबुद्धिमारोपयति । अधिगतविषयतत्त्वोऽपि कस्मात्खद्योत इव ज्योतिर्निर्वीर्यमिदं ज्ञानमुद्वहसि । यतो न निवारयसि प्रबलरजःप्रसरकलुषितानि स्रोतांसीवोन्मार्गप्रस्थितानीन्द्रियाणि, न नियमयसि च क्षुभितं मनः । कोऽयमनङ्गो नाम । धैर्यमवलम्ब्य निर्भर्त्स्यतामयं दुराचारः' इत्येवं वदत एव मे वचनमाक्षिप्य, प्रतिपक्ष्मान्तरालप्रवृत्तबाष्पवेणिकं प्रमृज्य चक्षुः, करतलेन पाणौ मामवलम्ब्य, अवोचत्—'सखे किं बहुनोक्तेन । सर्वथा स्वस्थोऽसि । आशीविषविषवेगविषमाणामेतेषां कुसुमचापसायकानां पतितोऽसि न गोचरे । सुखमुपदिश्यते परस्य । यस्य चेन्द्रियाणि सन्ति, मनो वा विद्यते, यः पश्यति वा, शृणोति वा, श्रुतमवधारयति वा, यो वा शुभमिदं न शुभमिदमिति विवेक्तुमलम्, स खलूपदेशमर्हति । मम तु सर्वमेवेदमतिदूरापेतम् । कथमप्येवमेवायत्नविधृतास्तिष्ठन्त्यसवः । दूरातीतः खलूपदेशकालः । समतिक्रान्तो धैर्यावसरः । गता प्रतिसंख्यानवेला । अतीतो ज्ञानावष्टम्भसमयः । केन वान्येनास्मिन्समये भवन्तमपहायोपदेष्टव्यम्, उन्मार्गप्रवृत्तिनिवारणं वा करणीयम् । कस्य वान्यस्य वचसि मया स्थातव्यम् । को वापरस्त्वत्समो मे जगति बन्धुः । किं करोमि, यन्न शक्नोमि निवारयितुमात्मानम् । इयमनेनैव क्षणेन भवता दृष्टा दुष्टावस्था । तद्गत इदानीमुपदेशकालः । यावत्प्राणिमि, तावदस्य मदनसंतापस्य प्रतिक्रियां क्रियमाणामिच्छामि । पच्यन्त इव मेऽङ्गानि । उत्क्वथ्यत इव हृदयम् । प्लुष्यत इव दृष्टिः । ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्त-

कालम्, तत्करोतु भवान्' इत्यभिधाय तूष्णीमभवत् ॥

एवमुक्तोऽप्यहमेनं प्राबोधयं पुनः पुनः। यदा शास्त्रोपदेशविशदैः सनिदर्शनैः सेतिहासैश्च वचोभिः सानुनयं सोपग्रहं चाभिधीयमानोऽपि नाकरोत्कर्णे, तदाहमचिन्तयम् —'अतिभूमिमयं गतो न शक्यते निवर्तयितुम्। इदानीं निरर्थकाः खलूपदेशाः। तत्प्राणपरिरक्षणेऽपि तावदस्य यत्नमाचरामि' इति कृतमतेः, मुहुर्मुहुरन्यदन्यन्नलिनदलशयनमुपकल्पयतः, मुहुर्मुहुश्चन्दनचर्चामारचयतः, मुहुर्मुहुश्च स्वेदप्रतिक्रियां कुर्वतः, कदलीदलेनानवरतं वीजयतः, समुदभून्मे मनसि चिन्ता—'नास्ति खल्वसाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः। क्वायं हरिण इव वनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः। क्व च विविधविलासरसराशिर्गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता। सर्वथा न हि किंचिदस्य दुर्घटं दुष्करमनायत्तमकर्तव्यं वा जगति। दुरुपपादेष्वप्यर्थेष्वयमवज्ञया विचरति। नायं केनापि प्रतिकूलयितुं शक्यते। का वा गणना सचेतनेषु। अपगतचेतनान्यपि संघटयितुमलम्। यद्यस्मै रोचते, कुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भवति। कमलिन्यपि शशिकरद्वेषमुज्झति। निशापि वासरेण सह मिश्रतामेति। ज्योत्स्नाप्यन्धकारमनुवर्तते। किं वा तस्य दुःसाधमपरम्। एवंविधो येनायमगाधगाम्भीर्यसागरस्तृणवल्लघुतामुपनीतः। क्व तत्तपः। क्वेयमवस्था। सर्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता। किमिदानीं कर्तव्यम्। किं वा चेष्टितव्यम्। कां दिशं गन्तव्यम्। किं शरणम्। को वोपायः। कः सहायः। कः प्रकारः। का युक्तिः।

कः समाश्रयः। येनास्यासवः संधार्यन्ते। केन वा कौशलेन, कतमया वा युक्त्या, कतरेण वा प्रकारेण, केन वावष्टम्भेन, कया वा प्रज्ञया, कतमेन वा समाश्वासनेन, अयं जीवेत्' इत्येते चान्ये च मे विषण्णहृदयस्य संकल्पाः प्रादुरासन्॥

पुनश्चाचिन्तयम्—'किमनया ध्यातया निष्प्रयोजनया चिन्तया। प्राणास्तावदस्य येन केनचिदुपायेन शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः। तेषां च तत्समागममेकमपहाय नास्त्यपरः संरक्षणोपायः। बालभावादप्रगल्भतया च तपोविरुद्धमनुचितमुपहासमिवात्मनो मदनव्यतिकरं मन्यमानो नियतमेकोच्छ्वासावशेषजीवितोऽपि नायं तस्याः स्वयमभिगमनेन पूरयति मनोरथम्, अकालान्तरक्षमश्चायमस्य मदनविकारः। सततमतिगर्हितेनापि कृत्येनापि रक्षणीयान्मन्यन्ते सुहृदसून्साधवः। तदतिह्रेपणमकर्तव्यमप्येतदस्माकमवश्यकर्तव्यतामापतितम्। किं चान्यत्क्रियते का चान्या गतिः। सर्वथा प्रयामि तस्याः सकाशम्। आवेदयाम्येतामवस्थाम्' इति चिन्तयित्वा, कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय संजातलज्जो निवारयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै, तत्प्रदेशात्सव्याजमुत्थायागतोऽहम्। तदेवमवस्थिते यदत्रावसरप्राप्तम्, ईदृशस्य चानुरागस्य सदृशम्, अस्मदागमनस्य चानुरूपम्, आत्मनो वा समुचितम्, तत्र प्रभवति भवती" इत्यभिधाय किमियं वक्ष्यतीति मन्मुखासक्तदृष्टिस्तूष्णीमासीत्॥

अहं तु तदाकर्ण्य, सुखामृतमये ह्रद इव निमग्ना, सर्वा

लोपजातया लज्जया किंचिदवनम्यमानवदनत्वादस्पृष्टकपोलोदरैरानन्दबाष्पजलबिन्दुभिः स्रवद्भिरावेद्यमानप्रहर्षप्रसङ्गा तत्क्षणमचिन्तयम्—"दिष्ट्या तावदयमनङ्गो मामिव तमप्यनुबध्नाति। यत्सत्यमेतेन मे संतापयताप्यंशेन दर्शितानुकूलता। यदि च सत्यमेव तस्येदृशी दशा वर्तते, ततः किमिव नोपकृतमनेन। किं वा नोपपादितम्। को वानेनापरः समानो बन्धुः। कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्नेऽपि वितथा भारती प्रशान्ताकृतेरस्माद्वदनान्निष्क्रामति। इत्थंभूते किं मयापि प्रतिपत्तव्यम्" इत्येवं विचारयन्तीमेव प्रविश्य ससंभ्रमा प्रतीहारी मामकथयत्—'भर्तृदारिके, त्वमस्वस्थशरीरेति परिजनादुपलभ्य महादेवी प्राप्ता' इति। तच्च श्रुत्वा कपिञ्जलो महाजनसंमर्दभीरुः सत्वरमुत्थाय, 'राजपुत्रि, महानयमुपस्थितः कालातिपातः। भगवांश्च भुवनत्रयचूडामणिरस्तमयमुपगच्छति दिवसकरः। तद्गच्छामि। सर्वथाभिमतसुहृत्प्राणरक्षादक्षिणार्थमयमुपरचितोऽञ्जलिः। एष मे परमो विभवः' इत्यभिधाय, प्रतिवचनकालमप्रतीक्ष्यैव, पुरोयायिनाम्बायाः परिजनेन सर्वतः संरुद्धे द्वारदेशे कथमप्यवाप्तनिर्गमः प्रययौ। अम्बा तु मत्समीपमागत्य सुचिरं स्थित्वा स्वभवनमयासीत्। तया तु तत्रागत्य किं कृतम्, किमभिहितम्, किमाचेष्टितम्, इति शून्यहृदया सर्वं नालक्षयम्॥

गतायां च तस्याम्, अस्तमुपगते भगवति सवितरि, तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके, किंकर्तव्यतामूढा तामेव तरलिकामपृच्छम्—"अयि तरलिके, कथं न पश्यसि—दृढमाकुलं मे

हृदयम् । अप्रतिपत्तिविह्वलानि चेन्द्रियाणि । न स्वयमण्व कर्तव्यमलमस्मि ज्ञातुम् । उपदिशतु मे भवती, यदत्र सांप्रतम् अयमेवं त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः कपिञ्जलः । यदि तावि तरकन्यकेव विहाय लज्जाम्, उत्सृज्य धैर्यम्, अवमुच्य विनयम अचिन्तयित्वा जनापवादम्, अतिक्रम्य सदाचारम्, उल्लङ्घ शीलम्, अवगणय्य कुलम्, अङ्गीकृत्यायशः, रागान्धवृत्ति अननुज्ञाता पित्रा, अननुमोदिता मात्रा, स्वयमुपगम्य ग्राहया पाणिम् । एवं गुरुजनातिक्रमादधर्मो महान् । अथ धर्मानुरोधाि तरपक्षावलम्बनद्वारेण मृत्युमङ्गीकरोमि, एवमपि प्रथमं तावत्- स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिनस्तत्रभवतः कपिञ्जलस्य प्रणयप्रस भङ्गः । पुनरपरम्—यदि कदाचित्तस्य जनस्य मत्कृतादाशाभङ्ग त्प्राणविपत्तिरुपजायते, तदपि मुनिजनवधजनितं महदेनो भवेत इत्येवमुच्चारयन्त्यामेव मयि, आसन्नचन्द्रोदयजन्मना विरलविरं नालोकेन धूसरतां वासवी दिगयासीत् ॥

ततः शशिकेसरिकरविदार्यमाणतमःकरिकुम्भसंभवेन मुक्त फलक्षोदेनेव धवलतामुपनीयमानं पश्चिमेतरदिन्दुधाम्ना दिगन्त मदृश्यत । शनैः शनैश्चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्दस्मितायाा दशनप्रभे ज्योत्स्ना निष्पतन्ती निशाया मुखशोभामकरोत् । तदनु रसातल द्वनीमवदार्योद्गच्छता शेषफणामण्डलेनेव रजनिकरबिम्बेनाराज रजनी ॥

अथ तं प्रत्यासन्नसमुद्रविद्रुमप्रभापाटलितमिवाभिनवोद रागलोहितं रजनिकरमुदितं विलोकयन्तीम्, अन्धकारितहृदया

ारलिकोत्सङ्गविधृतशरीराम्, मूर्च्छा मां निमीलितलोचनाम-
कार्षीत् । अचिरेण च संभ्रान्ततरलिकोपनीताभिश्चन्दनचर्चाभि-
:तालवृन्तानिलैश्चोपलब्धसंज्ञा, तामेवाकुलाकुलां रुदतीं तरलि-
कामपश्यम् । उन्मीलितलोचनां च मां सा कृतपादप्रणामा बद्धा-
ञ्जलिरवादीत्—'भर्तृदारिके, किं लज्जया गुरुजनापेक्षया वा ।
ासीद । प्रेषय माम् । आनयामि ते हृदयदयितं जनम् । उत्तिष्ठ,
वयं वा तत्र गम्यताम्' इत्येवंवादिनीं ताम् 'उत्तिष्ठ, यथाकथंचि-
ानुद्गतजीविता संभावयामि हृदयदयितं जनम्' इत्यभिदधाना
कथंचिदवलम्ब्य तामेवोदतिष्ठम् । उच्चलितायाश्च मे दुर्निमित्त-
नेवेदकमस्पन्दत दक्षिणं लोचनम् । उपजातशङ्का चाचिन्तयम्—
इदमपरं किमप्युपक्षिप्तं दैवेन' इति ॥

अथ नातिदूरोद्गतेन चन्दनरसनिर्झरनिकरानिव क्षरता
मृतसागरपूरानिवोद्गिरता चन्द्रमण्डलेन प्लाव्यमाने ज्योत्स्नया
ुवनान्तराले, महावराहदंष्ट्रामण्डलनिभेन शशिना क्षीरसागरो-
रादिवोद्ध्रियमाणे महीमण्डले, चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे विलासमय
व प्रीतिमय इव जीवलोके, प्रदोषसमये, गृहीताविविधकुसुम-
ाम्बूलाङ्गरागपटवासचूर्णया तरलिकयानुगम्यमाना, रक्तांशुकेन
ृतशिरोवगुण्ठना, केनचिदात्मीयेनापि परिजनेनानुपलक्ष्यमाणा,
स्मात्प्रासादशिखरादवातरम् ॥

अवतीर्य च प्रमदवनपक्षद्वारेण निर्गत्य तत्कालोचितैरा-
ापैस्तया सह तमुद्देशमभ्युपागमम् । तत्र च मार्गलताकुसुमरजो-
्सरं चरणयुगलं कैलासतटाच्चन्द्रोदयप्रस्नुतचन्द्रकान्तमणिप्रस्रवणे

ालयन्ती, यस्मिन्प्रदेशे स आस्ते, तस्मिन्नेव चास्य सरसः ामे तटे, पुरुषस्येव रुदितध्वनिं विप्रकर्षान्नातिव्यक्तमुपालक्ष- । दक्षिणेक्षणस्फुरणेन च प्रथममेव मनस्याहितशङ्का, तेन रामवदीर्णहृदयेव, किमप्यनिष्टमन्तः कथयतेव विषण्णेनान्त- नना 'तरलिके, किमिदम्' इति सभयमभिदधाना वेपमान- ायष्टिः, तदभिमुखमतित्वरितमगच्छम् ॥

अथ निशीथप्रभावाद्दूरादेव विभाव्यमानस्वरमुन्मुक्तार्त- म् "हा हतोऽस्मि । हा दग्धोऽस्मि । हा वञ्चितोऽस्मि । हा मेदमापतितम् । उत्सन्नोऽस्मि । दुरात्मन् मदनपिशाच पाप ्ण, किमिदमकृत्यमनुष्ठितम् । आः पापे दुष्कृतकारिणि दुर्वि- महाश्वेते, किमनेन तेऽपकृतम् । आः पाप दुश्चरित चन्द्र- डाल, कृतार्थोऽसीदानीम् । अपगतदाक्षिण्य दक्षिणानिलहतक, ्स्ते मनोरथाः; कृतं कर्तव्यम्; वहेदानीं यथेष्टम् । हा वन् श्वेतकेतो पुत्रवत्सल, न वेत्सि मुषितमात्मानम् । हा , निष्परिग्रहोऽसि । हा तपः, निराश्रयमसि । हा सरस्वति, ावासि । हा सत्य, अनाथमसि । हा सुरलोक, शून्योऽसि । ा, प्रतिपालय माम् । अहमपि भवन्तमनुयास्यामि । न ोमि भवता विना क्षणमप्यवस्थातुमेकाकी । कथमपरिचित दृष्टपूर्व इवाद्य मामेकपदे उत्सृज्य प्रयासि । कुतस्तवेयमति- ्रता । कथय त्वत् ऋते क गच्छामि । कं याचे । कं शरण- मि । अन्धोऽस्मि संवृत्तः । शून्या मे दिशो जाताः । निरर्थकं वेतम् । अप्रयोजनं तपः । निःसुखाश्च लोकाः । केन सह

परिभ्रमामि । कमालपामि । उत्तिष्ठ, देहि मे प्रतिवचनम् । क तन्ममोपरि सुहृत्प्रेम ? क सा स्मितपूर्वाभिभाषिता ?" इत्येतानि चान्यानि च विलपन्तं कपिञ्जलमश्रौषम् ॥

तच्च श्रुत्वा, पतितैरिव प्राणैर्दूरादेव मुक्तैकताराक्रन्दा, सरस्तीरलतासक्तित्रुट्यमानांशुकोत्तरीया, यथाशक्ति त्वरितैरज्ञातसमविषमभूमिभागविन्यस्तैः पादप्रक्षेपैः प्रस्खलन्ती पदे पदे, केनाप्युत्क्षिप्य नीयमानेव तं प्रदेशं गत्वा, सरस्तीरसमीपवर्तिनि शशिमणिशिलातले विरचितं मृणालमयं शयनमधिशयानम्, अतिनिस्पन्दतया मत्पदशब्दमिवाकर्णयन्तम्, मनःक्षोभप्रायश्चित्तप्राणायामावस्थितमिव, 'मत्तः प्रियतरस्तवापरो जनो जातः' इति कुपितेनेव जीवितेन परित्यक्तम्, 'कठिनहृदये, दर्शनमात्रकेणापि न पुनरनुगृहीतोऽयमनुगतो जनः' इति सप्रणयं मामुपालभमानमिव चक्षुषा, किंचिद्विवृताधरतया जीवितमपहर्तुमन्तःप्रविष्टैरिवेन्दुकिरणैर्निर्गच्छद्भिर्दशनांशुभिर्धवलितपुरोभागम्, मन्मथव्यथाविघटमानहृदयनिहितेन वामेन पाणिना 'प्रसीद, प्राणैः समं प्राणसमे, न गन्तव्यम्' इति हृदयस्थितां मामिव धारयन्तम्, अन्तिकस्थितेन चाचिरोद्गतजीवितमार्गमिवोद्ग्रीवेण विलोकयता तपःसुहृदा कमण्डलुना समुपेतम्, कपिञ्जलेन मद्दर्शनात् 'अब्रह्मण्यम्' इत्यूर्ध्वहस्तेन द्विगुणीभूतबाष्पोद्गमेनाक्रोशता कण्ठे परिष्वक्तम्, तत्क्षणविगतजीवितं तमहं पापकारिणी मन्दभाग्या महाभागमद्राक्षम् ॥

उद्भूतमूर्च्छान्धकारा च पातालतलमिवावतीर्णा, तदा

'काहमगमम्, किमकरवम्, किं व्यलपम्' इति सर्वमेव नाज्ञासिषम्। असवश्च मे तस्मिन्क्षणे किमतिकठिनतयास्य मूढहृदयस्य, किमनेकदुःखसहस्रसहिष्णुतया हतशरीरकस्य, किं विहिततया दीर्घशोकस्य, किं भाजनतया जन्मान्तरोपात्तस्य दुष्कृतस्य, किं दुःखदाननिपुणतया दग्धदैवस्य, किमेकान्तवामतया दुरात्मनो मन्मथहतकस्य, केन हेतुना, नोद्गच्छन्ति स्म, तदपि न ज्ञातवती। केवलमतिचिराल्लब्धचेतना दुःखभागिनी, वह्नाविव पतितमसह्यशोकदह्यमानमात्मानमवनौ विचेष्टमानमपश्यम् । अश्रद्दधाना चासंभावनीयं तत्तस्य मरणम् आत्मनश्च जीवितम्, उत्थाय 'हा हा किमिदमुपनतम्' इति मुक्तार्तनादा, 'हा अम्ब, हा तात, हा सख्यः' इति व्याहरन्ती, "हा नाथ जीवितनिबन्धन, आचक्ष्व—क मामेकाकिनीमशरणाम् अकरुण, विमुच्य यासि । पृच्छ तरलिकां त्वत्कृते मया यानुभूतावस्था । युगसहस्रायमाणः कृच्छ्रेण नीतो दिवसः। प्रसीद । सकृदप्यालप । दर्शय भक्तवत्सलताम्। ईषदपि विलोकय। पूरय मे मनोरथम्। आर्तास्मि। भक्तास्मि । अनुरक्तास्मि । अनाथास्मि । बालास्मि । अगतिकास्मि । दुःखितास्मि। अनन्यशरणास्मि । मदनपरिभूतास्मि किमिति न करोषि दयाम् । कथय, किमपराद्धम् । किं वा नानुष्ठितं मया। कस्यां वा नाज्ञायामादृतम्। कस्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरतम् । येन कुपितो दासजनमकारणात्परित्यज्य व्रजन्न बिभेषि कौलीनात् । अलीकानुरागप्रतारणकुशलया किं वा मया वामया पापया, याहमद्यापि प्राणिमि। हा, हतास्मि मन्दभागिनी

कथं न त्वं ज्ञातः, न विनयः, न बन्धुवर्गः, न परलोकः। धिङ्मां दुष्कृतकारिणीम्, यस्याः कृते तवेयमीदृशी दशा वर्तते। नास्ति मत्सदृशी नृशंसहृदया, याहमेवंविधं भवन्तमुत्सृज्य गृहं गतवती। किं मे गृहेण, किमम्बया, किं वा तातेन, किं बन्धुभिः, किं परिजनेन। हा, कमुपयामि शरणम्। अयि दैव, दर्शय दयाम्। विज्ञापयामि त्वाम्। देहि दयितदक्षिणाम्। भगवति भवितव्यते, कुरु कृपाम्। पाहि वनितामनाथाम्। भगवत्यो वनदेवताः, प्रसीदत, प्रयच्छतास्य प्राणान्। अव वसुंधरे। सकललोकानुग्रहजननि रजनि, किमर्थं नानुकम्पसे। तात कैलास, शरणागतास्मि ते। दर्शय दयालुताम्" इत्येतानि चान्यानि च व्याक्रोशन्ती, कियद्वा स्मरामि, ग्रहगृहीतेवोन्मत्तेव व्यलपम्॥

उपर्युपरि पतितनयनजलधारानिकरच्छलेन विलीयमानेव, तज्जीवितायेवात्ममरणाय स्पृहयन्ती, करतलेन कपोलयोर्ललाटे अंसयोर्हृदये च परामृशन्ती, 'पुण्डरीक, निष्ठुरोऽसि। एवमप्यार्तां न गणयसि माम्' इत्युपालभमाना, मुहुर्मुहुरेनमन्वनयम्। मुहुर्मुहुः कण्ठे गृहीत्वा व्याक्रोशम्। 'अयि भगवन्, प्रसीद, प्रत्युज्जीवयैनम्' इति मुहुर्मुहुः कपिञ्जलस्य पादयोरपतम्। मुहुर्मुहुश्च तरलिकां कण्ठे गृहीत्वा प्रारुदम्" इत्येवमात्मवृत्तान्तमावेदयन्त्या एव तस्याः समतिक्रान्तं कथमप्यतिकष्टमवस्थान्तरमनुभवन्त्या इव चेतनां जहार मूर्च्छा। वेगान्निपतन्तीं च शिलातले तां ससंभ्रमं प्रसारितकरः परिजन इव जातपीडश्चन्द्रापीडो विधृतवान्। अश्रुजलार्द्रेण च तदीयेनैवोत्तरीयवल्कलप्रान्तेन शनैः

शनैर्वीजयन्, संज्ञां ग्राहितवान् । उपजातकारुण्यश्च बाष्पसलिलोत्पीडेन प्रक्षाल्यमानकपोलयुगलो लब्धचेतनामवादीत्—"भगवति, मया पापेन तवायं पुनरभिनवतामुपनीतः शोकः, येनेदृशीं दशामुपनीतासि । तदलमनया कथया । संह्रियतामियम् । अहमप्यसमर्थः श्रोतुम् । अतिक्रान्तान्यपि हि संकीर्त्यमानानि प्रियजनविश्वासवचनान्यनुभवसमां वेदनामुपजनयन्ति सुहृज्जनस्य दुःखानि । तन्नार्हसि कथं कथमपि विधृतानिमान् सुलभानसून्पुनः पुनः स्मरणशोकानलेन्धनतामुपनेतुम्" इति ॥

एवमुक्ता दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य, बाष्पायमाणलोचना सनिर्वेदमवादीत्—"राजपुत्र, या तदा तस्यामतिदारुणायां हतनिशायामेभिरतिनृशंसैरसुभिर्न परित्यक्ता, ते मामिदानीं परित्यजन्तीति दूरापेतम् । नूनमपुण्योपहतायाः पापाया मम भगवानन्तकोऽपि परिहरति दर्शनम् । कुतश्च मे कठिनहृदयाया शोकः। सर्वमिदमलीकमस्य दुरात्मनः शठहृदयस्य। सर्वथाहमनेन त्यक्तत्रपेण निरपत्रपाणामग्रेसरी कृता। यया वज्रमय्येवेदमनुभूतम्, तस्याः का गणना कथनं प्रति । किं वा परमतः कष्टतरमाख्येयमन्यद्भविष्यति, यन्न शक्यते श्रोतुमाख्यातुं वा । केवलमस्य वज्रपातस्यानन्तरमाश्चर्यं यदभूत्, तदावेदयामि । आत्मनश्च प्राणधारणकारणलव इवाव्यक्तो यः समुत्पन्नः, तं च कथयामि । यया दुराशामृगतृष्णिकया गृहीताहमिदमुपरतकल्पं परकीयमिव भारभूतमप्रयोजनमकृतज्ञं च हतशरीरं वहामि । तदलं श्रूयताम् ततश्च तथाभूते तस्मिन्नवस्थान्तरे, मरणैकनिश्चया तत्तद्बहु विलप्य

तरलिकामब्रवम्—'अयि उत्तिष्ठ, निष्ठुरहृदये, कियद्रोदिषि। काष्ठान्याहृत्य विरचय चिताम्। अनुसरामि जीवितेश्वरम्' इति॥

अत्रान्तरे, झटिति चन्द्रमण्डलाविनिर्गतो गगनादवतीर्य, धवलदुकूलपल्लवकल्पितोष्णीषग्रन्थिः, कुमुदधवलदेहः, महाप्रमाणः पुरुषो महापुरुषलक्षणोपेतो दिव्याकृतिः, बाहुभ्यां मृणालधवलाङ्गुलिभ्यामतिशीतलस्पर्शाभ्यां तमुपरतमुत्क्षिपन्, दुन्दुभिनादगम्भीरेण स्वरेण 'वत्से महाश्वेते, न परित्याज्यास्त्वया प्राणाः। पुनरपि तवानेन सह भविष्यति समागमः' इत्येवमाहृतः पितेवाभिधाय, सहैवानेन गगनतलमुदपतत्। अहं तु तेन व्यतिकरेण सभया सविस्मया सकौतुका चोन्मुखी 'किमिदम्' इति कपिञ्जलमपृच्छम्। असौ तु ससंभ्रममदत्त्वैवोत्तरमुदतिष्ठत्। 'दुरात्मन्, क्व मे वयस्यमपहृत्य गच्छसि' इत्यभिधाय, उन्मुखः संजातकोपो बध्नन् सवेगमुत्तरीयवल्कलेन परिकरम्, उत्पतन्तं तमेवानुसरन्नन्तरिक्षमुदगात्। पश्यन्त्या एव च मे सर्व एव ते तारागणमध्यमविशन्॥

मम तु तेन द्वितीयेनेव प्रियतममरणेन कपिञ्जलगमनेन द्विगुणीकृतशोकायाः, सुतरामदीर्यत हृदयम्। किंकर्तव्यतामूढा च तरलिकामब्रवम्—'अयि, न जानासि?—किमेतत्' इति। सा तु तदवलोक्य, स्त्रीस्वभावकातरा, तस्मिन्क्षणे शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता, वेपमानाङ्गयष्टिः, मम मरणशङ्कया च वराकी विषण्णहृदया सकरुणमवादीत्—"भर्तृदारिके, न जानामि पापकारिणी। किं तु महदिदमाश्चर्यम्। अमानुषाकृति-

ऽेष पुरुषः । समाश्वासिता चानेन गच्छता सानुकम्पं पित्रे
भर्तृदारिका । प्रायेण चैवंविधा दिव्याः स्वप्नेऽप्यविसंवादिन्यं
भवन्त्याकृतयः । किमुत साक्षात् । न चाल्पमपि विचारयन्त
कारणमस्य मिथ्याभिधाने पश्यामि । अतो युक्तं विचार्यात्मान
मस्मात्प्राणपरित्यागव्यवसायान्निवर्तयितुम् । अतिमहत्खल्विदम
श्वासस्थानमस्यामवस्थायाम् । अपि च तमनुसरन्गत एव कपिञ्जलः
तस्माच्च 'कुतोऽयम्? को वायम्? किमर्थं वानेनायमपगतासु
रुत्क्षिप्य नीतः? क्व वा नीतः? कस्माच्चासंभावनीयेनामुना पुन
समागमाशाप्रदानेन भर्तृदारिका समाश्वासिता?' इति सर्वमु
लभ्य, जीवितं वा मरणं वा समाचरिष्यसि । अदुर्लभं हि मरण
मध्यवसितम् । पश्चादप्येतद्भविष्यति । न च जीवन्कपिञ्जल
भर्तृदारिकामदृष्ट्वा स्थास्यति । तेन तत्प्रत्यागमनकालावधयोऽपि
तावद्ध्रियन्ताममी प्राणाः" इत्यभिदधाना पादयोर्मे न्यपतत् । अ
तु सकललोकदुर्लङ्घतया जीविततृष्णायाः, क्षुद्रतया च स्त्रीस्वभा
वस्य, तया च तद्वचनोपनीतया दुराशामृगतृष्णिकया, कपिञ्जल
प्रत्यागमनकाङ्क्षया च, तस्मिन्काले तदेव युक्तं मन्यमाना, नोत्सृष्ट
वती जीवितम् । आशया हि किमिव न क्रियते । तां च पा
कारिणीं कालरात्रिप्रतिमां वर्षसहस्रायमाणां नरकमयीमिवाग्नि
मयीमिव उत्सन्ननिद्रा, तथैव क्षितितले विचेष्टमाना, तस्मिन्ने
सरस्तीरे तरलिकाद्वितीया क्षपां क्षपितवती ॥

प्रत्युषसि तूत्थाय तस्मिन्नेव सरसि स्नात्वा, कृतनिश्चय
तत्प्रीत्या तमेव कमण्डलुमादाय, तान्येव च वल्कलानि ताम

चाक्षमालां गृहीत्वा, बुद्ध्वा निःसारतां संसारस्य, दृष्ट्वा च निष्ठुरतां दैवस्य, चिन्तयित्वा चातिबहुलदुःखतां स्नेहस्य, अवधार्य चाकाण्डभङ्गुरतां सर्वसुखानाम्, अविगणय्य तातमम्बां च, परित्यज्य सह परिजनेन सकलबन्धुवर्गम्, निवर्त्य विषयसुखेभ्यो मनः, संयम्येन्द्रियाणि, गृहीतब्रह्मचर्या, तस्य जनस्याश्रुमोक्षमात्रेण किल कृतज्ञतां दर्शयन्ती, तदनुरागकृशमिदमपुण्यबहुलमस्तमितलज्जममङ्गलभूतमनेकक्लेशायाससहस्रनिवासं दग्धशरीरकं बहुविधैर्नियमशतैः शोषयन्ती, वन्यैश्च फलमूलवारिभिर्वर्तमाना, त्रिसंध्यमत्र सरसि स्नानमुपस्पृशन्ती शरणार्थिनी प्रतिदिनमर्चयन्ती देवमनाथशरणं त्र्यम्बकम्, अस्यामेव गुहायां तरलिकया सह दीर्घशोकमनुभवन्ती चिरमवसम्। साहमेवंविधा पापकारिणी, निर्लक्षणा, निर्लज्जा, निःस्नेहा च, नृशंसा च, गर्हणीया, निष्प्रयोजनोत्पन्ना, निष्फलजीविता, निरवलम्बना, निःसुखा च। किं मया दृष्टया पृष्टया वा कृतब्राह्मणवधमहापातकया करोति महाभागः" इत्युक्त्वा पाण्डुना वल्कलोपान्तेन शशिनमिव शरन्मेघशकलेनाच्छाद्य वदनम्, दुर्निवारबाष्पवेगमपारयन्ती निवारयितुम्, उन्मुक्तकण्ठमतिचिरमुच्चैः प्रारोदीत्॥

चन्द्रापीडस्तु प्रथममेव तस्या रूपेण, विनयेन, दाक्षिण्येन, मधुरालापतया, निःसङ्गतया च, अतितपस्वितया च, शुचितया च, उपारूढगौरवोऽभूत्। तदानीं तु तेनापरेण दर्शितसद्भावेन स्ववृत्तान्तकथनेन तया च कृतज्ञतया हृतहृदयः सुतरामारोपितप्रीतिरभवत्। आर्द्रीकृतहृदयश्च शनैःशनैरेनामभाषत—"भगवति,

क्लेशभीरुरकृतज्ञः सुखासङ्गलुब्धो लोकः, स्नेहसदृशं कर्मानुष्ठातुम शक्तः, निष्फलेनाश्रुपातमात्रेण स्नेहमुपदर्शयन् रोदिति । त्वया तु कर्मणैव सर्वमाचरन्त्या किमिव न प्रेमोचितमाचेष्टितम्, ये रोदिषि। तदर्थं च जन्मनः प्रभृति समुपचितपरिचयः प्रेयानसंस्तु इव परित्यक्तो बान्धवजनः । संनिहिता अपि तृणावज्ञयावधी रिता विषयाः । मुक्तान्यतिशयितशुनासीरसमृद्धीन्यैश्वर्यसुखानि मृणालिनीवातितनीयस्यपि नितरां तनिमानमनुचितैः संक्लेशैरुप नीता तनुः । गृहीतं ब्रह्मचर्यम् । आयोजितस्तपसि महत्यात्मा वनिताजनदुष्करमप्यङ्गीकृतमरण्यावस्थानम् । अपि चानायासे नैवात्मा दुःखाभिहतैः परित्यज्यते । महीयसा तु यत्नेन गरीयसि क्लेशे निक्षिप्यते केवलम् । यदेतदनुमरणं नाम, तदतिनिष्फलम् अविद्वज्जनाचरित एष मार्गः । मोहविलसितमेतत् । अज्ञानपद्ध तिरियम् । रभसाचरितमिदम् । क्षुद्रदृष्टिरेषा । मौर्ख्यस्खलित मिदम्, यदुपरते पितरि भ्रातरि सुहृदि भर्तरि वा प्राणा परित्यज्यन्ते । स्वयं चेन्न जहति, न परित्याज्याः । अत्र हि विचार्यमाणे स्वार्थ एव प्राणपरित्यागोऽयमसह्यशोकवेदनाप्रतीकार त्वादात्मनः । उपरतस्य तु न कमपि गुणमावहति । न तावत्त स्यायं प्रत्युज्जीवनोपायः । न धर्मोपचयकारणम् । न शुभलोको पार्जनहेतुः । न निरयपातप्रतीकारः । न दर्शनोपायः । न परस्पर समागमनिमित्तम् । अन्यामेव स्वकर्मफलपरिपाकोपचितामसाव वशो नीयते कर्मभूमिम् । असावप्यात्मघातिनः केवलमेनस

नश्च। मृतस्तु नोभयस्यापि। स्मर तावत्—प्रियामेकपत्नीं रतिं भर्तरि मकरकेतौ सकलाबलाजनहृदयहारिणि हरनयनहुताशनदग्धेऽप्यविरहितामसुभिः, उत्तरां च विराटदुहितरं बालां बालशशिनीव नयनानन्दहेतौ विनयवति विक्रान्ते च पञ्चत्वमभिमन्यावुपगतेऽपि धृतदेहाम् ॥

प्रोन्मुच्येतापि जीवितम्, संदिग्धोऽप्यस्य समागमो यदि स्यात्। भगवत्या तु ततः पुनः स्वयमेव समागमसरस्वती समाकर्णिता। अनुभवे च को विकल्पः। कथं च तादृशानामप्राकृताकृतीनां महात्मनामवितथगिरां गरीयसापि कारणेन गिरिं वैतथ्यमास्पदं कुर्यात्। उपरतेन च सह जीवन्त्याः कीदृशी समागतिः। अतो निःसंशयमसावुपजातकारुण्यो महात्मा पुनः प्रत्युज्जीवनार्थमेवैनमुत्क्षिप्य सुरलोकं नीतवान्। अचिन्त्यो हि महात्मनां प्रभावः। बहुप्रकाराश्च संसारवृत्तयः। चित्रं च दैवम्। आश्चर्यातिशययुक्ताश्च तपःसिद्धयः। अनेकविधाश्च कर्मणां शक्तयः। अपि च सुनिपुणमपि विमृशद्भिः किमिवान्यत्तदपहरणे कारणमाशङ्क्यते जीवितप्रदानात् ऋते। न चासंभाव्यमिदमवगन्तव्यं भगवत्या। चिरप्रवृत्त एष पन्थाः। तथा हि—अर्जुनमश्वमेधतुरगानुसारिणम् आत्मजेन बभ्रुवाहननाम्ना समरशिरसि शरापहृतप्राणम्, उलूपी नाम नागकन्यका सोच्छ्वासमकरोत्। अभिमन्युतनयं च परीक्षितमश्वत्थामास्त्रपावकपरिप्लुष्टम् उदरादुपरतमेव निर्गतम्, उत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसून्प्रापितवान्। अत्रापि कथंचिदेवमेव भविष्यति। तथापि

किं क्रियते । क उपालभ्यते । प्रभवति हि भगवान्विधिः बलवती च नियतिः । आत्मेच्छया न शक्यमुच्छ्वसितुमपि अतिपिशुनानि चास्यैकान्तनिष्ठुरस्य दैवहतकस्य विलसितानि न क्षमन्ते दीर्घकालमव्याजरमणीयं प्रेम । प्रायेण च निसर्गत एवानायतस्वभावभङ्गुराणि सुखानि । आयतस्वभावानि च दुःखानि । तथा हि—कथमप्येकस्मिञ्जन्मनि समागमः, जन्मान्तरसहस्राणि च विरहः प्राणिनाम् । अतो नार्हस्यनिन्द्यमात्मानं निन्दितुम् । आपतन्ति हि संसारपथमतिगहनमवतीर्णानामेते वृत्तान्ताः । धीरा हि तरन्त्यापदम्" इत्येवंविधैरन्यैश्च मृदुभिरुप सान्त्वनैः संस्थाप्य ताम्, पुनरपि निर्झरजलेनाञ्जलिपुटोपनीतेन अनिच्छन्तीमपि बलात्प्रक्षालितमुखीमकारयत् ॥

अत्रान्तरे च श्रुतमहाश्वेतावृत्तान्तोपजातशोक इव समुत्सृष्ट दिवसव्यापारो रविरपि भगवानधोमुखतामयासीत् । अथ क्षीणे दिवसे, महाश्वेता मन्दं मन्दमुत्थाय, भगवतीमुपास्य पश्चिमां संध्याम्, कमण्डलुजलेन प्रक्षालितचरणा, वल्कलशयनीये सखेदमुष्णं च निःश्वस्य निषसाद । चन्द्रापीडोऽप्युत्थाय कृतसंध्याप्रणामः, तस्मिन्द्वितीये शिलातले मृदुभिर्लतापल्लवैः शय्यामकल्पयत् उपविष्टश्च तस्याम्, पुनःपुनस्तमेव मनसा महाश्वेतावृत्तान्तमभावयत् । पुनः पप्रच्छ चैनाम्—'भगवति, सा तव परिचारिका वनवासव्यसनमित्रं दुःखसब्रह्मचारिणी तरलिका क गता' इति

अथ साकथयत्—"महाभाग, यत्तन्मया कथितममृतसंभवमप्सरसां कुलम्, तस्मान्मदिरेति नाम्ना मदिरायतेक्षणा

कन्यकाभूत्। तस्याश्चासौ देवश्चित्ररथः पाणिमग्रहीत्। तयोश्च दुहितृरत्नमुदपादि कादम्बरीति नाम्ना। सा च मे जन्मनः प्रभृति एकासनशयनपानाशना परं प्रेमस्थानमखिलविस्रम्भधाम द्वितीयमिव हृदयं बालमित्रम्। एकत्र तया मया च नृत्यगीतादिकलासु कृताः परिचयाः। शिशुजनोचिताभिश्च क्रीडाभिरनियन्त्रणनिर्भरमपनीतो बालभावः। सा चामुनैव मदीयेन हतवृत्तान्तेन समुपजातशोका निश्चयमकार्षीत्—'नाहं कथंचिदपि सशोकायां महाश्वेतायाम्, आत्मनः पाणिं ग्राहयिष्यामि' इति। सखीजनस्य पुरतः सशपथमभिहितवती च—'यदि कथमपि मामनिच्छन्तीमपि बलात्तातः कदाचित्कस्मैचिद्दातुमिच्छति, तदाहमनशनेन वा हुताशनेन वा रज्ज्वा वा विषेण वा नियतमात्मानमुत्स्रक्ष्यामि' इति। सर्वं च तदात्मदुहितुर्निश्चलभाषितं कर्णपरंपरया गन्धर्वराजश्चित्ररथः स्वयमश्रृणोत्। गच्छति च काले, समुपारूढनिर्भरयौवनामालोक्य स ताम्, बलवदुपतापपरवशः क्षणमपि न धृतिमवालम्बत। एकापत्यतया च अतिप्रियतया च न शक्तः किंचिदपि तामभिधातुम्, अपश्यंश्चान्यदुपायान्तरम्, 'इदमत्र प्राप्तकालम्' इति मत्वा, तया महादेव्या मदिरया सहावधार्य, क्षीरोदनामानं कञ्चुकिनम् 'वत्से महाश्वेते, त्वद्व्यतिरेकेणैव दग्धहृदयानामिदमपरमस्माकमुपस्थितम्। इदानीं तु कादम्बरीमनुनेतुं त्वं शरणम्' इति संदिश्य मत्समीपमद्यैव प्रत्युषसि प्रेषितवान्। ततो मया गुरुवचनगौरवेण सखीप्रेम्णा च क्षीरोदेन सार्धं सा तरलिका 'सखि कादम्बरि, किं दुःखितमपि जनम-

तितरां दुःखयसि । जीवन्तीमिच्छसि चेन्माम्, तत्कुरु गुरुव चनमवितथम्' इति संदिश्य विसर्जिता । नातिचिरं गतायां च तस्याम्, अनन्तरमेवेमां भूमिमनुप्राप्तो महाभागः" इत्यभिधा तूष्णीमभवत् ॥

अत्रान्तरे लाञ्छनच्छलेन विडम्बयन्निव शोकानलदग्ध मध्यं महाश्वेताहृदयम्, उद्वहन्निव कुमारवधमहापातकम्, उदगा त्तारकाराजः । क्रमेण चोद्गते शशाङ्कमण्डले, चन्द्रापीडः सुप्तामा लोक्य महाश्वेताम्, पल्लवशयने शनैः शनै समुपाविशत् । 'अस्य वेलायां किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति वैशम्पायनः, किं व वराकी पत्रलेखा, किं वा राजपुत्रलोकः' इति चिन्तयन्नेव निद्रां ययौ ॥

अथ क्षीणायां क्षपायाम्, उषसि संध्यामुपास्य शिलात लोपविष्टायां पवित्राण्यघमर्षणानि जपन्त्यां महाश्वेतायाम्, निर्व र्तितप्राभातिकविधौ चन्द्रापीडे, तरलिका षोडशवर्षवयसा साव ष्टम्भाकृतिना गन्धर्वदारकेण केयूरकनाम्नानुगम्यमाना प्रत्युषस्येव प्रादुरासीत् । आगत्य च 'कोऽयम्' इत्युपजातकुतूहला चन्द्रा पीडं सुचिरमालोक्य, महाश्वेतायाः समीपमुपसृत्य, कृतप्रणाम सविनयमुपाविशत् । अनन्तरं चातिदूरानतेनोत्तमाङ्गेन प्रणम्य केयूरकोऽपि महाश्वेतादृष्टिनिसृष्टं नातिसमीपवर्ति शिलातलं भेजे समुपविष्टश्च तत्र तमदृष्टपूर्वं रूपातिशयं चन्द्रापीडस्य दृष्ट्व विस्मयमापेदे ॥

परिसमाप्तजपा तु महाश्वेता पप्रच्छ तरलिकाम्—'वि

त्वया दृष्टा प्रियसखी कादम्बरी कुशलिनी । करिष्यति वा तदस्मद्वचनम्' इति । अथ सा तरलिका विनयावनतमौलिः, ईषदालम्बितकर्णपाशम् अतिमधुरया गिरा व्यजिज्ञपत्—"भर्तृदारिके, दृष्टा खलु मया भर्तृदारिका कादम्बरी । सर्वतः कुशलिनी । विज्ञापिता च निखिलं भर्तृदुहितुः संदेशम् । आकर्ण्य च यत्तया संततमुक्तस्थूलाश्रुबिन्दुवर्षं रुदित्वा प्रतिसंदिष्टम्, तदेष तयैव विसर्जितः, तस्या एव वीणावाहकः केयूरकः कथयिष्यति" इत्युक्त्वा विरराम । विरतवचसि तस्यां केयूरकोऽब्रवीत्—"भर्तृदारिके महाश्वेते, देवी कादम्बरी दृढदत्तकण्ठग्रहा त्वां विज्ञापयति—'यदियमागत्य मामवदत्तरलिका, तत्कथय, किमयं गुरुजनवचनानुरोधः, किमिदं मच्चित्तपरीक्षणम्, किं गृहनिवासापराधनिपुणोपालम्भः, किं प्रेमविच्छेदाभिलाषः, किं भक्तजनपरित्यागोपायः, किं वा प्रकोपः । जानास्येव मे सहजप्रेमनिस्यन्दनिर्भरं हृदयम् । एवमतिनिष्ठुरं संदिशन्ती कथमासि न लज्जिता । तथा मधुरभाषिणी केनासि शिक्षिता वक्तुमप्रियम् । स्वस्थोऽपि तावत्क इव सहृदयः कनीयस्यवसानविरसे कर्मणीदृशे मतिमुपसर्पयेत् । किमुतातिदुःखाभिहतहृदयोऽस्मद्विधो जनः । सुहृद्दुःखखेदिते हि मनसि कैव सुखाशा, कैव निर्वृतिः, कीदृशा भोगाः, कानि वा हसितानि । येनेदृशीं दशामुपनीता प्रियसखी, कथमतिदारुणं तमहं विषमिवाप्रियकारिणं कामं सकामं कुर्याम् । दिवसकरास्तमयविधुरासु नलिनीषु सहवासपरिचयाच्चक्रवाकयुवतिरपि पतिसमागमसुखानि

परित्यजति । किमुत नार्यः । अपि च, यत्र भर्तृविरहविधुरा परिहृतपरपुरुषदर्शना दिवानिशं निवसति प्रियसखी, कथमिव तन्मम हृदयमपरः प्रविशेज्जनः । यत्र च भर्तृविरहविधुरा तीव्रव्रतकर्शिताङ्गी प्रियसखी महत्कृच्छ्रमनुभवति, तत्राहमवगणय्यैतत्, कथमात्मसुखार्थिनी पाणिं ग्राहयिष्यामि । कथं वा मम सुखं भविष्यति । त्वत्प्रेम्णा चास्मिन्वस्तुनि मया कुमारिकाजनविरुद्धं स्वातन्त्र्यमालम्ब्य अङ्गीकृतमयशः, समवधीरितो विनयः, गुरुवचनमतिक्रान्तम्, न गणितो लोकापवादः, वनिताजनस्य सहजमाभरणमुत्सृष्टा लज्जा । सा, कथय, कथमिव पुनरत्र प्रवर्तते । तदयमञ्जलिरुपरचितः, प्रणामोऽयम्, इदं च पादग्रहणम् । अनुगृहाण माम् । वनमितो गतासि मे जीवितेन सह । मा कृथाः स्वप्नेऽपि पुनरिममर्थं मनसि' इत्यभिधाय तूष्णीमभूत्" इति ॥

महाश्वेता तु तच्छ्रुत्वा, सुचिरं विचार्य, 'गच्छ, स्वयमेवाहमागत्य यथार्हमाचरिष्यामि' इत्युक्त्वा केयूरकं प्राहिणोत् । गते च केयूरके, चन्द्रापीडमुवाच—"राजपुत्र, रमणीयो हेमकूटः । चित्रा च चित्ररथराजधानी । बहुकुतूहलः किंपुरुषविषयः । पेशलो गन्धर्वलोकः । सरलहृदया महानुभावा च कादम्बरी । यदि नातिखेदकरमिव गमनं कलयसि, नावसीदति वा गुरु प्रयोजनम्, अदृष्टचरविषयकुतूहलि वा चेतः, मद्वचनमनुरुध्यते वा भवान्, ततो नार्हसि निष्फलां कर्तुमभ्यर्थनामि-

तत्र दृष्ट्वा च सन्निर्विशेषां कादम्बरीम्, अपनीय तस्याः कुमतिमनोमोहविलसितम्, एकमहो विश्रम्य, श्वोभूते प्रत्यागमिष्यासि। मम हि निष्कारणबान्धवं भवन्तमालोक्यैव दुःखान्धकारभाराक्रान्तेन महतः कालादुच्छ्वसितमिव चेतसा। श्रावयित्वा स्ववृत्तान्तमिमं सह्यतामिव गतः शोकः। दुःखितमपि जनं रमयन्ति सज्जनसमागमाः। परसुखोपपादनपराधीनश्च भवादृशां गुणोदयः" इत्युक्तवतीं च चन्द्रापीडः 'भगवति, दर्शनात्प्रभृति परवानयं जनः। कर्तव्येषु यथेष्टमशङ्किततया नियुज्यताम्' इत्यभिधाय तया सहैवोदचलत्॥

क्रमेण च गत्वा हेमकूटम्, आसाद्य गन्धर्वराजकुलम्, समतीत्य काञ्चनतोरणानि सप्त कक्षान्तराणि, कन्यान्तःपुरद्वारमवाप। महाश्वेतादर्शनप्रधावितेन दूरादेव कृतप्रणामेन कनकवेत्रलताहस्तेन प्रतीहारजनेनोपदिश्यमानमार्गः प्रविश्य, असंख्येयनारीशतसहस्रसंबाधम्, इयत्तां ग्रहीतुमेकत्र त्रैलोक्यस्त्रैणमिव संहतम्, अपुरुषमिव सर्गान्तरम्, अनेककल्पकल्पनार्थमुत्पाद्य स्थापितमिवाङ्गनाकोशम्, शृङ्गारमयमिव सौन्दर्यमयमिव कुतूहलमयमिव कुमारः कुमारीपुराभ्यन्तरं ददर्श॥

यत्र च कन्यकाजनस्य लोचनान्येव कर्णोत्पलानि, निःश्वासा एवाधिवासगन्धयुक्तयः, आलापा एव तन्त्रीनिनादाः, करतलान्येव लीलाकमलानि, निजदेहप्रभैवांशुकावगुण्ठनम्, कोमलाङ्गुलिराग एव चरणालक्तकरसः। यत्र चालक्तकरसोऽपि चरणातिभारः, अवतंसकुसुमधारणमपि श्रमः, सखीदर्शनेष्वकृत

हस्तावलम्बनमुत्थानम् अतिसाहसम्, कुसुमावचयेषु द्वितीयकुसुमग्रहणमप्ययुवतिजनोचितम्, कन्यकाविज्ञानेषु माल्यग्रथनम् असुकुमारजनव्यापारः ॥

तस्य चैवंविधस्य किंचिदभ्यन्तरमतिक्रम्य, इतश्चेतश्च परिभ्रमतः कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य परिजनस्य तांस्तानतिमनोहरानालापान् शृण्वन्नेव, कादम्बरीभवनसमीपमुपययौ ॥

पुलिनायमानम् उपवनलतागलितकुसुमरेणुपटलैः, काञ्चनद्वीपायमानं चम्पकदलोपहारैः, सेवार्थमागतेनोभयत ऊर्ध्वस्थितेन स्त्रीजनेन प्राकारेणेव लावण्यमयेन कृतदीर्घरथ्यामुखाकारं मार्गमद्राक्षीत् । तेन चान्तर्निपतितमाभरणकिरणालोकं संपिण्डितं नदीवेणिकाजलप्रवाहमिव वहन्तमपश्यत् । तन्मध्ये च प्रतिस्रोत इव गत्वा प्रतिहारीमण्डलाधिष्ठितपुरोभागं श्रीमण्डपं ददर्श ॥

तत्र च मध्यभागे, पर्यन्तरचितमण्डलोपविष्टेन अनेकसहस्रसंख्येन परिस्फुरदाभरणसमूहेन कल्पलतानिवहेनेव कन्यकाजनेन परिवृताम्, नीलांशुकप्रच्छदपटप्रावृतस्य नातिमहतः पर्यङ्कस्योपाश्रये धवलोपधानन्यस्तद्विगुणभुजलतावष्टम्भेनावस्थिताम्, निपतितप्रतिबिम्बतयाधस्तान्मणिकुट्टिमेषु नागैरिवापह्रियमाणाम्, उपान्ते च रत्नभित्तिषु दिक्पालैरिव नीयमानाम्, उपरि मणिमण्डपेष्वमरैरिवोत्क्षिप्यमाणाम्, अकृतपुण्यामिव मुञ्चन्तीं बालभावम्, पादाभरणरत्नांशुलेखासंदेहदायिनीभिरतिकोमलतया नखविवरेण वमन्तीभिरिव रुधिरधारावर्षमङ्गुलिभिरुपेताभ्यां विद्रुमरसनदीमिव चरणाभ्यां प्रवर्तयन्तीम्, प्रजापतिकरदृढनि-

ष्पीडितमध्यभागगलितं जघनशिलातलप्रतिघाताल्लावण्यजलस्रोत इव द्विधागतमूरुद्वयं दधानाम्, सर्वतः प्रसारितदीर्घमयूखमण्डलेनेर्ष्यया परपुरुषदर्शनमिव निरुन्धता काञ्चीदाम्ना नितम्बबिम्बस्य विरचितपरिवेषाम्, प्रजापतेः स्पृशतः सौकुमार्यादङ्गुलिमुद्रामिव निमग्नां नाभिमण्डलीमावर्तिनीमुद्वहन्तीम्, नखकिरणविसरवर्षिणा च माणिक्यवलयगौरवश्रमवशात्स्वेदजलधाराजालकमिव मुञ्चता करयुगलेन समुद्भासिताम्, अभिनवयौवनपवनक्षोभितस्य रागसागरस्य तरङ्गाभ्यामिवोद्गताभ्यां विद्रुमलतालोहिताभ्यामधराभ्यां रक्तावदातस्वच्छकान्तिना च मदिरारसपूर्णमाणिक्यशुक्तिसंपुटच्छविना कपोलयुगलेन रतिपरिवादिनीरत्नकोणचारुणा च नासावंशेन गतिप्रसरनिरोधिश्रवणकोपादिव किंचिदारक्तापाङ्गेन लोचनयुगलेन च विराजमानाम्, उन्मदयौवनकुञ्जरमदराजिभ्यां भ्रूलताभ्यां मनःशिलापङ्कलिखितेन च वदनलग्नेन तिलकबिन्दुना विद्योतितललाटपट्टाम्, उत्कृष्टहेमतालीपट्टाभरणमयं कर्णपाशं दोलायमानमरकतमाणिक्यकुण्डलं दधतीम्, पाटलीकृतललाटेन सीमन्तचुम्बिनश्चूडामणेः क्षरतांशुजालेन प्रक्षाल्यमानदीर्घकेशकलापाम्, रजनिजागरखिन्नस्य परिचितचक्रवाकमिथुनस्य स्वप्तुं क्रीडानदिकासु कमलधूलिवालुकाभिर्बालपुलिनानि कारयन्तीम्, आत्मसंवर्धितलताप्रथमकुसुमनिर्गमनिवेदनागतामुद्यानपालीमशेषाभरणदानेन संमानयन्तीम्, उपनीतविविधवनकुसुमफलपूर्णपत्रपुटामविज्ञायमानालापतया हासहेतुं पुनः पुनः क्रीडापर्वतपत्रशबरीमालापयन्तीम्, गौरीमिव श्वेतांशुकरचितोत्तमाङ्गाभरणाम्,

दिनमुखलक्ष्मीमिव भास्वन्मुक्तांशुभिन्नपद्मरागप्रसाधनाम्, कल्प-तरुलतामिव कामफलप्रदाम्, पुरः समीपे संमुखोपविष्टम् 'कोऽसौ ? कस्य वापत्यम् ? किमभिधानो वा ? कीदृशमस्य रूपम् ? कियद्वा वयः ? किमभिधत्ते ? भवता किमभिहितः ? कियच्चिरं दृष्टस्त्वया ? कथं चास्य महाश्वेतया सह परिचय उपजातः ? किमयमत्रागमिष्यति?' इति मुहुर्मुहुश्चन्द्रापीडसंबद्धालापं तद्रूप-वर्णनामुखरं केयूरकं पृच्छन्तीं कादम्बरीं ददर्श ॥

तस्य तु दृष्टकादम्बरीवदनचन्द्रलेखालक्ष्मीकस्य सागरस्ये-वामृतमुल्ललास हृदयम् । आसीच्चास्य मनसि—'शेषेन्द्रियाण्यपि मे वेधसा किमिति लोचनमयान्येव न कृतानि । किं वानेन कृत मवदातं कर्म चक्षुषा, यदनिवारितमेनां पश्यति । अहो चित्र मेतदुत्पादितं वेधसा सर्वरमणीयानामेकं धाम । कुत एते रूपाति शयपरमाणवः समासादिताः । तन्नूनमेनामुत्पादयतो विधेः कर तलपरामर्शक्लेशेन ये विगलिता लोचनयुगलादश्रुबिन्दवः, तेभ्य एतानि जगति कुमुदकमलकुवलयसौगन्धिकवनान्युत्पन्नानि' इत्येवं चिन्तयत एवास्य तस्या नयनयुगले निपपात चक्षुः । तदा तस्या अपि 'नूनमयं स केयूरकेणावेदितः' इति चिन्तयन्त्या रूपातिशय विलोकनविस्मयस्मेरं निश्चलनिबद्धलक्षं चक्षुस्तस्मिन्सुचिरं पपात दृष्ट्वा च प्रथमं रोमोद्गमः, ततो भूषणरवः, तदनु कादम्बरी समुत्तस्थौ । अथ तस्याः कुसुमायुध एव स्वेदमजनयत्; ससंभ्र मोत्थानश्रमोऽपदेशोऽभवत् । ऊरुकम्प एव गतिं रुरोध; नूपुर रवाकृष्टहंसमण्डलमपयशो लेभे । निश्वासप्रवृत्तिरेवांशुकं च

चकार, चामरानिलो निमित्ततां ययौ। आनन्द एवाश्रुजलमपातयत्; चलितकर्णावतंसकुसुमरजो व्याज आसीत्। लज्जैव वक्तुं न ददौ; मुखकमलपरिमलागतालिबृन्दं द्वारतामगात्॥

कादम्बरी तु कृच्छ्रादिव दत्तकतिपयपदा महाश्वेतां स्नेहनिर्भरं चिरदर्शनजातोत्कण्ठां सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह। महाश्वेतापि दृढतरदत्तकण्ठग्रहा तामवादीत्—"सखि कादम्बरि, भारते वर्षे राजा रक्षितप्रजापीडस्तारापीडो नाम। तस्यायं निजभुजशिलास्तम्भविश्रान्तविश्वविश्वंभरापीडश्चन्द्रापीडो नाम सूनुर्दिग्विजयप्रसङ्गेनानुगतो भूमिमिमाम्। एष च दर्शनात्प्रभृति प्रकृत्या मे निष्कारणबन्धुतां गतः। परित्यक्तसकलसङ्गनिष्ठुरामपि मे सविशेषैः स्वभावसरलैर्गुणैराकृष्य चित्तवृत्तिं वर्तते। दुर्लभो हि दाक्षिण्यपरवशो निर्निमित्तमित्रमकृत्रिमहृदयो विदग्धजनः। यतो दृष्ट्वेममहमिव त्वमपि निर्माणकौशलं प्रजापतेः, निःसपत्नतां च रूपस्य, स्थानाभिनिवेशित्वं च लक्ष्म्याः, सद्वृत्ततासुखं च पृथिव्याः, सुरलोकातिरिक्ततां च मर्त्यलोकस्य, सफलतां च मानुषीलोचनानाम्, एकस्थानसमागमं च सर्वकलानां ज्ञास्यसीति बलादानीतोऽयम्। कथिता चास्य मया बहुप्रकारं प्रियसखी। तदपूर्वदर्शनोऽयमिति विमुच्य लज्जाम्, अनुपजातपरिचय इत्युत्सृज्याविस्रम्भताम्, अविज्ञातशील इत्यपहाय शङ्काम्, यथा मयि, तथात्रापि वर्तितव्यम्। एष ते मित्रं च, बान्धवश्च, परिजनश्च" इत्यावेदिते तया, चन्द्रापीडः प्रणाममकरोत्॥

कादम्बरी तु सविभ्रमकृतप्रणामा महाश्वेतया सह पर्यङ्के

निषसाद । ससंभ्रमं परिजनोपनीतायां च हेमपादाङ्कि
पीठिकायां चन्द्रापीडः समुपाविशत् । महाश्वेतानुरोधेन च
दितकादम्बरीचित्ताभिप्रायाः संवृतमुखन्यस्तहस्तदत्तशब्दनिव
संज्ञाः प्रतिहार्यो वेणुरवान्वीणाघोषान्गीतध्वनीन्मागधीजयश
सर्वतो निवारयांचक्रुः । त्वरितपरिजनोपनीतेन च सलिलेन
म्बरी स्वयमुत्थाय महाश्वेतायाश्चरणौ प्रक्षाल्य, उत्तरीयांशुके
ज्य, पुनः पर्यङ्कमारुरोह । चन्द्रापीडस्यापि कादम्बर्याः सखी
नुरूपा जीवितनिर्विशेषा सर्वविस्रम्भभूमिर्मदलेखेति नाम्ना व
निच्छतोऽपि प्रक्षालितवती चरणौ । महाश्वेता तु कर्णाभरण
वर्षिण्यंसदेशे सप्रेम पाणिना स्पृशन्ती, चामरपवनविधुति
चालकवल्लरीमनुष्वजमाना कदम्बरीमनामयं पप्रच्छ ।
सखीप्रेम्णा गृहनिवासेन कृतापराधेवानामयेनैव लज्
कृच्छ्रादिव कुशलमाचचक्षे । मुहूर्तापगमे च ताम्बूलदा
महाश्वेता तामभाषत—'सखि कादम्बरि, संप्रतिपन्नमेव
भिरस्माभिरयमभिनवागतश्चन्द्रापीड आराधनीयः । तदस्मै
दीयताम्' इत्युक्ता च किंचिद्विवर्तितावनमितमुखी शनैरव्य
'प्रियसखि, लज्जेऽहमनुपजातपरिचया प्रागल्भ्येनानेन ।
त्वमेवास्मै प्रयच्छ' इत्युवाच सा ताम् । पुनः पुनरभिधी
च तया कथमपि ग्राम्येव चिराद्दानाभिमुखं मनश्चक्रे । मह
मुखादनाकृष्टदृष्टिरेव साध्वसपरवशा पतामीति लग्
कृतप्रयत्ना प्रसारयामास ताम्बूलगर्भं हस्तपल्लवम् । चन्
स्तु जयकुञ्जरकुम्भस्थलास्फालनसंक्रान्तसिन्दूरमिव स्वभाव

प्रसारितवान्पाणिम् । तत्र च सा तेनानिबद्धलक्षशून्यप्रसारितेन हस्तेन स्वेदसलिलपातपूर्वकम् 'गृह्यतामयं मन्मथेन दत्तो दासजनः' इत्यात्मानमिव प्रतिग्राहयन्ती ताम्बूलमदात् । गृहीत्वा चापरं ताम्बूलं महाश्वेतायै प्रायच्छत् ॥

अथ सहसैव त्वरितगतिः, त्रिवर्णरागमिन्द्रायुधमिव कुण्डलीकृतं कण्ठेन वहता मन्थरगतेन शुकेनानुबध्यमाना, शारिका सक्रोधमवादीत्—"भर्तृदारिके कादम्बरि, कस्मान्न निवारयस्येनमलीकसुभगाभिमानिनमतिदुर्विनीतं मामनुबध्नन्तं विहङ्गापशदम् । यदि मामनेन परिभूयमानामुपेक्षसे, ततोऽहं नियतमात्मानमुत्सृजामि । सत्यं शपामि ते पादपङ्कजस्पर्शेन" इत्येवमभिहिता तया कादम्बरी स्मितमकरोत् । अविदितवृत्तान्ता तु महाश्वेता 'किमियं वदति' इति मदलेखां पप्रच्छ । सा चाकथयत्—"एषा भर्तृदुहितुः सखी कादम्बर्याः कालिन्दीति नाम्ना शारिका । इयमस्य च परिहासनाम्नः शुकस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रहणपूर्वकं जायापदं ग्राहिता । अद्य चायमनया प्रत्युषसि कादम्बर्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनीमिमां तमालिकामेकाकिनीं किमपि पाठयन्दृष्टो यतः, ततः प्रभृति संजातेर्ष्या कोपपराङ्मुखी नैनमुपसर्पति, नालपति, न स्पृशति, न विलोकयति । सर्वाभिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि न प्रसीदति" इति । एतदाकर्ण्य, स्फुटस्फुरितकपोलोदरश्चन्द्रापीडो मन्दं मन्दं विहस्याब्रवीत्—"अस्त्येषा कथा, श्रूयत एवैतद्राजकुले कर्णपरंपरया, परिजनोऽप्येवमामन्त्रयते, बहिरपि जनाः कथयन्त्येवम्, दिगन्तरेष्वप्ययमालापो वर्तत एव,

अस्माभिरप्येतदाकर्णितमेव ; यथा किल—देव्याः कादम्ब
म्बूलवाहिनीं तमालिकां कामयमानः परिहासनामा शुको म
रवशो गतान्यपि दिनानि न वेत्तीति । तदयमास्तां तावद्ग्राम
परित्यक्तनिजकलत्रो निस्त्रपोऽनया सह । देव्यास्तु काद
कथमेतद्युक्तम्—यन्न निवारयतीमां चपलां दुष्टदासीम् ।
देव्यापि कथितैव निःस्नेहता प्रथममेव वराकीमिमां का
मीदृशाय दुर्विनीताय विहङ्गाय प्रयच्छन्त्या । किमिदा
करोतु ? यदेतत्सापत्न्यकरणं नारीणां प्रधानं कोपका
अग्रणीर्विरागहेतुः, परं परिभवस्थानम् । इयमेव केव
धीरा, यदनयानेन दौर्भाग्यगरिम्णा जातवैराग्यया वि
नास्वादितम्, अनलो वा नासादितः, अनशनं वा नाङ्गी
न ह्येवंविधमपरमस्ति योषितां लघिम्नः कारणम् । यदि
दृशेऽप्यपराधेऽनुनीयमानानेन प्रत्यासत्तिमेष्यति, तदा धिगि
अलमनया, दूरतो वर्जनीयेयमभिभवनिरस्या । क एनां
लापयिष्यति, को वावलोकयिष्यति, को वास्या नाम ग्रही
इत्येवमभिहितवति तस्मिन्, सर्वास्ताः सह कादम्बर्या क्रीड
भाविता जहसुरङ्गनाः ॥

परिहासस्तु तस्य नर्मभाषितमाकर्ण्य जगाद—"धूर्
पुत्र, निपुणेयम् । न त्वयान्येन वा लोलापि प्रतारयितुं श
एषापि बुध्यत एवैतावतीर्वक्रोक्तीः । इयमपि जानात्येव प
जल्पितानि । अस्या अपि राजकुलसंपर्कचतुरा मतिः ।
ताम् । अभूमिरेषा भुजङ्गभङ्गिभाषितानाम् । इयमेव हि

मञ्जुभाषिणी कालं च कारणं च प्रमाणं च विषयं च प्रस्तावं च कोपप्रसादयोः" इति ॥

अत्रान्तरे चागत्य कञ्चुकी महाश्वेतामवोचत्—'आयुष्मति, देवश्चित्ररथो देवी च मदिरा त्वां द्रष्टुमाह्वयतः' इत्येवमभिहिता च गन्तुकामा 'सखि, चन्द्रापीडः क्वास्ताम्' इति कादम्बरीमपृच्छत्। असौ तु 'ननु पर्याप्तमेवानेकस्त्रीहृदयसहस्रावस्थानमनेन' इति मनसा विहस्य प्रकाशमवदत्—"सखि महाश्वेते, किं त्वमेवमभिदधासि। दर्शनादारभ्य शरीरस्याप्ययमेव प्रभुः, किमुत भवनस्य, विभवस्य, परिजनस्य वा। यत्रास्मै रोचते, प्रियसखीहृदयाय वा, तत्रायमास्ताम्" इति। तच्छ्रुत्वा महाश्वेता 'तदत्रैव त्वत्प्रासादसमीपवर्तिनि प्रमदवने क्रीडापर्वतकमणिवेश्मन्यास्ताम्' इत्यभिधाय, गन्धर्वराजं द्रष्टुं ययौ ॥

चन्द्रापीडोऽपि तयैव सह निर्गत्य, विनोदार्थं वीणावादिनीभिश्च वेणुवाद्यनिपुणाभिश्च सुभाषितपाठिकाभिश्च कादम्बरीसमादिष्टप्रतीहारीप्रेषिताभिः कन्याभिरनुगम्यमानः, पूर्वदृष्टेन केयूरकेणोपदिश्यमानमार्गः, क्रीडापर्वतमणिमन्दिरमगात्। गते च तस्मिन् गन्धर्वराजपुत्री विसर्ज्य सकलं सखीजनं परिजनं च, परिमितपरिचारिकाभिरनुगम्यमाना, प्रासादमारुरोह। तत्र च शयनीये निपत्य दूरस्थिताभिर्विनयनिभृताभिः परिचारिकाभिर्विनोद्यमाना कुतोऽपि प्रत्यागतचेतना चैकाकिनी तस्मिन्काले 'चपले, किमिदमारब्धम्' इति निगृहीतेव लज्जया, 'गन्धर्वराजपुत्रि, कथमेतद्युक्तम्' इत्युपालब्धेव विनयेन, 'भीरु, नायं कुलकन्य-

कानां क्रमः’ इति गर्हितेव महत्त्वेन, ‘दुर्विनीते, रक्षावि
इति तर्जितेवाचारेण, ‘मूढे, मदनेन लघुतां नीतासि’ इ
सितेवाभिजात्येन, ‘कुतस्तवेयं तरलहृदयता’ इति धि
धैर्येण, ‘स्वच्छन्दचारिणि, अप्रमाणीकृताहं त्वया’ इति
तेव कुलस्थित्या, अतिगुर्वीं लज्जामुवाह ॥

समचिन्तयच्चैवम्—“अगणितसर्वशङ्कया तरलह
दर्शयन्त्याद्य मया किं कृतमिदं मोहान्धया हताशया ।
हि—‘अदृष्टपूर्वोऽयम्’ इति साहसिकया मया न शं
‘लघुहृदयां मां लोकः कलयिष्यति’ इति निर्ह्रीकया नाकं
‘कास्य चित्तवृत्तिः’ इति मूढया न परीक्षितम् । ‘दर्शनानु
मस्य न वा’ इति तरलया न कृतो विचारक्रमः । प्रत्या
वैलक्ष्यान्न भीतम् । गुरुजनान्न त्रस्तम् । लोकापवादान्नो
त्तथा च ‘महाश्वेता दुःखिता’ इति निर्दाक्षिण्यया नापेि
“आसन्नवर्ती सखीजनोऽप्युपलक्षयति’ इति मन्दया न लि
‘पार्श्वस्थितः परिजनः पश्यति’ इति नष्टचेतनया न
स्थूलबुद्धयोऽपि तादृशीं विनयच्युतिं विभावयेयुः, कि
भूतमदनवृत्तान्ता महाश्वेता, सकलकलाकुशलाः सख्यो वा
कुलसंचारचतुरो वा नित्यमिङ्गितज्ञः परिजनः । ईदृशेष्वति
तरदृष्टयोऽन्तःपुरदास्यः । सर्वथा हतास्मि मन्दपुण्या ।
मेऽद्य श्रेयः, न लज्जाकरं जीवितम् । श्रुत्वैतं वृत्तान्तं किं
त्यम्बा तातो वा गन्धर्वलोको वा । किं करोमि । कोऽ
कारः । केनोपायेन स्खलितमिदं प्रच्छादयामि । व

चापलमिदमेतेषां दुर्विनीतानामिन्द्रियाणां कथयामि । क वानेन दग्धहृदयेन गृहीता गच्छामि । तथा महाश्वेताव्यतिकरेण प्रतिज्ञा कृता । तथा च केयूरकस्य हस्ते संदिष्टम् । न खलु जानामि मन्दभागिनी—शठविधिना वा पूर्वकृतापुण्यसंचयेन वा मृत्युहतकेन वान्येन वा केनाप्ययमानीतो मम विप्रलम्भकश्चन्द्रापीडः । कोऽपि वा, न कदाचिद्दृष्टो नानुभूतो न च श्रुतो न चिन्तितो नोत्प्रेक्षितो मां विडम्बयितुमुपागतः; यस्य दर्शनमात्रेणैव संयम्य दत्तेवेन्द्रियैः, गृहीतगुणपणेन विक्रीतेव हृदयेनोपकरणीभूतास्मि । न मे कार्यं तेन चपलेन" इति क्षणमिव संकल्पमकरोत् । कृतसंकल्पा तत्परित्यागसंकल्पसमकालप्रस्थितेन कण्ठलग्नेन पृष्टेव जीवितेन, 'अविशेषज्ञे, पुनरपि प्रक्षालितलोचनया दृश्यतामसौ जनः प्रत्याख्यानयोग्यो न वा' इति तत्कालागतेनाभिहितेव बाष्पेण, पुनरपि तथैव चन्द्रापीडाभिमुखहृदया बभूव । तदेवमस्तमितप्रतिसमाधानबला जालवातायनेन तमेव क्रीडापर्वतमवलोकयन्त्यतिष्ठत् । तत्रस्था च सा तमानन्दजलव्यवधानोद्विग्नेव स्मृत्या ददर्श, न चक्षुषा । अङ्गुलीगलितस्वेदपरामर्शभीतेव चिन्तया लिलेख, न चित्रतूलिकया । तत्संगमकालातिपातासहेव मनो गमनाय नियुक्तवती, न परिजनम् ॥

चन्द्रापीडोऽपि प्रविश्य मणिगृहम्, शिलातलास्तीर्णायाम् उभयत उपर्युपरि निवेशितबहूपधानायां कुथायां निपत्य केयूरकेणोत्सङ्गे गृहीतचरणयुगलः, ताभिर्यथादिष्टेषु भूमिभागेषूपविष्टाभिः कन्यकाभिः परिवृतः, दोलायमानेन चेतसा चिन्ता-

विवेश—"किं तावदस्या गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहभुव एते विलासा एवेदृशाः सकललोकहृदयहारिणः । आहोस्विदनाराधितप्रसन्नेन भगवता मकरकेतुना मयि नियुक्ताः । येन मसास्रेण सरागेण कूणितत्रिभागेण चक्षुषा तिर्यग्विलोकयति मद्विलोकिता च धवलेन स्मितालोकेन दुकूलेनेव लज्जयात्मानमावृणोति ।" पुनश्चाचिन्तयत्—"प्रायेण मानुष्यकसुलभा लघुता मिथ्यासंकल्पसहस्रैरेवं मां विप्रलभते । लुप्तविवेको यौवनमदो मदयति मदनो वा । यतस्तिमिरोपहतेव यूनां दृष्टिरल्पमपि कालुष्यं महत्पश्यति । स्नेहलवोऽपि वारिणेव यौवनमदेन दूरं विस्तार्यते स्वयमुत्पादितानेकचिन्ताशताकुला कविमतिरिव तरलता न किंचिन्नोत्प्रेक्षते । निपुणमन्मथगृहीता चित्रवर्तिकेव तरुणचित्तवृत्तिर्न किंचिन्नालिखति । संजातरूपाभिमाना कुलटेवात्मसंभावना न क्वचिन्नात्मानमर्पयति । स्वप्न इवाननुभूतमपि मनोरथो दर्शयति । इन्द्रजालपिञ्छिकेवासंभाव्यमपि प्रत्याशा पुरः स्थापयति ।" भूयश्च चिन्तितवान्—"किमनेन वृथैव मनसा खेदितेन । यदि सत्यमेवेयं धवलेक्षणा मय्येवं जातचित्तवृत्तिः, तदचिरात्स एवैनामप्रार्थितानुकूलो मन्मथः प्रकटीकरिष्यति । स एवास्य संशयस्य च्छेत्ता भविष्यति" इत्यवधार्योत्थायोपविश्य च ताभिः कन्यकाभिः सहाक्षैर्गेयैश्च विपञ्चीवाद्यैश्च स्वरसंदेहविवादैश्च सुभाषितगोष्ठीभिश्चान्यैश्च तैस्तैरालापैः सुकुमारैः कलाविलासैः क्रीडन्नासांचक्रे । मुहूर्तं च स्थित्वा निर्गम्योपवनालोकनकुतूहलाक्षिप्तचित्तः, क्रीडापर्वतकशिखरमारुरोह ॥

कादम्बरी तु तं दृष्ट्वा, 'चिरयति' इति महाश्वेतायाः किल वर्त्मावलोकयितुं विमुच्य तं गवाक्षम्, अनङ्गाक्षिप्तचित्ता सौधस्योपरितनं तलं कैलासशिखरमिव गौर्यारुरोह। तत्र च विरलपरिजना, सकलशशिमण्डलपाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन निवार्यमाणातपा, चतुर्भिर्वालव्यजनैश्च फेनशुचिभिरुद्धूयमानैरुपवीज्यमाना, मुहुश्चामरशिखां समासज्य, मुहुश्छत्रदण्डमवलम्ब्य, मुहुस्तमालिकास्कन्धे करौ विन्यस्य, मुहुर्मदलेखां सखीं परिष्वज्य, मुहुः परिजनान्तरितसकलदेहा नेत्रत्रिभागेणावलोक्य, मुहुर्निश्चलकरविधृतामधरपल्लवे वीटिकां विनिवेश्य, मुहुरुद्गीर्णोत्पलप्रहारपलायमानपरिजनानुसरणदत्तकतिपयपदा, विहस्य तं विलोकयन्ती, तेन च विलोक्यमाना, महान्तमपि कालमतिक्रान्तं नाज्ञासीत्। आरुह्य च प्रतीहार्या निवेदितमहाश्वेताप्रत्यागमना, तस्मादवततार। स्नानादिषु मन्दादरापि महाश्वेतानुरोधेन दिवसव्यापारमकरोत्। चन्द्रापीडोऽपि तस्मादवतीर्य, प्रथमविसर्जितेनैव कादम्बरीपरिजनेन निर्वर्तितस्नानविधिः, निरुपहतशिलार्चिताभिमतदैवतः, क्रीडापर्वतक एव सर्वमाहारादिकमहःकर्म चक्रे॥

क्रमेण च कृताहारः, क्रीडापर्वतकप्राग्भागभाजि मनोहारिणि मरकतशिलातले समुपविष्टः, दृष्टवान्सहसैवातिबहुलधाम्ना धवलेनालोकेन विलिप्यमानमम्बरतलम्॥

कुतूहलाच्चालोकानुसारप्रहितचक्षुः, अद्राक्षीत् अनल्पकन्यकाकदम्बपरिवृताम्, ध्रियमाणधवलातपत्राम्, उद्धूयमानचामरद्वयाम्, कादम्बरीप्रतीहार्या वामपाणिना वेत्रलतागर्भेणार्द्रवस्त्रशक-

ावच्छन्नमुखं चन्दनानुलेपनसनाथं नालिकेरसमुद्गकमुद्वहन्त्या
क्षिणकरेण दत्तहस्तावलम्बाम्, केयूरकेण च निश्वासहार्ये
ार्मोकशुचिनी धौतकलपलतादुकूले दधता निवेद्यमानमार्गाम्,
ालतीकुसुमदामाधिष्ठितकरतलया च तमालिकयानुगम्यमानामा-
च्छन्तीं मदलेखाम्; तस्याश्च समीपे तरलिकाम्; तया च
ततांशुकोपच्छदे पटलके गृहीतम्, सहभुवमिव चन्द्रमसः,
ासमिव श्रियः, प्रतिमातारागणमिव जलनिधिजलादुद्धृतम्,
शोराशिमिवैकत्र घटितं सर्वसागराणम्, शरच्छशिनमिव घन-
त्कांशुनिवहधवलितदिङ्मुखम्, प्रभावर्षिणमतितारं हारम् ॥

दृष्ट्वा चायमस्य, चन्द्रापीडः, चन्द्रातपद्युतिमुषो धवलिम्नः
ारणमिति मनसा निश्चित्य, दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समु-
चतेनोपचारक्रमेण मदलेखामापतन्तीं प्रतिजग्राह । सा तु
स्मिन्नेव मरकतग्रावणि मुहूर्तमुपविश्य, स्वयमुत्थाय, तेन
ान्दनाङ्गरागेणानुलिप्य, ते च द्वे दुकूले परिधाप्य, तैश्च मालती-
ुसुमदामभिराराचितशेखरं कृत्वा, तं हारमादाय, चन्द्रापीड-
ुवाच—"कुमार, तवेयमपहस्तिताहंकारकान्ता पेशलता प्रीति-
रवशं जनं किमिव न कारयति । प्रश्रय एव ते ददात्यवकाश-
ावंविधानाम् । अनया चाकृत्या कस्यासि न जीवितस्वामी ।
ानेन चाकारणाविष्कृतवात्सल्येन चरितेन कस्य न बन्धुत्व-
ाध्यारोपयसि । एषा च ते प्रकृतिमधुरा व्यवहृतिः कस्य न
ायस्यतामुत्पादयति । कं वा न समाश्वासयन्त्यमी स्वभावसुकु-
ारवृत्तयो भवद्गुणाः । त्वन्मूर्तिरेवात्रोपालम्भमर्हति, या प्रथम-

दर्शन एव विस्रम्भमुपजनयति। इतरथा हि त्वद्विधे सकलभुवनप्रथितमहिम्नि प्रयुज्यमानं सर्वमेवानुचितमिवाभाति। तथा हि—संभाषणमप्यधःकरणमिवापतति। आदरोऽपि प्रभुताभिमानमिवानुमापयति। स्तुतिरप्यात्मोत्सेकमिव सूचयति। उपचारोऽपि चपलतामिव प्रकाशयति। प्रीतिरप्यनात्मज्ञतामिव ज्ञापयति। विज्ञापनापि प्रागल्भ्यमिव ज्ञायते। सेवापि चापलमिव दृश्यते। दानमपि परिभव इव भवति। अपि च, स्वयंगृहीतहृदयाय किं दीयते। जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते। प्रथमकृतागमनमहोपकारस्य का ते प्रत्युपक्रिया। दर्शनदत्तजीवितफलस्य सफलमागमनं केन ते क्रियते। प्रणयितां चानेन व्यपदेशेन दर्शयति कादम्बरी, न विभवम्। अप्रतिपाद्या हि परस्वता सज्जनविभवानाम्। आस्तां तावद्विभवः। भवादृशस्य दास्यमप्यङ्गीकुर्वाणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते। दत्त्वात्मानमपि वञ्चिता न भवति। जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चात्तप्यते। प्रणयिजनप्रत्याख्यानपराङ्मुखी च दाक्षिण्यपरवती महत्ता सताम्। न च तादृशी भवति याचमानानाम्, यादृशी ददतां लज्जा। यत्सत्यममुना व्यतिकरेण कृतापराधमिव त्वय्यात्मानमवगच्छति कादम्बरी। तदयममृतमथनसमुद्भूतानां सर्वरत्नानामेकः शेष इति शेषनामा हारोऽमुनैव हेतुना बहुमतो भगवताम्भसां पत्या गृहमुपगताय प्रचेतसे दत्तः, पाशभृतापि गन्धर्वराजाय, गन्धर्वराजेनापि कादम्बर्यै। तयापि त्वद्वपुरस्यानुरूपमाभरणस्येति विभावयन्त्या, नभःस्थलमेवोचितं सुधासूतेर्धाम न धरेत्यव-

धार्यानुप्रेषितः । यद्यपि निजगुणगणाभरणभूषिताङ्गयष्टयो भवादृशाः क्लेशहेतुमितरजनबहुमतमाभरणभारमङ्गेषु नारोपयन्ति, तथापि कादम्बरीप्रीतिरत्र कारणम् । किं न कृतमुरसि शिलाशकलं कौस्तुभाभिधानं लक्ष्म्याः सहजमिति बहुमानमाविष्कुर्वता भगवता शार्ङ्गपाणिना । न च नारायणोऽत्रभवन्तमतिरिच्यते । नापि कौस्तुभमणिरणुनापि गुणलवेन शेषमतिशेते । न चापि कादम्बरीमाकारानुकृतिकलयाप्यल्पीयस्या लक्ष्मीरनुगन्तुमलम् । अतोऽर्हतीयमिमं बहुमानं त्वत्तः । न चाभूमिरेषा प्रीतिप्रसरस्य । नियतं च भवता भग्नप्रणया महाश्वेतामुपालम्भसहस्रैः खेदयित्वा स्वात्मानमुत्स्रक्ष्यति । अत एव महाश्वेता तरलिकामपीमं हारमादाय त्वत्सकाशं प्रेषितवती । तयापि कुमारस्य संदिष्टमेव—न खलु महाभागेन मनसापि कार्यः कादम्बर्याः प्रथमप्रणयप्रसरभङ्गः" इत्युक्त्वा, तं तस्य वक्षःस्थले बबन्ध ॥

चन्द्रापीडस्तु विस्मयमानः प्रत्यवादीत्—"मदलेखे, किमुच्यते । निपुणासि, जानासि ग्राहयितुम् । उत्तरावकाशमपहरन्त्या कृतं वचसि कौशलम् । अयि मुग्धे, के वयमात्मनः । के वा वयं ग्रहणस्याग्रहणस्य वा । गता खल्वियमस्तं कथा । सौजन्यशालिनीभिर्भवतीभिरुपकरणीकृतोऽयं जनो यथेष्टमिष्टेष्वनिष्टेषु वा व्यापारेषु विनियुज्यताम् । अतिदक्षिणायाः खलु देव्याः कादम्बर्या निर्दाक्षिण्यमपि गुणा न कंचिन्न दासीकुर्वन्ति" इत्युक्त्वा च, कादम्बरीसंबद्धाभिरेव कथाभिः सुचिरं स्थित्वा, विसर्जयांबभूव मदलेखाम् । अनतिदूरं गतायां च तस्याम्,

क्रीडापर्वतकगतमुदयगिरिगतमिव चन्द्रमसं चन्दनदुकूलहारधवलं चन्द्रापीडं द्रष्टुमुत्सारितवेत्रच्छत्रचामरचिह्ना निषिद्धाशेषपरिजनानुगमना, तमालिकाद्वितीया, चित्ररथसुता पुनरपि तदेव सौधशिखरमारुरोह । तत्रस्था च पुनस्तथैव विविधविलासतरङ्गितैर्विकारिविलोकितैर्जहारास्य मनः ॥

अथ शनैः शनैरदर्शनमुपगते भगवति गभस्तिमालिनि, जातायां चादर्शनक्षमायां वेलायाम्, सौधशिखरादवततार कादम्बरी, क्रीडापर्वतकानितम्बाच्च चन्द्रापीडः । उच्छ्रिते च ततो न चिरादिव कुसुमायुधाधिराज्यैकातपत्रे श्वेतभानौ, चन्द्रापीडो गृहकुमुदिन्यास्तीरे हरिचन्दनरसैः प्रक्षालितं कादम्बरीपरिजनोपदिष्टं मुक्ताशिलापट्टं चन्द्रशीतलमधिशिश्ये । तत्रस्थस्य चास्यागत्याकथयत्केयूरकः—'देवी कादम्बरी देवं द्रष्टुमागता' इति ॥

अथ चन्द्रापीडः ससंभ्रममुत्थाय, आगच्छन्तीम्, अल्पसखीजनपरिवृताम्, अपनीताशेषराजचिह्नाम् इतरामिवैकावलीमात्राभरणाम्, मदलेखया दत्तहस्तावलम्बां कादम्बरीमपश्यत् । आगत्य च प्रीतिपेशलतां दर्शयन्ती प्राकृतेव परिजनोचिते भूतले सा समुपाविशत् । चन्द्रापीडोऽपि 'कुमार, अध्यास्यतां शिलातलमेव' इत्यसकृदनुबध्यमानोऽपि मदलेखया भूमिमेवाभजत । सर्वासु चासीनासु मुहूर्तमिव स्थित्वा, वक्तुमुपचक्रमे चन्द्रापीडः—"देवि, दृष्टिपातमात्रप्रीते दासजने संभाषणादिकस्यापि प्रसादस्य नास्त्यवकाशः । किमुतैतावतोऽनुग्रहस्य । न खलु चिन्तयन्नपि निपुणं तमात्मनो गुणलवमवलोकयामि, यस्यायमनुरूपोऽनुग्र-

हातिरेकः । अतिसरलता तवेयमपगताभिमानमधुरा च सुजनता, यदभिनवसेवकजनेऽप्येवमनुरुध्यते । प्रायेण मामुपचारहार्यमदक्षिणं देवी मन्यते । धन्यः खलु परिजनस्ते, यस्योपरि नियन्त्रणा स्यात् । आज्ञासंविभागकरणोचिते भृत्यजने क इवादरः । परोपकारोपकरणं शरीरम्, तृणलवलघु च जीवितम्, अपत्रपे त्वत्प्रतिपत्तिभिरुपायनीकर्तुमेवमागतायास्ते । वयमेते, शरीरमिदम्, एतज्जीवितम्, एतानीन्द्रियाणि; एतेषामन्यतरदारोपय परिग्रहेण गरीयस्त्वम्" इति । अथैवंवादिनोऽस्य वचनमाक्षिप्य मदलेखा सस्मितमवादीत्—"कुमार, भवतु, अतियन्त्रणया खिद्यते खलु सखी कादम्बरी । किमर्थं चैवमुच्यते । सर्वमिदमन्तरेणापि वचनमनया परिगृहीतम् । किं पुनरमुनोपचारफल्गुना वचसा संदेहदोलामारोप्यते" इति ॥

स्थित्वा च कंचित्कालं कृतप्रस्तावा, "कथं राजा तारापीडः, कथं देवी विलासवती, कथमार्यः शुकनासः, कीदृशी चोज्जयिनी, कियत्यध्वनि सा च, कीदृग्भारतं वर्षम्, रमणीयो वा मर्त्यलोकः" इत्यशेषं पप्रच्छ । एवंविधाभिश्च कथाभिः सुचिरं स्थित्वोत्थाय, कादम्बरी केयूरकं चन्द्रापीडसमीपशायिनं समादिश्य परिजनं च, शयनसौधशिखरमारुरोह । तत्र च सितदुकूलवितानतलास्तीर्णं शयनीयमलंचकार । चन्द्रापीडोऽपि तस्मिन्नेव शिलातले निरभिमानतामभिरूपतामतिगम्भीरतां च कादम्बर्याः, निष्कारणवत्सलतां च महाश्वेतायाः, सुजनतां च मदलेखायाः, महानुभावतां च परिजनस्य, अतिसमृद्धिं च गन्धर्वराजलोकस्य,

रम्यतां च किंपुरुषदेशस्य मनसा भावयन्, केयूरकेण संवाह्यमानचरणः क्षणादिव क्षणदां क्षपितवान् ॥

अथ समुद्गते सवितरि, शिलातलादुत्थाय चन्द्रापीडः प्रक्षालितमुखकमलः कृतसंध्यानमस्कृतिः, गृहीतताम्बूलः, 'केयूरक, विलोकय, देवी कादम्बरी प्रबुद्धा न वा। क वा तिष्ठति' इत्यवोचत्। गतप्रतिनिवृत्तेन च तेन 'देव, मन्दरप्रासादस्याधस्तादङ्गनसौधवेदिकायां महाश्वेतया सहावतिष्ठते' इत्यावेदिते, गन्धर्वराजतनयामालोकयितुमाजगाम। ददर्श च जटाजिनमौञ्जीवल्कलाषाढधारिणीभिर्वर्णिचिह्नाभिस्तापसीभिरुपास्यमानाम् अन्तःपुराभ्यर्हिताश्च सादरं नमस्कारैराभाषणैरभ्युत्थानैरासन्नवेत्रासनदानैश्च संमानयन्तीं महाश्वेताम्, पृष्ठतश्च समुपविष्टेन किंनरमिथुनेन मधुकरमधुराभ्यां वंशाभ्यां दत्ते ताने, कलगिरा गायन्त्या नारददुहित्रा पठ्यमाने च सर्वमङ्गलमहीयसि महाभारते दत्तावधानां कादम्बरीम्। समुपसृत्य कृतनमस्कारः, तस्यामेव सुधावेदिकायां विन्यस्तमासनं भेजे। स्थित्वा च कंचित्कालम्, महाश्वेताया वदनं विलोक्य, स्फुरितकपोलोदरं मन्दस्मितमकरोत्। असौ तु तावतैव विदिताभिप्राया कादम्बरीमब्रवीत्—"सखि, भवत्या गुणैश्चन्द्रापीडश्चन्द्रकान्त इव चन्द्रमयूखैरार्द्रीकृतो न शक्नोति वक्तुम्। जिगमिषति खलु कुमारः। पृष्ठतो दुःखमविदितवृत्तान्तं राजचक्रमास्ते। अपि च, युवयोर्दूरस्थितयोरपि स्थितेयमिदानीं कमलिनीकमलबान्धवयोरिव कुमुदिनीकुमुदनाथयोरिव प्रीतिरा प्रलयात्। अतोऽभ्यनुजानातु भवती" इति ॥

अथ कादम्बरी 'सखि, स्वाधीनोऽयं सपरिजनो जनः
ुमारस्य स्व इवान्तरात्मा । क इवात्रानुरोधः' इत्यभिधाय,
न्धर्वकुमारानाहूय 'प्रापयत कुमारं स्वां भूमिम्' इत्यादिदेश ।
न्द्रापीडोऽप्युत्थाय प्रणम्य प्रथमं महाश्वेताम्, ततः कादम्बरीम्,
स्याश्च प्रेमस्निग्धेन चक्षुषा मनसा च गृह्यमाणः, 'देवि, किं
वीमि । बहुभाषिणो न श्रद्दधाति लोकः । स्मर्तव्योऽस्मि परि-
नकथासु' इत्यभिधाय, कन्यकान्तःपुरान्निर्जगाम । कादम्बरी-
र्जमशेषकन्यकाजनो गुणगौरवाकृष्टः परवश इव तं व्रजन्तमा
हिस्तोरणादनुवव्राज । निवृत्ते च कन्यकाजने, केयूरकेणोपनीतं
ाजिनमारुह्य, गन्धर्वकुमारकैस्तैरनुगम्यमानः, हेमकूटात्प्रवृत्तो
न्तुम् । गच्छतश्चास्य चित्ररथतनया न केवलमन्तः, बहिरपि
िव सर्वाशानिबन्धनमासीत् । क्रमेण च प्राप्य महाश्वेताश्रमम्,
च्छोदसरस्तीरे संनिविष्टमिन्द्रायुधखुरपुटानुसारेणैवागतमात्म-
कन्धावारमपश्यत् । निवर्तिताशेषगन्धर्वकुमारश्च, सानन्देन
ाकुतूहलेन सविस्मयेन च स्कन्धावारवर्तिना जनेन प्रणम्यमानः,
त्रभवनं विवेश । संमानिताशेषराजलोकश्च वैशम्पायनेन पत्र-
ेखया च सह 'एवं महाश्वेता, एवं कादम्बरी, एवं मदलेखा,
वं तमालिका, एवं केयूरकः' इत्यनयैव कथया प्रायो दिवस-
ानैषीत् । कादम्बरीरूपदर्शनविद्विष्टेव नास्य पुरेव प्रीतिमकरो-
ाजलक्ष्मीः । तामेव च धवलेक्षणामाबद्धरणरणकेन चेतसा
वन्तयतो जाग्रत एव सा जगाम रात्रिः ॥

अपरेद्युश्च समुत्थिते भगवति रवौ, आस्थानमण्डपगतः

तद्गतेनैव मनसा, सहसैव प्रतीहारेण सह प्रविशन्तं केयूरकं ददर्श । दूरादेव च क्षितितलस्पर्शिना मौलिना कृतपादपतनम् 'एह्येहि' इत्युक्त्वा प्रथममपाङ्गविसर्पिणा चक्षुषा, ततो हृदयेन, पश्चाद्भुजाभ्यां प्रधावितः प्रथितं तमालिलिङ्ग गाढम् । उपावेशयच्चैनमात्मनः समीप एव । पप्रच्छ च—'केयूरक, कथय, कुशलिनी देवी ससखीजना कादम्बरी, भगवती महाश्वेता च ?' इति । असौ तु तेन राजसूनोः प्रीतिप्रकर्षजन्मना स्मितेनैव स्नापित इवानुलिप्त इव सद्य एवापगताध्वखेदः प्रणम्यादृततरमवोचत्—'अद्य कुशलिनी, यामेवं देवः पृच्छति' इत्यभिधाय, अपनीयार्द्रवस्त्रकर्पटावगुण्ठितं बिससूत्रसंयतमुखमार्द्रचन्दनपङ्कन्यस्तबालमृणालवलयमुद्रं नलिनीपत्रपुटमदर्शयत् । उद्धाट्य च तत्र कादम्बरीप्रहितान्यभिज्ञानान्यदर्शयत् । तद्यथा—मरकतहरिन्ति व्यपनीतत्वञ्चि चारुमञ्जरीभाञ्जि क्षीरीणि पूगीफलानि, शुककामिनीकपोलपाण्डूनि ताम्बूलीदलानि, हरचन्द्रखण्डस्थूलशकलं च कर्पूरम्, अतिबहुलमृगमदामोदमनोहरं च मलयजविलेपनम् । अब्रवीच्च—"चूडामणिचुम्बिनाञ्जलिना देवमर्चयति देवी कादम्बरी, महाश्वेता च सकण्ठग्रहेण कुशलवचसा, नमस्कारेण च मदलेखा, सचरणरजःस्पर्शेन च पादप्रणामेन तमालिका । संदिष्टं च तव महाश्वेतया—'धन्याः खलु ते, येषां न गतोऽसि चक्षुषोर्विषयम् । तथा नाम समक्षं भवतस्ते तुहिनशीतलाश्चन्द्रमया इव गुणा विरहे विवस्वन्मया इव संवृत्ताः । स्पृहयन्ति खलु जनाः कथमपि दैवोपपादितायातीतदिवसाय । त्वया वियुक्तं

विनिवृत्तमहोत्सवालसमिव वर्तते गन्धर्वराजनगरम् । जानासि च मां कृतसकलपरित्यागाम् । तथाप्यकारणपक्षपातिनं भवन्तं द्रष्टुमिच्छत्यनिच्छन्त्या अपि मे बलादिव हृदयम् । अपि च, बलवदस्वस्थशरीरा कादम्बरी । स्मरति च स्मेराननं स्मरकल्पं त्वाम् । अतः पुनरागमनगौरवेणार्हसीमां गुणवदभिमानिनीं कर्तुम् । उदारजनादरो हि बहुमानमारोपयति । अवश्यं सोढव्या चेयमस्मद्विधजनपरिचयकदर्थना कुमारेण । भवत्सुजनतैव जनयत्यनुचितं संदेशप्रागल्भ्यम्" इत्युक्त्वा, "एष देवस्य शयनीये विस्मृतः शेषो हारः प्रहितः" इत्युत्तरीयपटान्तसंयतं विमुच्य चामरग्राहिण्याः करे समर्पितवान् ॥

अथ चन्द्रापीडः "महाश्वेताचरणाराधनतपःफलमिदम्, यदेवं परिजनेऽप्यनुस्मरणादिकं प्रसादभारमतिमहान्तमारोपयति देवी कादम्बरी" इत्युक्त्वा, तत्सर्वं शिरसि कृत्वा, स्वयमेव जग्राह । तेन च स्पर्शवताह्लादिना सुरभिणा विलेपनेन विलिप्य, तमेव कण्ठे हारमकरोत् । आगृहीतताम्बूलश्च, मुहूर्तादिवोत्थाय, वामबाहुना स्कन्धदेशे समवलम्ब्य केयूरकम्, शनैः शनैर्गन्धमादनं करिणं द्रष्टुमयासीत् । तत्र च स्थित्वा क्षणमिव, तस्मै स्वयमेव शष्पकबलमवकीर्य, वल्लभतुरङ्गमन्दुराभिमुखः प्रतस्थे । गच्छंश्चोभयतः किंचित्किंचिदिव तिर्यग्वलितवदनः परिजनं विलोकयांबभूव ॥

अथ चित्तज्ञैः प्रतीहारैः प्रतिषिद्धानुगमने निखिले समुत्सारिते परिजने, केयूरकद्वितीय एव मन्दुरां प्रविवेश । उत्सारण-

भयसंभ्रान्तलोचनेषु प्रणम्यापसृतेषु मन्दुरापालेषु, इन्द्रायुधस्य पृष्ठावगुण्ठनपटं किंचिदेकपार्श्वगलितं समीकुर्वन्, उत्सारयंश्च कूणितनेत्रत्रिभागस्य दृष्टिनिरोधिनीं कुङ्कुमकपिलां केसरसटाम् खुरधारणीविन्यस्तचरणः, लीलामन्दं मन्दुराद्वारुदत्तदेहभरः स कुतूहलमुवाच—"केयूरक, कथय—मन्निर्गमादारभ्य को वा वृत्तान्तो गन्धर्वराजकुले? केन वा व्यापारेण वासरमतिनीतवती गन्धर्वराजपुत्री? किं वाकरोन्महाश्वेता? किमभाषत वा मदलेखा? के वाभवन्नालापाः परिजनस्य? भवतो वा को व्यापार आसीत्? आसीद्वा काचिदस्मदाश्रयिणी कथा? ।" केयूरकस्तु सर्वमाचचक्षे—"देव, श्रूयताम्—निर्गते त्वयि देवी कादम्बरी सपरिजना सौधशिखरमारुह्य, तुरगधूलिरेखाधूसरं देवस्यैव गमनमार्गमालोकितवती । तिरोहितदर्शने च देवे, मदलेखास्कन्धनिक्षिप्तमुखी प्रीत्या तं दिगन्तं पश्यन्ती, सुचिरं तत्रैव स्थितवती । तस्माच्च कथमपि सखेदमवतीर्य क्षणमिवास्थानमण्डपे स्थित्वा, उत्थाय तमेव क्रीडापर्वतकमागतवती, यत्र स्थितवान्देवः । तमुपेत्य च 'देवेनात्र शिलातले स्थितम्, अत्र स्नातम्, अत्र भगवानर्चितः शूलपाणिः, अत्र भुक्तम्, अत्र सुप्तम्' इति परिजनेन पुनरुक्तं निवेद्यमानानि देवस्यैव स्थानचिह्नानि पश्यन्ती, क्षपितवती दिवसम् । दिवसावसाने च कथमपि महाश्वेताप्रयत्नादनभिमतमपि तस्मिन्नेव स्फटिकमणिवेश्मन्याहारमकरोत् । अस्तमुपगते च भगवति रवौ, उदिते चन्द्रमसि, तत्रैव कंचित्कालं स्थित्वा, करौ कपोलयोः कृत्वा किमपि

चिन्तयन्ती, मुकुलितेक्षणा क्षणमात्रं स्थित्वा, उत्थाय कृच्छ्रादुत्क्षिपन्ती पदानि शय्यागृहमगात् । शयननिक्षिप्तगात्रयष्टिश्च ततः प्रभृति प्रबलया शिरोवेदनया विचेष्टमाना, दारुणेन च दाहरूपिणा ज्वरेणाभिभूयमाना, केनाप्याधिना मङ्गलप्रदीपैः कुमुदाकरैश्चक्रवाकैश्च सार्धमनिमीलितलोचना दुःखदुःखेन क्षणदामनैषीत् । उषसि च मामाहूय देवस्य वार्ताव्यतिकरोपलम्भाय सोपालम्भमादिष्टवती ॥"

चन्द्रापीडस्तदाकर्ण्य जिगमिषुः 'अश्वोऽश्वः' इति वदन्, भवनान्निर्ययौ । आरोपितपर्याणं च त्वरिततुरगपरिचारकोपनीतमिन्द्रायुधमारुह्य, पश्चादारोप्य पत्रलेखाम्, स्कन्धावारे स्थापयित्वा वैशम्पायनम्, अशेषं परिजनं निवर्त्य च, अन्यतुरगारूढेनैव केयूरकेणानुगम्यमानः, हेमकूटं ययौ । आसाद्य च कादम्बरीभवनद्वारमवततार । अवतीर्य च द्वारपालार्पिततुरगः कादम्बरीप्रथमदर्शनकुतूहलिन्या च पत्रलेखयानुगम्यमानः प्रविश्य, "क्व देवी कादम्बरी तिष्ठति" इति संमुखागतमन्यतमं वर्षवरमप्राक्षीत् । कृतप्रणामेन च तेन "देव, मत्तमयूरस्य क्रीडापर्वतकस्याधस्तात्कमलवनदीर्घिकातीरे विरचितं हिमगृहमध्यास्ते" इत्यावेदिते, केयूरकेणोपदिश्यमानवर्त्मा गत्वा किंचिदध्वानम्, निरन्तरनलिनीदलच्छन्नं हिमगृहमपश्यत् । ततश्च तत्र बहुविधान् शिशिरोपचारोपकरणकल्पनाव्यापारान् परिजनेन कृतान् क्रियमाणांश्च वीक्षमाणः, हिमगृहकस्य मध्यभागम्, हृदयमिव हिमवतः, जलक्रीडागृहमिव प्रचेतसः, कुलगृहमिव सर्वचन्दनवनदेवतानाम्,

संकेतसदनमिव सर्वप्रावृषाम्, आससाद। क्रमेण च तत्रान्तर्बहिश्चातिबहलेन पिण्डहार्येणेवोपलिप्यमानोऽतिशीतलस्पर्शेनामन्यतात्मनो मनश्चन्द्रमयम्, कुमुदमयानीन्द्रियाणि, ज्योत्स्नामयान्यङ्गानि, मृणालिकामयीं धियम्॥

एवंविधस्य च तस्यैकदेशे सखीकदम्बकपरिवृताम्, कुल्याभ्रमिभ्रमितेन कर्पूररसस्रोतसा कृतपरिवेषाया मृणालदण्डमण्डपिकायास्तले कुसुमशयनमधिशयानाम्, अवतंसमधुकररवदहनदग्धमिव श्रोत्रमपाङ्गनिर्गतेनाश्रुस्रोतसा सिञ्चन्तीम्, मुहुर्मुहुर्भुजलतया तुषारशिलासालभञ्जिकामालिङ्गन्तीम्, मुहुः कपोलफलकेन कर्पूरपुत्रिकामाश्लिष्यन्तीम्, मुहुश्चरणारविन्देन चन्दनपङ्कप्रतियातनामास्पृशन्तीम्, कुसुमचापलेखामिव मदनारोपितगुणकोटिकान्ततराम्, मधुमासदेवतामिव शिशिरहारिणीं कादम्बरीं व्यलोकयत्॥

अथ सा यथादर्शनमागत्यागत्य चन्द्रापीडागमनमावेदयन्तं परिजनमुत्तरलतारकेण चक्षुषा "कथय, किं सत्यमागतः? दृष्टस्त्वया? कियत्यध्वनि? क्वासौ" इति प्रतिमुखं निक्षिप्तेनानक्षरं पप्रच्छ। प्रवर्धमानधवलिम्ना चक्षुषा दृष्ट्वा च संमुखमापतन्तं तम्, दूरादेव वरारोहा संभ्रमच्युतोत्तरीयका, मणिकुट्टिमनिहितेन वामकरतलेन हस्तावलम्बनं निजप्रतिमामिव याचमाना, स्रस्तकेशकलापसंयमनश्रमितेन गलत्स्वेदसलिलेन दक्षिणकरेण समभ्युक्ष्येवात्मानमर्पयन्ती, चक्षुषा क्षरन्ती शिशिरमानन्दजलम्, किंचिदधोमुखी, तत्क्षणमपाङ्गभागपुञ्जिततारकया तन्मुखलग्नयेव दीर्घया दृष्ट्याकृष्यमाणा, कुसुमशयनादुत्तस्थौ। चन्द्रापीडस्तु

समुपसृत्य पूर्ववदेव तां महाश्वेताप्रणामपुरःसरं दर्शितविनय प्रणनाम । कृतप्रतिप्रणामायां च तस्यां पुनस्तस्मिन्नेव कुसुमशयनं समुपविष्टायाम्, प्रतीहार्या समुपनीतां जाम्बूनदमयीमासन्दिक पादेनैवोत्सार्य, क्षितावेवोपाविशत् ॥

अथ केयूरकः "देवि, देवस्य चन्द्रापीडस्य प्रसादभूमिरेष पत्रलेखा नाम ताम्बूलकरङ्कवाहिनी" इत्यभिधाय पत्रलेखामदर्श यत् । अथ कादम्बरी दृष्ट्वा ताम्, "अहो मानुषीषु पक्षपात प्रजापतेः" इति चिन्तयांबभूव । कृतप्रणामां च तां सादरम् 'एह्येहि' इत्यभिधाय, आत्मनः समीपे सकुतूहलं परिजनेन दृश्यमानां पृष्ठतः समुपावेशयत् । दर्शनादेवोपारूढप्रीत्यतिशया च मुहुर्मुहुरेनां सोपग्रहं करकिसलयेन पस्पर्श ॥

चन्द्रापीडस्तु सपदि कृतसकलागमनोचितोपचारः, तद वस्थां चित्ररथतनयामालोक्याचिन्तयत्—"अतिदुर्विदग्धं हि मे हृदयमद्यापि न श्रद्दधाति । भवतु, पृच्छामि तावदेनां निपुणा लापेन" इति । प्रकाशमब्रवीत्—"देवि, जानामि, कामरागं निमित्तीकृत्य प्रवृत्तोऽयमविचलसंतापतन्त्रो व्याधिः । सुतनु सत्यम्, न तथा त्वामेष व्यथयति, यथास्मान् । इच्छामि देहदा नेनापि स्वस्थामत्रभवतीं कर्तुम् । उत्कम्पिनीमनुकम्पमानस्य कुसु मेषु पीडया पतितामवेक्षमाणस्य पततीव मे हृदयम् । अनङ्ग तनुभूते ते भुजलते । गाढसंतापया च दृष्ट्या वहसि स्थलकम लिनीमिव रक्ततामरसाम् । दुःखितायां च त्वयि परिजनेऽपि चानवरतकृताश्रुबिन्दुपातेन वर्तते मुक्ताभरणता । गृहाण स्व

वराहाणि मङ्गलप्रसाधनानि । सकुसुमशिलीमुखा हि शोभते नवा लता" इति ॥

अथ कादम्बरी बालतया स्वभावमुग्धापि, कन्दर्पेणोपदिष्टयेव प्रज्ञया तमशेषमस्याव्यक्तव्याहारसूचितमर्थं मनसा जग्राह । मनोरथानां तु तावतीं भूमिमसंभावयन्ती, शालीनतां चावलम्बमाना, तूष्णीमेवासीत् । केवलमुत्पादितान्यव्यपदेशा तत्क्षणं स्मितालोकमकरोत् । ततो मदलेखा प्रत्यवादीत्—"कुमार, किं कथययामि । दारुणोऽयमकथनीयः खलु संतापः । अपि च, कुमारभावोपेतायाः किमिवास्याः, यन्न संतापाय । तथा हि—मृणालिन्याः शिशिरकिसलयमपि हुताशनायते । ज्योत्स्नाप्यातपायते । ननु किसलयतालवृन्तवातैर्मनसि जायमानं किं न पश्यसि खेदम् । वीरत्वमेव प्राणसंधारणहेतुरस्याः" इति । कादम्बरी तु हृदयेन तमेव मदलेखालापमस्य प्रत्युत्तरीचकार । चन्द्रापीडोऽप्युभयथाघटमानार्थतया संदेहदोलारूढेनैव चेतसा महाश्वेतया सह प्रीत्युपचयचतुराभिः कथाभिर्महान्तं कालं स्थित्वा, तथैव महता यत्नेन मोचयित्वात्मानम्, स्कन्धावारगमनाय कादम्बरीभवनान्निर्ययौ ॥

निर्गतं च तं तुरंगममारुरुक्षन्तं पश्चादागत्य केयूरकोऽभिहितवान्—"देव, मदलेखा विज्ञापयति—'देवी कादम्बरी प्रथमदर्शनजनितप्रीतिः पत्रलेखां निवर्त्यमानामिच्छति पश्चाद्यास्यति' इति । श्रुत्वा देवः प्रमाणम्" इत्याकर्ण्य चन्द्रापीडः "केयूरक, धन्या स्पृहणीया च पत्रलेखा, यामेवमनुबध्नाति दुर्लभो

देवीप्रसादः । प्रवेश्यताम्" इत्यभिधाय, पुनः स्कन्धावारमेवाजगाम । प्रविशन्नेव पितुः समीपादागतमभिज्ञाततरं लेखहारकमद्राक्षीत् । धृततुरंगमश्च प्रीतिविस्फारितेन चक्षुषा दूरादेवापृच्छत्—"अङ्ग, कच्चित्कुशली तातः सह सर्वेण परिजनेन, अम्बा च सर्वान्तःपुरैः ?" इति ॥

अथासावुपसृत्य प्रणामानन्तरम् 'देव, यथाज्ञापयसि' इत्यभिधाय, लेखद्वितयमर्पयांबभूव । युवराजस्तु शिरसि कृत्वा, स्वयमेव च तदुन्मुच्य, क्रमशः पपाठ—"स्वस्ति । उज्जायिनीतः परममाहेश्वरो महाराजाधिराजो देवस्तारापीडः सर्वसंपदामायतनं चन्द्रापीडमुत्तमाङ्गे चुम्बन्नन्दयति । कुशलिन्यः प्रजाः । किंतु कियानपि कालो भवतो दृष्टस्य गतः । बलवदुत्कण्ठितं नो हृदयम् । देवी च सहान्तःपुरैर्म्लानिमुपनीता । अतो लेखवाचनाविरतिरेव प्रयाणकालतां नेतव्या" इति । शुकनासप्रेषिते द्वितीयेऽप्यमुमेवार्थं लिखितमवाचयत् । अस्मिन्नेवावसरे समुपसृत्य वैशम्पायनोऽपि लेखद्वितयमपरमात्मीयमस्मादभिन्नार्थमेवादर्शयत् ॥

अथ 'यथाज्ञापयति तातः' इत्युक्त्वा, तथैव च तुरगाधिरूढः प्रयाणपटहमवादयत् । समीपे स्थितं च महताश्वीयेन परिवृतं महाबलाधिकृतं बलाहकपुत्रं मेघनादनामानमादिदेश—"भवता पत्रलेखया सहागन्तव्यम् । नियतं च केयूरकस्तामादायैतावतीं भूमिमागमिष्यति । तन्मुखेन च विज्ञाप्या प्रणम्य देवी कादम्बरी—'नन्वियं सा त्रिभुवनानिन्दनीया निरनुरोधा निष्परिचया दुर्ग्रहा प्रकृतिर्मर्त्यानाम्, येषामकाण्डविसंवादिन्यः

प्रीतयो न गणयन्ति निष्कारणवत्सलताम् । एवं गच्छता म
त्मनो नीतः स्नेहः कपटकूटजालिकताम् । प्रापिता भक्तिरलं
काकुकरणकुशलताम् । पातितमुपचारमात्रमधुरं धूर्ततायामात
र्पणम् । प्रकटितं वाङ्मनसयोर्भिन्नार्थत्वम् । आस्तां तावदात्म
अस्थानाहितप्रसादा दिव्ययोग्या देव्यपि वक्तव्यतां नीत
जनयन्ति हि पश्चाद्वैलक्ष्यमभूमिपातिता व्यर्थाः प्रसादामृतवृ
महताम् । न खलु तथा देवीं प्रति प्रबललज्जातिभारमन्थरं
हृदयम्, यथा महाश्वेतां प्रति । नियतमेनामलीकाध्यारो
वर्णितासद्गुणसंभारामस्थानपक्षपातिनीमसकृदुपालप्स्यते देवी
तत्किं करोमि । गरीयसी गुरोराज्ञा प्रभवति देहमात्रक
हृदयेन तु हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मान्तरसह
दास्यपत्रं देव्याः । सर्वथा गतोऽस्मि पितुरादेशादुज्जयिनी
प्रसङ्गतोऽसज्जनकथाकीर्तनेषु स्मर्तव्यः खलु चन्द्रापीडचण्डाल
मा चैवं मंस्थाः, यथा—जीवन्पुनर्देवीचरणारविन्दवन्दनान
मननुभूय स्थास्यति चन्द्रापीडः' इति । महाश्वेतायाश्च सप्रद
शिरसा पादौ वन्दनीयौ । मदलेखायाश्च कथनीयः प्रणाम
मशिथिलः कण्ठग्रहः । गाढमालिङ्गनीया च तमालिका । अ
द्वचनादशेषः प्रष्टव्यः कुशलं कादम्बरीपरिजनः । रचिताञ्जलि
च भगवानामन्त्रणीयो हेमकूटः" इति ॥

एवमादिश्य तम्, 'सुहृदादिसाधनमक्लेशयता शनैः
गन्तव्यम्' इत्युक्त्वा वैशम्पायनं स्कन्धावारभरे न्ययुङ्क्त । स्
मपि च तथारूढ एव कान्तकुन्तलतावनवाहिना तरुणतुरग

रुधिरारुणयमकरतलास्फालितेनेव शोणितलवलोभलोलशिवालिह्यमानलोहितलोचनेन लोहमहिषेणाध्यासिताञ्जनशिलावेदिकाम्, क्वचिदङ्कुरितामिव कुटिलहरिणविषाणकोटिकूटैः पल्लवितामिव सरसजिह्वाच्छेदशतैः कुसुमितामिव रक्तनयनसहस्रैः फलितामिव मुण्डमण्डलैरुपहारहिंसां दर्शयन्तीम्, शाखान्तरालनिरन्तरनिलीनरक्तकुक्कुटकुलैश्च भयादकालदर्शितकुसुमस्तबकैरिव रक्ताशोकविटपैर्विभूषिताङ्गनाम्, अवलम्बमानदीपधूमरक्तांशुकेन ग्रथितशिखिगलवलयावलिना पिष्टपिण्डपाण्डुरितघनघण्टामालभारिणा त्रापुषसिंहमुखमध्यस्थितस्थूललोहकण्टकदत्तदन्तदण्डार्गलं गलत्पीतनीललोहितदर्पणस्फुरितबुद्बुदमालं कपाटपट्टद्वयं दधानेन गर्भगृहद्वारदेशेन दीप्यमानाम्, पतितकृष्णचामरप्रतिबिम्बानां च शिरश्छेदलग्नकेशजालकानामिव परशुपट्टिशप्रभृतीनां जीवविशसनशस्त्राणां प्रभाभिर्बद्धबहलान्धकारतया पातालनिवासिनीमिवोपलक्ष्यमाणाम्, रक्तचन्दनखचितस्फुरत्फलपल्लवकलितैश्च बिल्वपत्रदामाभिर्बालकमुण्डप्रालम्बैरिव कृतमण्डनाम्, प्रलम्बकूर्चधरैश्छागैरपि धृतव्रतैरिव कृष्णाजिनप्रावृताङ्गैः कुरङ्गैरपि प्रतिशयितैरिव ज्वलितलोहितमूर्धरत्नरश्मिभिः कृष्णसर्पैरपि शिरोधृतमणिदीपकैरिवाराध्यमानाम्, सर्वतः कठोरं वायसगणेन च रटता स्तुतिपरेणेव स्तूयमानाम्, स्थूलस्थूलैः सिराजालकैर्गोधागोलिकाकृकलासकुलैरिव दग्धस्थाण्वाशङ्कया समारूढैर्गवाक्षितेन, अलक्ष्मीसमुत्खातलक्षणस्थानैरिव विस्फोटव्रणबिन्दुभिः कल्माषितसकलशरीरेण, अम्बिकापादपतनश्यामललाटवर्धमानार्बुदेन,

वादिदत्तसिद्धाञ्जनस्फुटितैकलोचनतया त्रिकालमितरलोचनाञ्ज
दानादरश्लक्ष्णीकृतदारुशलाकेन, प्रत्यहं कटुकालाबुस्वेदप्रारब्ध
न्तुरताप्रतीकारेण, कथंचिदस्थानदत्तेष्टकाप्रहारतया शुष्कैकभुजो
शान्तमर्दनव्यसनेन, सूचीस्यूतसिरासंकोचितवामकराङ्गुलिना
सम्यक्कृतरसायनानीताकालज्वरेण, जरां गतेनापि दक्षिणा
थाधिराज्यवरप्रार्थनाकदर्थितदुर्गेण, दुःशिक्षितश्रमणादिष्टतिल
ाबद्धविभवप्रत्याशेन, हरितपत्ररसाङ्गारमषीमलिनशम्बूकवाहिना
ट्टिकालिखितदुर्गास्तोत्रेण, धूमरक्तालक्तकाक्षरतालपत्रकुहकतन्त्र
न्त्रपुस्तिकासंग्राहिणा, जीर्णमहापाशुपतोपदेशलिखितमहाकाल
तेन, आविर्भूतनिधिवादव्याधिना, संजातधातुवादवायुना
ग्रासुरविवरप्रवेशपिशाचेन, प्रवृत्तयक्षकन्यकाकामित्वमनोरथ
ग्रामोहेन, वर्धितान्तर्धानमन्त्रसाधनसंग्रहेण, श्रीपर्वताश्चर्यवार्ता
हस्राभिज्ञेन, असकृदभिमन्त्रितसिद्धार्थकप्रहतिप्रधावितैः पिशा
गृहीतकैः करतलताडनचिपिटीकृतश्रवणपुटेन, अविमुक्तशैवाभि
निन, दुर्गृहीतालाबुवीणावादनोद्वेजितपथिकपरिहृतेन, दिवसमेव
शकक्कणितानुकारि किमपि कम्पितोत्तमाङ्गं गायता, स्वदेशभा
निबद्धभागीरथीभक्तिस्तोत्रनर्तकेन, गृहीततुरगब्रह्मचर्यतयान्य
ागतोषितासु जरत्प्रव्रजितासु बहुकृत्वः संप्रयुक्तस्त्रीवशीकरण
र्णेन, अतिरोषणतया कदाचिद्दुर्न्यस्ताष्टपुष्पिकापातोत्पादित
धेन चण्डिकामपि मुखभङ्गिविकारैर्भृशमुपहसता, कदाचि
वार्यमाणावासरुषिताध्वगारब्धबहुबाहुयुद्धपातभग्नपृष्ठकेन, क

निपातोपलस्फुटितशिरःकपालभुग्नग्रीवेण, कदाचिज्जनपदकृतनवागतापरधार्मिकादरमत्सरोद्बुद्धात्मना, निःसंस्कारतया यत्किंचनकारिणा, खञ्जतया मन्दं मन्दं संचारिणा, बधिरतया संज्ञाव्यवहारिणा, रात्र्यन्धतया दिवाविहारिणा, लम्बोदरतया प्रभूताहारिणा, अनेकशः फलपातनकुपितवानरनखोल्लेखच्छिद्रितनासापुटेन, सहस्रशः शयनीकृतासंस्कृतशून्यदेवकुलकालसर्पदष्टेन, सर्वदा वसन्तक्रीडिना जनेनोत्क्षिप्तखण्डखट्वारोपितवृद्धदासीविवाहप्राप्तविडम्बनेन, अनेकायतनप्रतिशायितानिष्फलोत्थानेन, मूर्खतामपि बहुव्यसनानुगतां प्रसूतानेकापत्यामिव दर्शयता, क्लेशमपि सर्वावयवज्वलितदीपिकादाहव्रणविभावितं बहुमुखमिव प्रकटयता, शुष्कवनलतानिर्मितबृहत्कुसुमकरण्डकेन, वेणुलतारचितपुष्पपातनाङ्कुशिकेन, क्षणमप्यमुक्तकालकम्बलखण्डखोलेन, जरद्द्रविडधार्मिकेणाधिष्ठितां चण्डिकामपश्यत्। तस्यामेव च वासमरचयत् ॥

अथावतीर्य तुरगात्, प्रविश्य भक्तिप्रवणेन चेतसा तां प्रणनाम। कृतप्रदक्षिणश्च पुनः प्रणम्य, प्रशान्तोद्देशदर्शनकुतूहलेन परिभ्रमन्, उच्चैरारटन्तमाक्रोशन्तं च कुपितं द्रविडधार्मिकमेकदेशे ददर्श। दृष्ट्वा च कादम्बरीविरहोत्कण्ठोद्वेगदूयमानोऽपि सुचिरं जहास। न्यवारयच्च तेन सार्धं संरब्धकलहानुपहसतः स्वसैनिकान्। उपसान्त्वनैश्च कथमपि प्रियालापशतानुनयैः प्रशममुपनीय, क्रमेण जन्मभूमिं जातिं विद्यां च कलत्रमपत्यानि विभवं वयःप्रमाणं प्रव्रज्यायाश्च कारणं स्वयमेव पप्रच्छ। पृष्टश्चा-

त्रवर्णयदात्मानम्। अतीतस्वशौर्यरूपविभववर्णनवाचालेन तेन रामरज्यत राजपुत्रः। विरहातुरहृदयस्य तच्चरितं विनोदनतामागात्। उपजातपरिचयश्चास्मै ताम्बूलमदापयत्॥

अस्तमुपगते च भगवति सप्तसप्तौ, क्षितितललुठनपांसुलावधूननानुमितोत्साहेषु पीतोदकेषु स्नानार्द्रपृष्ठतया विगतश्रमेषु निखातकुन्तयष्टिषु संयतेषु वाजिषु, चन्द्रापीडः परिजनेनैक संयतस्येन्द्रायुधस्य पुरः परिकल्पितं प्रतीहारनिवेदितं शयमगात्। निषण्णस्य चास्य तत्क्षणमेव पस्पर्श दुःखासिकायम्। अरतिगृहीतश्च विसर्जयांबभूव राजलोकम्। अतिभानपि नाललाप पार्श्वस्थान्। निमीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मनसाराम किंपुरुषविषयम्। अनन्यचेताः सस्मार हेमकूटस्य। ष्कारणबान्धवतामचिन्तयन्महाश्वेताप्रसादानाम्। जीवितफलभिलाष पुनः पुनः कादम्बरीदर्शनम्। अपगताभिमानपेशय नितरामस्पृहयन्मदलेखापरिचयाय। तमालिकां द्रष्टुमाचक्ष। केयूरकागमनमुत्प्रैक्षत। हिमगृहकमपश्यत्। उष्णमायतंरुक्तं निशश्वास। बबन्ध चाधिकां प्रीतिं शेषहारे। पश्चात्स्थितांयभागिनीममन्यत पत्रलेखाम्। एवं चानुपजातनिद्र एव तामन्निशाम्। उषसि चोत्थाय, तस्य जरद्द्राविडधार्मिकस्येच्छयासृष्टैर्धनविसरैः पूरयित्वा मनोरथमभिमतम्, अभिरमणीयेषु देशेषु निवसन्, अल्पैरेवाहोभिरुज्जयिनीमाजगाम॥

आकस्मिकागमनप्रहृष्टसंभ्रान्तानां पौराणां नमस्काराञ्जलि-

कया च प्रधावितादतिरभसहर्षरसविह्वलात्परिजनात् 'द्वारि दे चन्द्रापीडो वर्तते' इत्युपलभ्य, अस्य पिता प्रहर्षनेत्रजलबिन्दु वर्षी, प्रत्यासन्नवर्तिभिः प्रतिपन्नासिवेत्रच्छत्रकेतुचामरैरनुगम्य मानो राजसहस्रैः, चरणाभ्यामेव प्रत्युज्जगाम । दृष्ट्वा च पितरम् दूरादेवावतीर्य वाजिनः, चूडामणिमरीचिमालिना मौलिना मही मगच्छत् । अथ प्रसारितभुजेन 'एह्येहि' इत्याहूय पित्रा सुचि गाढमुपगूढः तत्कालसंनिहितानां च माननीयानां कृतनमस्कार करे गृहीत्वा विलासवतीभवनमनीयत राज्ञा । तयापि तथै सर्वान्तःपुरपरिवारया प्रत्युद्गम्याभिनन्दितागमनः, कृतागमनम ङ्गलाचारः, दिग्विजयसंबद्धाभिरेव कथाभिः कंचित्कालं स्थित्वा शुकनासं द्रष्टुमाययौ । तत्राप्यमुनैव क्रमेण सुचिरं स्थित्वा निवेद्य वैशम्पायनं स्कन्धावारवर्तिनं कुशलिनम्, आलोक्य च मनोरमाम्, आगत्य विलासवतीभवन एव सर्वाः स्नानादिकाः पर वश एव क्रिया निरवर्तयत् । अपराह्णे निजमेव भवनमयासीत् तत्र च रणरणकाखिद्यमानमानसः, कादम्बर्या विना न केवलमा त्मानं स्वभवनमवन्तिनगरं सकलमेव महीमण्डलं शून्यममन्यत ततो गन्धर्वराजपुत्रीवार्ताश्रवणोत्सुकश्च महोत्सवमिवेप्सितवर प्राप्तिकालमिव पत्रलेखागमनं प्रत्यपालयत् ॥

ततः कतिपयदिवसापगमे मेघनादः पत्रलेखामादायाग च्छत् । उपानयच्चैनाम् । कृतनमस्कारां च दूरादेव स्मितेन प्रका शितप्रीतिश्चन्द्रापीडः, प्रकृतिवल्लभामपि कादम्बरीसकाशात्प्रसाद लब्धापरसौभाग्यामिव वल्लभतरतामुपागतामुत्थायातिशयदर्शिता-

ःमालिलिङ्ग पत्रलेखाम् । मेघनादं च प्रणतं पृष्ठे करकिसलयेन पर्श । समुपविष्टश्चाब्रवीत्—"पत्रलेखे, कथय—तत्रभवत्या ाश्वेतायाः समदलेखाया देव्याः कादम्बर्याश्च कुशलम्? ाली वा सकलस्तमालिकाकेयूरकादिः परिजनः?" इति । सा- ीत्—"देव, यथाज्ञापयसि, भद्रम् । त्वामर्चयति शेखरी- ताञ्जलिना ससखीजना सपरिजना देवी कादम्बरी" इत्येव- कवर्तीं पत्रलेखामादाय, मन्दिराभ्यन्तरं विसर्जितराजलोको वेश । तत्र चोत्ताम्यता मनसा धारयितुमपारयन्कुतूहलमति- त्या, दूरमुत्सारितपरिजनः प्रविश्य, कस्यचित्पत्रमण्डपस्य तले रणारविन्देन समुत्सार्य सुखप्रसुप्तं हंसमिथुनमुपविश्याप्रा- ात्—"पत्रलेखे, कथय—कथमसि स्थिता? कियन्ति वा नानि? कीदृशो वा देवीप्रसादः? का वा गोष्ठ्यः सम- ान्? कीदृश्यो वा कथाः समजायन्त? को वातिशयेनास्मा- मरति? कस्य वा गरीयसी प्रीतिः?" इत्येवं पृष्टा च व्यजि- पत्—"देव, दत्तावधानेन श्रूयताम्—

ततः खल्वागते देवे, केयूरकेण सह प्रतिनिवृत्याहं तथैव ुमशयनीयसमीपे समुपाविशम् । अतिष्ठं च सुखं नवनवान- भवन्ती देवीप्रसादान् । किं बहुना । प्रायेण मम चक्षुषि चक्षुः, पुषि वपुः, करे करपल्लवः, नामाक्षरेषु वाणी, प्रीतौ हृदयम्, ्याः सकलमेव तं दिवसमभवत् । अपराह्णे च मामेवावलम्ब्य, ष्क्रम्य हिमगृहकात्, संचरन्ती यदृच्छया निषिद्धपरिजना ङ्गभवालोद्यानं जगाम । तत्र सुधाधवलां मरकतसोपानमालया

प्रमदवनवेदिकामध्यारोहत्। तस्यां च मणिस्थूणावष्टम्भा स्थित स्थित्वा च मुहूर्तमिव हृदयेन सह दीर्घकालमवधार्य, किम व्याहर्तुमिच्छन्ती, निश्चलधृततारकेण निस्पन्दपक्ष्मणा चक्षु मुखं मे सुचिरं व्यलोकयत् ॥

अथ मया विदिताभिप्रायया 'आज्ञापय' इति विज्ञापि निजावयवैरपि वेपथुमद्भिर्निवार्यमाणेव, रहस्यश्रवणलज्जयात प्रतिमामपि लिखितमणिकुट्टिमेन चरणाङ्गुष्ठेनापक्रमायेवामृशन्ती वनदेवताश्रवणशङ्कितेव मुहुर्मुहुरितस्ततो विलोकयन्ती, वक्तु कामापि न शक्नोति स्म किंचिदपि लज्जाकलितगद्गदा गदितुम् केवलं दुःखसहस्रगणनाय मुक्ताक्षमालिकामिव कल्पयन्त गलद्भिरस्पृष्टकपोलस्थलैः शुचिभिरधोमुखी नयनजलबिन्दुभिर्दु र्दिनमदर्शयत्। तदा च तस्याः सकाशादशिक्षतेव लज्जापि लज्ज लीलाम्, विनयोऽपि विनयातिशयम्, मुग्धतापि मुग्धताम् वैदग्ध्यमपि वैदग्ध्यम्, भयमपि भीरुताम्, विलासोऽ विलासम्। तथाभूता च 'देवि, किमिदम्' इति विज्ञापिता मया प्रमृज्य लोहितायमानोदरे लोचने, वेदिकाकुसुमपालिकाग्रथितकु सुममालामवलम्ब्य, समुन्नतैकभ्रूलता मृत्युमार्गमिवालोकयन्ती दीर्घमुष्णं च निःश्वसितवती। तद्दुःखकारणमुत्प्रेक्षमाणया च कथनाय पुनः पुनरनुबध्यमाना मया, व्रीडया नखमुखलिखित केतकीदला लिखित्वेव वक्तव्यमर्पयन्ती, विवक्षास्फुरिताधर क्षितितलनिहितनिश्चलनयना सुचिरमतिष्ठत् ॥

क्रमेण च भूयो मन्मुखे निधाय दृष्टिम्, कथमपि व्याहा

मुखमात्मानमकरोत्। अब्रवीच्च माम्—"पत्रलेखे, वल्लभतया
मन्स्थाने न तातः, नाम्बा, न महाश्वेता, न मदलेखा, न
वेतम्, यत्र मे भवती। दर्शनात्प्रभृति प्रियासि। न जाने,
ापि कारणेनापहस्तितसकलसखीजनं त्वयि विश्वसिति मे हृद-
। कमपरमुपालभे। कस्य वान्यस्य कथयामि परिभवम्। केन
येन सह साधारणीकरोमि दुःखम्। दुःखभारमिममसह्यं निवेद्य
त्यास्त्यक्ष्यामि जीवितम्। जीवितेनैव शपामि ते। स्वहृदये-
े विदितवृत्तान्तेनामुना जिह्वेमि, किमुतापरहृदयेन। कथमिव
ःशी रजनिकरकिरणावदातं कौलीनेन कुलं कलङ्कयिष्यति।
क्रमागतां च लज्जां परित्यक्ष्यति। अकन्यकोचिते वा चापले
ः प्रवर्तयिष्यति। साहं न संकल्पिता पित्रा। न दत्ता मात्रा।
ुमोदिता गुरुभिः। न किंचित्संदिशामि। न किंचित्प्रेषयामि।
ारं दर्शयामि। कातरेवानाथेव बलादवलिप्तेन गुरुगर्हणीयतां
ा कुमारेण चन्द्रापीडेन। कथय, महतां किमयमाचारः?
परिचयस्येदं फलम्? यदेवमभिनवबिसकिसलयतन्तुसुकुमारं
नः परिभूयते। अपरिभवनीयो हि कुमारिकाजनो यूनाम्।
ण प्रथमं मदनानलो लज्जां दहति, ततो हृदयम्। आदौ
ायादिकं कुसुमेषुशराः खण्डयन्ति, पश्चान्मर्माणि। तदामन्त्रये
तीं पुनर्जन्मान्तरसमागमाय। न हि मे त्वत्तोऽन्या प्रियतरा।
ापरित्यागप्रायश्चित्ताचरणेन प्रक्षालयाम्यात्मनः कलङ्कम्"
भिधाय तूष्णीमभूत्॥

अहं तु यत्सत्यमविदितवृत्तान्ततया ह्रीतेव भीतेव विलक्षेव

विसंज्ञेव सविषादं विज्ञापितवती—"देवि, श्रोतुमिच्छामि। उ
पय—किं कृतं देवेन चन्द्रापीडेन। को वापराधः समजनि।
वा खल्वविनयेन खेदितमखेदनीयं देव्याः कुमुदकोमलं म
श्रुत्वा प्रथममुत्सृष्टजीवितायां मयि, पश्चात्समुत्स्रक्ष्यसि जीवि
इत्येवमभिहिता च पुनरवदत्—"आवेदयामि ते। अव
शृणु। स्वप्नेषु प्रतिदिवसमागत्यागत्य मे रहस्यसंदेशेषु निपुण
पञ्जरशुकशारिका दूतीः करोति। सुप्तायाः श्रवणदन्तपत्रे
व्यर्थमनोरथमोहितमानसः संकेतस्थानानि लिखति। उपवनेष
किन्या ग्रहणभयपलायमानायाः पल्लवलग्नांशुकदशाप्रतिहत
नाया मिथ्याप्रगल्भः पराङ्मुख्याः परिष्वङ्गमाचरति। शी
मुखमरुद्भिः श्रमजलशीकरतारकितावलीकचाटुकारः क
वीजयति। भवनाशोकताडनोद्यतान्पादप्रहारान्दुर्बुद्धिविडा
शिरसा प्रतीच्छति। मन्मथमूढमानसश्च कथय, हे पत्र
केन प्रकारेण निश्चेतनो निषिध्यते। प्रत्याख्यानमपीर्ष्यां सं
यति। आक्रोशमपि परिहासमाकलयति। असंभाषणमपि
मन्यते। दोषसंकीर्तनमपि स्मरणोपायमवगच्छति। अवज्ञा
प्यनियन्त्रणप्रणयमुत्प्रेक्षते। लोकापवादमपि यशो गणयति" इ

तामेवंवादिनीमाकर्ण्य, प्रहर्षरसनिर्भरा विहस्याब्रवा
"देवि, यद्येवम्, उत्सृज कोपम्। प्रसीद। नार्हसि कामापरा
दूषयितुम्। एतानि खलु कुसुमचापस्य चापलानि शठस्य
देवस्य" इत्येवमुक्तवतीं मां पुनः सकुतूहला सा प्रत्यभाषत
"योऽयं कामः, कोऽपि वा, कथय, कानि कान्यस्य रूपा

इति । तामहं व्यजिज्ञपम्—"देवि, कुतोऽस्य रूपम् । अतनुरेष हुताशनः । तथा हि—अप्रकाशयन् ज्वालावलीः संतापं जनयति । अप्रकटयन्धूमपटलमश्रु पातयति । न च तद्भूतमेतावति त्रिभुवने, अस्य शरशरव्यतां यन्न यातं याति यास्यति वा । को वास्य भ्रश्यति । गृहीतकुसुमकार्मुको बाणैर्बलवन्तमपि विध्यति । अपि चानेनाधिष्ठितानां कामिनीनां पश्यन्तीनां चिन्तया प्रियमुखचन्द्रसहस्राणि, संकटमम्बरतलम् । लिखन्तीनां दयिताकारान्, अविस्तीर्णं महीमण्डलम् । गणयन्तीनां वल्लभगुणान्, अल्पीयसी संख्या । शृण्वतीनां प्रियकथाम्, अबहुभाषिणी सरस्वती । ध्यायन्तीनां प्राणसमसमागमशतानि, ह्रसीयान् कालो हृदयस्यापतति' इति ॥

एतदाकर्ण्य च, क्षणं विचिन्त्य, प्रत्यवादीत्—"पत्रलेखे, यथा कथयसि, तथा जनोऽयं कारितः कुमारे पक्षपातं पञ्चेषुणा । यान्यस्यैतानि रूपाणि, समधिकानि वा, तानि मयि वर्तन्ते । हृदयादव्यतिरिक्तासि । इदानीं भवतीमेव पृच्छामि । उपदिश त्वम्, यदत्र मे सांप्रतम् । एवंविधानां वृत्तान्तानामनभिज्ञास्मि । अपि च, मे गुरुजनवक्तव्यतां नीताया नितरां लज्जिताया जीवितान्मरणमेव श्रेयः पश्यति हृदयम्" इति ॥

एवंवादिनीं भूयस्तामहमेवमवोचम्—"अलमलमिदानीं देवि, किमनेनाकारणमरणानुबन्धेन । अनाराधितप्रसन्नेन कुसुमशरेण भगवता ते वरो दत्तः । का चात्र गुरुजनवक्तव्यता ? यदा खलु कन्यकां गुरुरिव पञ्चशरः संकल्पयति, मातेवानुमोदते, पितेव

ददाति, सखीवोत्कण्ठां जनयति, धात्रीव तरुणतायां रत्युप
शिक्षयति । कति वा कथयामि ते, याः स्वयं वृतवत्यः पती
यदि च नैवम्, अनर्थक एव तर्हि धर्मशास्त्रोपदिष्टः स्वयं
विधिः । तत्प्रसीद । देवि, अलममुना मरणानुबन्धेन । शपे
पादपङ्कजस्पर्शेन । संदिश, प्रेषय माम् । यामि, आनयामि दे
ते हृदयदयितम्" इति ॥

एवमुक्ते मया प्रीतिद्रवार्द्रया दृष्ट्या पिबन्तीव मां प्रहर्ष
ह्वलान्तःकरणापि कन्यकाजनसहजां लज्जामिवावलम्ब्य श
वदत्—"जानामि ते गरीयसीं प्रीतिम् । केवलमकठोरशिरी
पुष्पमृदुप्रकृतेः कुतः प्रागल्भ्यमेतावन्नारीजनस्य, विशेषतो ब
भावभाजः कुमारीलोकस्य । मन्ये साहसकारिण्यस्ताः,
स्वयं संदिशन्ति समुपसर्पन्ति वा । स्वयं साहसं संदिशन्ती ब
जिह्रेमि । किं वा संदिशामि ? अतिप्रियोऽसीति, पौनरुक्त्य
तवाहं प्रियात्मेति, जडप्रश्नः । त्वयि गरीयाननुराग इति, वेश
लापः । त्वया विना न जीवामीति, अनुभवविरोधः । अवश्य
गन्तव्यमिति, सौभाग्यगर्वः । स्वयमागच्छामीति, स्त्रीचापल
अनन्यरक्तोऽयं परिजन इति, स्वभक्तिनिवेदनलाघवम् । प्र
ख्यानशङ्कया न संदिशामीति अप्रबुद्धबोधनम् । ज्ञास्यसि मम
प्रीतिमिति, असंभाव्यमेव ॥

॥ इति कादम्बरीसंग्रहे पूर्वभागः समाप्तः ॥
